

I ALLMÄNHETENS TJÄNST

Ulla B Abrahamsson

I allmänhetens tjänst

FAKTAPROGRAM I RADIO OCH TELEVISION
1955–1995

Nr 11 i en serie skrifter utgivna av
STIFTELSEN
ETERMEDIERNA I SVERIGE

UTKOMNA VOLYMER I SKRIFTSERIEN

1. Leif Furhammar, *Med TV i verkligheten* 1995
2. Göran Elgemyr, *Radion i strama tyglar* 1996
3. Nina Wormbs, *Genom tråd och eter* 1997
4. Olle Sjögren, *Den goda underhållningen* 1997
5. Torsten Thurén, *Medier i blåsväder* 1997
6. Lars Hänström, *Lär mig att mäta tiden* 1997
7. Peder Lunell-Fallenius, *Radiohuset* 1998
8. Lars-Åke Engblom, *Radio- och TV-folket* 1998
9. Birgitta Höijer, *Det hörde vi allihop!* 1998
10. Alf Björnberg, *Skval och harmoni* 1998
11. Ulla B Abrahamsson, *I allmänhetens tjänst* 1999

© Stiftelsen Etermedierna i Sverige 1999

Fälth & Hässler AB, Värnamo 1999

ISBN 91-518-3483-9

ISSN 1400-7274

STIFTELSEN ETERMEDIERNA I SVERIGE har initierat och driver ett tvärvetenskapligt forskningsprojekt om de svenska etermediernas uppkomst och utveckling fram till den tid då monopolet upphör. Ett tjugotal forskare är knutna till olika delprojekt och deras resultat publiceras i denna skriftserie. Projektet kommer att sammanfattas i tre populärvetenskapliga volymer. Sveriges Radio AB och Sveriges Television AB har anslagit medel till stiftelsen motsvarande huvudparten av de beräknade kostnaderna. Senare har även Teracom Svensk Rundradio AB inträtt som ett stödjande företag. Dessutom har betydande bidrag erhållits från Marianne och Marcus Wallenbergs Stiftelse, Telia AB, Tipstjänst och STIM.

Administrativt leds forskningsprojektet av förre TV1-chefen *Olle Berglund*, som är ordförande i redaktionskommittén, och redaktörerna *Göran Elgemyr* (SR), *Roland Hjelte* (SVT) och *Margareta Cronholm* (SVT). I kommittén ingår även projektledarna professorerna *Stig Hadenius*, *Dag Nordmark* och *Lennart Weibull*. Professorerna *Sverker Ek* och *Jarl Torbacke* tillhör också redaktionskommittén.

Innehåll

FÖRORD · 11

KAPITEL 1

BAKGRUND · 13

50-talet · 15

60-talet · 18

70-talet · 19

80-talet · 22

90-talet · 24

En studie av faktagprogram · 26

KAPITEL 2

NATUR OCH MILJÖ · 30

Lantbruksradion och dess aktörer · 30

Jordbrukspolitiken · 31

Lantbrukskommittén · 33

Lantbruksradions producenter · 35

De röda trådarna · 48

Naturen i radio · 49

Naturen i tv · 51

Korsnäsgården · 51

Jan Lindblad · 54

Miljöfrågor i tv under perioden 60-tal till 80-tal · 56

Ett med naturen (1983–96) · 61

Mitt i naturen (1980–) · 62

E-fekt (1993–) · 65

Diskussion · 66

KAPITEL 3

VETENSKAP OCH FORSKNING · 72

Radions redaktion för vetenskap och forskning · 73

Orientering (1968–71) och Sesam (1966–75) · 74

Målskrivning · 76

Utvärderingar · 78

Förhållningssätt · 79

Vetandets värld (1974–) · 80

Vetandets världs tävlingar · 81

90-talet inom Vetenskapsradion · 83

Nyheter från Vetandets värld · 85

Värt att veta (1949; 1958–62; 1969–) · 86

Svar idag (1968–91) · 90

Språket och historien · 95

Språkfrågan (1957–76) · 95

Andra språkserier · 96

Historia i radio · 98

Historia i tv · 99

Medicinska frågor · 104

Läkarkommittén · 104

Radiodoktorn (1955–94) · 109

Andra radioserier · 112

Tv-serier · 112

Naturvetenskap och teknik i tv · 118

Tekniskt magasin (1957–1987) · 118

Redaktionen för Natur och vetenskap · 121

Vetenskapens värld (1971–) · 124

Sigma och Nova · 127

Diskussion · 128

Programmets innehåll · 128

Populärvetenskap och vetenskapsjournalistik · 131

KAPITEL 4

REGLER OCH RÅD · 138

Juridik · 138

Juridiska frågor i radio	· 138
Tv-rättegångar	· 141
<i>Personliga råd</i>	· 145
Vart skall jag vända mig? (1939–55)	· 145
Människor emellan (1956–68)	· 147
Någon att tala med (1969–74)	· 150
Föräldrarnas brevlåda (1962–65)	· 152
Fråga Gustav (1971–74)	· 152
Dialog (1982–88)	· 155
Personligt (1987–90)	· 158
Linje Lusta (1986–87)	· 159
Tendens (1992–)	· 159
Tango (1995–)	· 161
<i>Diskussion</i>	· 165
Program om juridiska regler	· 165
Personliga råd	· 166

KAPITEL 5

KONSUMENTUPPLYSNING	· 169
<i>Konsumentpolitiken</i>	· 169
Ny konsumentpolitik och nytt verk	· 172
<i>50-talet</i>	· 173
50-talet i radio – husmorsprogrammets tid	· 173
50-talet i tv – tidig trevande konsumentupplysning	· 175
<i>60-talet</i>	· 178
Programregler för konsumentupplysning	· 178
Utredningen om konsumentupplysning i tv	· 180
60-talet i radio – uppbyggnadsskedet	· 181
60-talet i tv – med regler	· 182
<i>70-talet</i>	· 188
Översyn av programpolitiken i radio och tv (Prorikon)	· 188
Företagsledningen tar ställning	· 191
Särskild samhällsinformation: Anslagstavlan	· 193
70-talet i radio – kortprogrammets tid	· 195

70-talet i tv – Konsumentredaktionen i TV2 och
Charlotte Reimerson i TV1 · 199
80- och 90-tal · 202
80-talet i radio: Konsumentekot · 202
90-talet i radio – programblockens tid · 205
80- och 90-tal i tv – specialisera och integrera · 205
Diskussion · 212

KAPITEL 6

UTVECKLINGSLINJER · 215
Ämnesområdenas utveckling · 216
De journalistiska regimerna · 221

NOTER · 225

KÄLLOR OCH REFERENSER · 244

BILDKÄLLOR · 254

PERSONREGISTER · 256

Förord

Projektet *Etermedierna i Sverige* består av flera delar. Min studie ligger i ett gränsland mellan två stora block. *Samhället, nyheterna och publiken* heter det ena, som rymmer bland annat aktualitetsprogram, magasinprogram och samhällsdebatterande program i radion och televisionen.¹ Det andra blocket kallas *Finrummet och lekstugan*.² Det behandlar utöver teater och underhållning, musik och litteratur även dokumentärer och kulturdebatt m.m. Utbildningsprogrammets historia skrivs separat.

Jag kom in sent i projektet (1997) genom att jag fick ett uppdrag av redaktionskommittén. Radion som folkbildare under perioden 1925–50 utforskades i en avhandling i idéhistoria, *Folkhemmets röst*, av Karin Nordberg. Det behövdes en fortsättning på det spåret: Vad hände med faktagrogrammen från 50-talet och framåt?

Inte *kultur* och inte *samhälle*, men en arkipelag som ligger mellan dessa kontinenter, det är alltså mitt område. Mina källor är i första hand arkiven i Radiohuset – dokumentarkivet, radions programarkiv, tv-arkivet och pressarkivet. I några fall har jag gjort intervjuer. Och i några fall har vänliga och initierade personer granskat min text eller avsnitt av den. För detta och för all hjälp jag har fått med att hitta i de omfattande arkiven är jag mycket tacksam.

Ulla B Abrahamsson

Bakgrund

Programpolitik handlar om programverksamhetens mål och allmänna inriktning. Utgångspunkten är mediernas och programverksamhetens roller och funktioner i samhället och kulturen. Grundsatserna formuleras i några dokument som tillsammans bildar ett regelsystem för radio och television i Sverige.¹ Regelsystemet har vuxit fram under årens lopp och ger public service-medierna en position som har karaktäriserats som »reglerat oberoende«. Principen har ända sedan Radiotjänst en gång startade varit att programverksamheten ska bedrivas självständigt och inte påverkas av statliga och kommersiella intressen. Ramarna för verksamheten har däremot diskuterats regelbundet, vilket kan utläsas ur utredningar, propositioner och uttalanden. Inför varje ny avtalsperiod formuleras denna del av programpolitiken som ett uppdrag till programföretagen.

Det är sedan företagen själva som omsätter de övergripande resonemangen till programverksamhet i radio och tv. Ledningen formulerar målen och fördelar resurserna. Inom de skilda programområdena lever och förändras professionella normer och värderingar som styr det praktiska programarbetet. Varje programsektor utvecklar delvis egna värdesystem, en programpolitikens tredje nivå, i ständig närkontakt och ständigt växelspel med det dagliga arbetet, ömsom stimulerad och ömsom klämd av praktiska och ekonomiska villkor.

Faktaprogram är en blandad innehållskategori som vetter åt flera olika håll inom programutbudet. Den gränsar till samhällspro-

gram i vissa fall, till utbildning i andra, till dokumentärer och andra kulturprogram, till underhållning och till nyheter. I detta första kapitel försöker jag skapa en referensram till studien av faktaprogram genom att beskriva perioden från 50-tal till 90-tal. Till utgångspunkter väljer jag dels den programpolitiska utvecklingen sådan den ter sig i olika officiella dokument, dels ett par nyligen publicerade studier av svenska tv-program. Den ena studien har gjorts av Monika Djerf Pierre, som i sin avhandling *Gröna nyheter* analyserat tv-nyheter under drygt trettio år och beskrivit hur olika journalistiska ideologier, eller journalistiska »regimer«, har avlöst varandra.² I den andra har Leif Furhammar studerat tv-dokumentären under samma period och visat hur såväl värderingarna i samhället som de ekonomiska villkoren och arbetsklimatet inom företaget påverkat produktionen.³ Här försöker jag att väva samman några relevanta programpolitiska händelser med huvuddragen i de olika journalistiska regimerna och den tidsfärg och djupdimension som Furhammar tecknar. Avsikten är att återge något av tidsandans rörelser under ett halvsekel.

Djerf Pierre, som studerat tv-nyheter, har använt begreppet »regim« för att beskriva förändringarna inom den sektorn. Termen »regim« är hämtad från statskunskap, och när den används i journalistiska sammanhang innebär den en struktur av föreställningar om verkligheten, värderingar och arbetssätt som sätter sin prägel på journalistiken under en viss period. Jag tolkar »regimerna« som typbeskrivningar, en uppsättning karakteristiska drag som tillsammans tecknar tidstypiska förhållanden inom journalistiken under skilda perioder. Typbeskrivningar gör det möjligt att dra slutsatser om förändringar över tid. I ett senare arbete om samhällsjournalistik finner författarna samma grundmönster men konstaterar att övergångarna mellan regimperioderna är något annorlunda än i tv-nyheter.⁴

Fyra olika journalistiska regimer har varit rådande under radions och televisionens tid i Sverige, enligt den bild vi får. Den

tidsmässiga kopplingen mellan några nyckelbegrepp i den övergripande programpolitiken och de journalistiska »regimerna« ser ut så här:

Programpolitik	Tid	Journalistiska regimer
Folkbildningsmål 1925–50-talet (Omvärdering förebådas 1946)	50-tal	Den paternalistiska regimen Den objektivistiska regimen
Public service (1965)	60-tal	Den samhällskritiska regimen
Samhällsansvarsideologi med kulturpolitiska mål (1977)	70-tal	
Folkbildningsambitioner (1985)	80-tal	
Konkurrens i etern (1989)	90-tal	Den publikorienterade (kommersiella) regimen ⁵

50-TALET

Fram till mitten av 50-talet kan programpolitiken beskrivas som paternalistisk, skriver Djerf Pierre. Det var *den paternalistiska regimens* tid. Programverksamheten genomsyrades av två grundläggande idéer. Den ena var folkbildningstanken, som innebar att man ville påverka publiken på ett visst sätt – genom att sprida goda värderingar, kultur, god smak och bildning, och uppfostra lyssnarna till lämpliga levnadsvanor. En bildad elit av vetenskapsmän och experter talade i radio och upplyste allmänheten om hur saker och ting förhöll sig. Den andra grundkomponenten i programverksamheten var ett konsensusperspektiv på samhället. Man framhävde det gemensamma och undvek sådant som kunde leda till konflikter och kulturell splittring. Kontroversiella frågor i samhället togs inte upp i radio. I och med detta var

det svårt att behandla politiska frågor, särskilt partipolitik. Förhållandet till makthavare av alla slag, inom politik, myndigheter och näringsliv, var präglat av anpassning.

Det fanns under radions tidiga år ett livligt folkbildningsarbete, som organiserade studiegrupper kring radioserier i olika ämnen, men detta ebbade ut efter andra världskriget. Det kollektiva radiolyssnandets tid var förbi och det individuella lyssnandet sattes i centrum.⁶ 1943 års radioutredning, där radiochefen Yngve Hugo var ledamot och en programtjänsteman, Henrik Hahr, ingick i sekretariatet, framhävde Radiotjänsts integritet och självständighet; företaget måste sätta upp självständiga mål, »tänka igenom folkbildningsproblemet sådant det framstod ur radions synvinkel».⁷ Utredningen skilde mellan två olika linjer bland de folkbildande programmen, och detta är en uppdelning som senare blir betydelsefull. Den ena linjen kallades »aftonskolelinjen». Den kom under 50-talet att utvecklas till »Radioskolan för vuxna», som sändes i P2 från och med hösten 1958. Detta var den vuxenutbildning som senare fortsatte i Utbildningsradion 1978. Den andra linjen kallades »folkhögskolelinjen». Den var mera allmänbildande och humanistisk, och den skulle även i fortsättningen skötas efter samma principer som tidigare.

Vid en informationskonferens 1958 berörde radiochefen Olof Rydbeck i sitt inledningsanförande bland annat arbetsprinciperna inom företaget.⁸ Att radio och television organiserats som monopol i Sverige skulle ses som ett sätt att förhindra åsiktsmonopol i etern. Det var med den utgångspunkten som arbetet var upplagt i företaget, förklarade han. Företaget skulle vara

ett forum för skilda uppfattningar och åsikter, en förmedlare av kulturellt stoff men också på alla dessa områden en stimulator, [...] en serviceinstitution för förmedling och information, kultur och underhållning.

Hur ska nu detta gå till – att hålla öppet åt alla håll och samtidigt bedriva en aktiv bildningspolitik? frågade Rydbeck retoriskt.

»Producentens frihet« var något väsentligt för Sveriges Radio och nyckeln i detta dilemma. Rydbeck manade fram bilden av ett kreativt arbetsklimat där alla kunde göra sig gällande och påverka besluten. Om publiken sa Rydbeck att

radioprogrammen skall vara ägnade att vidmakthålla allmänhetens intresse för rundradion.[...] Det är den enskilde lyssnaren som man ska sikta på.

50-talet var en period med många och stora förändringar. Tv-mediet växte fram, nya redaktioner byggdes upp. Under samma period började journalistiken förändras, vilket hade att göra med att journalistkåren i Sverige så sakta professionaliserades.⁹

Av fundamental betydelse för nyhetsjournalistikens utveckling i den svenska televisionen under sextioalet var att den folkbildande tjänstemannaregimen, som styrte radions programverksamhet sedan starten 1925, detroniserades och ersattes av en professionell journalistisk regim, med helt andra normer för hur det journalistiska arbetet skulle bedrivas.¹⁰

Den professionella journalistikens främsta utgångspunkt var att makten över nyhetsutbudet skulle ligga hos journalisterna, som i sin tur skulle se *publiken* som sin främsta uppdragsgivare.¹¹

Det första steget i professionaliseringen kallar Djerf Pierre *den objektivistiska regimen*. Den kännetecknas av en speglande journalistik som innebar en anpassning till både publik och beslutsfattare. Att vara en neutral speglare av företeelser i samhället ansågs vara den centrala uppgiften för radio och tv. Det fanns inte längre någon lärar- eller målsmansattityd i förhållande till publiken. Konsensus ansågs emellertid fortfarande råda i samhället, en värdegemenskap i grund och botten. Journalisten var neutral, osynlig och opartisk.

Medan nya verksamheter formades inom företaget visade det sig nödvändigt att utveckla regler för programverksamheten. När reglerna efter hand antogs under 60-talet blev de bekräftelser på att det skett förändringar i programsynen. Cederberg och Elgemyr (1984) har kallat 50-talet ett respekts decennium, medan 60-talet blev frigörelsens tid.¹² Men Olof Rydbeck och andra i företagsledningen reagerade under praktiskt taget hela 60-talet mycket starkt emot att programmerare framförde eller ansågs framföra personliga åsikter i program som behandlade kontroversiella frågor. Företagets anseende som opartiskt fick inte komma till skada och här stödde man sig på programreglerna och avtalet med staten.¹³

60-TALET

1960 års radioutredning introducerade begreppet *public service broadcasting*. Radio och tv »i allmänhetens tjänst« skulle tjäna såväl samhällets intressen som publikens önskemål. Samhällets intressen skulle tillgodoses genom att medierna höll medborgarna väl informerade. En väl fungerande demokrati kräver kunniga medborgare som tar del av opinionsbildningen i samhället och kan delta i statens och samhällets liv på ett insiktsfullt sätt. Publikens intressen skulle tillgodoses genom att medierna gav folk vad folk ville ha. Detta betydde emellertid inte att maximera publiken till enskilda program, det betydde tvärtom att låta minoriteterna få sina önskemål tillgodosedda. Den stora publiken består av en mosaik av större och mindre grupper och varje individ kan tillhöra flera av dem.¹⁴

Leif Furhammar, som utförligt redovisat tv-dokumentären genom åren, beskriver 60-talet som en period med snabb kvalitativ utveckling inom tv i allmänhet och inom dokumentärfilmen i synnerhet. Filmerna förändrades emellertid efter hand och parallellt med detta förändrades också den föreställning om verkligheten och den världsbild som filmerna förmedlade.¹⁵ Mot slutet av 60-talet blev allt flera dokumentärfilmare samhällstillvända och övergav de konstnärliga ambitionerna. Kulturprodu-

centernas program kom att anta samhällsreportagets form.¹⁶

Generellt sett genomgick svensk TV en metamorfos några år in på 60-talet i och med att dess tidigare image av okontroversiell familjevänlighet målmedvetet raserades inifrån, tidigast inom nöjes- och kultursektorn. [...] ganska snart framträdde konturerna av vad som kom att gå till TV-historien som den stora vänstervridningens tid. Ordet skulle behålla sin aktualitet i mediedebatten fram till sjuttioalets slut.¹⁷

Producentkollektivet på TV hävdade att deras uppdrag att informera om nuets händelser måste gälla även sådana händelser som påverkade samhällsordningen och att rapporteringen av dessa händelser inte kunde rättas efter något föregivet objektivitetskriterium med myndigheter och åsiktsetablissemang som riktninggivare. De hävdade också sin rätt och skyldighet att ge röst åt de resurssvaga för att balansera de mäktiga organisationernas talföra vältalighet. [...] När sjuttioalet kom skulle motsättningarna gå in i en akut fas.¹⁸

70-TALET

En kritiskt granskande journalistik började förekomma i radio och tv på 60-talet. *Den samhällskritiska regimen* tog form. Bland journalistikens uppgifter trädde bevakningsuppgiften i förgrunden, att fungera som den tredje statsmakten, att kritiskt granska hur makten utövades i samhället. Början av 70-talet präglas alltså av ett kritiskt förhållningssätt till makthavare, och intresset för konflikter ökade, samförståndsandan var inte längre aktuell. Synen på journalistikens uppgift försköts från samhällsanpassning till samhällspåverkan.

En av journalistikens främsta uppgifter uppfattades vara att belysa missförhållanden, avslöja maktmissbruk och undersöka samhällets baksidor. Denna uppfattning kom till kon-

kret uttryck i en satsning på grävande journalistik och avslöjande reportage. Journalistiken skulle ge röst åt de svaga och företräda dem gentemot samhällets makthavare. Det som hölls som ideal var en aktiv, deltagande journalistik som kunde bidra till att förändra missförhållanden i samhället.¹⁹

Journalistiken skulle också aktivera publiken och bidra till en demokratisk medborgarutbildning. Människor skulle ges kunskaper och engagemang så att de kunde förändra sina egna villkor och förändra samhället. Det var fråga om ett emancipatoriskt ideal.

Förändringarna sker i olika takt inom skilda verksamheter. Det förefaller som om den kritiskt granskande journalistiken först etablerades i den politiska bevakningen, i kulturbevakningen, i den allmänna samhällsjournalistiken och i radions nyhetsverksamhet. Det dröjde fram till starten av TV2 innan den etablerades också på tv:s nyhetsredaktioner.²⁰

Furhammar, som själv var tv-producent på den tiden, ger en engagerad sammanfattning av när utvecklingen nådde en höjdpunkt och vad den förde med sig:

Tiden kring decennieskiftet var den orädda samhällskritikens bästa tid i TV, en tid då den undersökande journalistiken blev en samhällsfaktor att räkna med. Detta var också den tid då den svenska arbetarklassen, dess tankar om samhället, dess existens och arbetsförhållanden blev någorlunda synliga i televisionen. Det var den tid då TV gjorde svenska folket medvetet om miljöhot, befolkningsexplosion och befrielseströrelser. Det var den tid när den svenska televisionen sökte sig längre ut i världen än någonsin förr och gav inblickar i dolda politiska skeenden där ingen TV tidigare släppts in. Det var den tid då Sveriges TV hörde till världens mest respekterade internationella nyhetskällor. Det var den tid då televisionen vågade ta risker och ställning.

På sätt och vis innebar de första åren av sjuttioalet kulmen – men också slutet – på TV:s bästa tid i Sverige.²¹

Under lång tid stod det interna strider kring hur journalistik skulle bedrivas. Och omvärlden reagerade ibland häftigt. Den ofta omskrivna förtroendekrisen under 70-talet förklaras av den förändrade ideologin. Under senare delen av 70-talet hade emellertid både journalister och beslutsfattare vant sig vid sina nya roller. Mot slutet av 70-talet var den moderna professionella journalistiken fullt etablerad, anser Djerf Pierre, och den präglande nyhetstelevisionen fram till slutet av 80-talet.²² TV-journalisterna själva ansåg, enligt en undersökning under 80-talet, att två uppgifter var särskilt betydelsefulla – att granska samhällets maktinnehavare och att förklara komplicerade händelser.²³

Furhammar ser hur den ekonomiska press som företaget utsattes för under 70-talets andra hälft tog kål på både »vulgärvänstern« och de orädda och vitala inslag som präglat åren kring 1970. »Samhällsspeglings flyttade inomhus« till följd av dåliga resurser. Den avgörande orsaken till att dokumentärproduktionen rustades ner var att Sveriges Radio kom i onåd hos de politiska instanser som fördelade anslagen, anser Furhammar. Något av kollektiv depression spred sig.²⁴ Däremot stärktes nyhetsredaktionernas ställning och prestige under den här processen. De var inte politiskt komprometterade.²⁵ Från och med 1979 fick SVT ett nät av utrikeskorrespondenter, något som ingick i riksdagens beslut om en ny organisationsmodell. Därmed var det inte längre faktaredaktionens producenter och filmare som stod för informationen om utlandet, utan nyhetsredaktionerna.²⁶

70-talets radioutredning som lade förslag inför avtalsperioden 1978–85 tog upp den s.k. *samhällsansvarsideologin* för att bygga vidare på mediernas roll i den demokratiska processen: Radio och tv har ett ansvar som går utöver opinionsbildning i samhället. Det ingår i mediernas ansvar att orientera om själva samhället, vilka mål och värderingar som finns där och vilka skillnader

na är mellan olika samhällsgrupper. Sedan ska medierna förmedla »inlägg och idéer i den allmänna samhällsdebatten – inte minst udda eller främmande åsikter, minoriteters och andra utsatta gruppers synpunkter«. Och det är inte bara samhällsdebatten som är viktig: »Likaväl som människorna har rätt att bli informerade i samhällsfrågor har de rätt till den stimulans, glädje och utmaning som kulturupplevelser kan ge.« Det var 70-talets kulturpolitik som styrde radioutredningens målformulering på den punkten. Att skydda yttrandefriheten och att vidga möjligheterna att komma till tals, både politiskt och konstnärligt, var grundläggande mål.²⁷ Bortom retoriken skymtar ett idealsamhälle med aktiva och kreativa medborgare.

80-TALET

Men det dröjde inte länge förrän en gammal terminologi var tillbaka i de programpolitiska dokumenten: Bengt Göransson föreslog i sin proposition om Sveriges Radio 1986–92 att samtliga programbolag skulle åläggas ett folkbildningsansvar, något som det också fanns enighet om i riksdagen.²⁸ Efter förändringen fick den aktuella passusen i avtalet med staten följande lydelse:

Programutbudet skall som helhet präglas av folkbildningsambitioner. Det skall utformas så att utrymme ges åt en mångfald av olika åsikter och meningsriktningar och så att hänsyn tas till olika förutsättningar hos befolkningen. Förnyelse av programinnehållet skall främjas.

Vad menade då Göransson med »folkbildningsambitioner»? Propositionen skiljer, som sina föregångare, mellan program med olika syften. Å ena sidan finns det program som ingår i olika former av utbildningsåtgärder, å andra sidan finns det »program som – utan att primärt syfta till systematisk inläring – är allmänbildande och kunskapsberikande«. Det är den senare kategorin som här är intressant.

Ivar Ivre har påpekat att tonvikten i folkbildningsambitionen

av hävd läggs på »det kognitiva, det förståndsmässiga och intellektuella tillägnet«, alltså faktaprogram. Ivre spårar en kritik mot programverksamheten i den nya föreskriften och kontrar med att visa hur stor tillväxten har varit över tid i olika programkategorier.²⁹ Mängdskillnaderna är odiskutabla. Men det är kanske inte mängden som Göransson vill skapa uppmärksamhet kring. Det är kanske inte ens faktaprogrammen hans omsorg gäller. Detta hände när tv-satelliterna började nå fram till Sverige och kritiska debattörer befarade att konkurrensen med reklamfinansierade kanaler skulle driva fram mediernas sämsta sidor. Även Ivre drar slutsatsen att den nya skrivningen ska uppfattas som en markering.

Uppenbarligen väckte påbudet om folkbildningsambitioner olust inom koncernen. 1989 kallade Sveriges Radio-koncernens styrelse till en konferens om Etermedierna och folkbildningen. Konferensrapporten inleds med fyra punkter som jag uppfattar som konferensens tema:

Det är folkbildningens uppgift att motverka kunskapens fragmentarisering [...]. Detta är kunskapssamhällets paradox: samtidigt som kunskaperna vidgas och fördjupas döljs helheten. [...]

Public service-uppdragets nyckelord, kvalitet, tillgänglighet och mångfald framstår i detta perspektiv som lika angelägna för framtiden som när radion startades. [...]

Överhetsperspektivet är inte längre en gångbar grundval, missionerande och pekpinnar accepteras inte. Traditioner och konventioner måste ses över i ljuset av andra attityder och nya behov. Public service-uppgiften är densamma, men form och innehåll?³⁰

Begreppet folkbildning har ju i modern tid en egen historia, förknippad med folkrörelserna genom vuxenutbildningen, studieförbunden och folkhögskolan. Var det just detta som uppfattades som hotfullt – att hela public service-verksamheten skulle

stöpas om till nyttiga och seriösa program medan reklamkanalerna skulle ta hand om det lättare stoffet, och därmed också fånga in publiken?

Furhammar beskriver Sveriges Television i slutet av 80-talet som ett ganska kaotiskt företag drabbat av allehanda interna problem och plågor och dessutom utsatt för en anstormande konkurrenssituation.

I denna mediala och mediokra jämmerdal fanns en gynnad part, och det var överraskande nog dokumentärfilmen. [...] Dokumentärfilmen fick i och med 1987 års reform en unik särställning inom Stockholmskanalen, Kanal 1. Inrättandet av en särskild redaktion för produktion, beställningsutläggningar och import av dokumentärfilm var det mest profilskapande draget i den företagsarkitektur som kanalchefen Ingvar Bengtsson presenterade.³¹

Televisionens förmedling av verkligheten skulle enligt Bengtssons modell ske i tre steg: Nyhetsprogrammen utgjorde det första steget i modellen, med hög grad av närhet och snabbhet, men lägre grad av bearbetning och djup. Reportageverksamheten kom sedan, med höga anspråk på aktualitet, saklighet och överblick men utan större förväntningar på konstnärlig utformning och slutsatser. Det var en typ av inslag som passade i magasinsprogrammen. I det tredje steget skulle den genomarbetade dokumentären finnas, med »uttalad rätt till subjektiva värderingar men också med höga krav på formell gestaltning och tematisk reflexion«.³²

90-TALET

Reklam-tv och reklamradio utreddes och reglerades under åren kring 1990. Tv-utredningen 1989 har knutit begreppet »programverksamhet i allmänhetens tjänst« till fyra rubriker: geografisk rättvisa, redaktionellt oberoende, mångfald och balans, samt

ett omväxlande programutbud av god kvalitet.³³ Ett programutbud som präglas av mångfald tillgodoser behovet av omväxling hos de flesta. De krav som ställdes på SVT inför den marknadsdande reklam-tv-kanalens etablering var inte annorlunda än tidigare. Utbudet skulle vara omväxlande och ta hänsyn till de skiftande behov, intressen och förutsättningar som fanns i befolkningen.³⁴

Från början av 90-talet färgades nyhetsprogrammen i SVT:s kanaler av de konkurrerande reklamkanalernas sätt att presentera nyheter, ett publikorienterat nyhetstänkande bröt igenom, anser Djerf Pierre. Tillspetsat kan man säga att program i en reklamkanal görs för att locka folk att se reklamen, den reklam som finansierar verksamheten. Att locka en stor publik och att hålla den kvar, vänja den vid att regelbundet komma tillbaka blir naturliga mål. Publikens önskemål styr alltså reklamkanalernas programsättning av ekonomiska skäl. TV4:s nyhetsprogram höll en annan stil än nyheterna i SVT-kanalerna och Djerf Pierre kunde i sin analys avläsa hur den seriösa rapporteringen populariserades även i *Aktuellt* och *Rapport*. Här uppstod *den publikorienterade regimen*.

Från 70- och 80-talens kritiskt granskande nyheter levde idealen kvar vad det gällde »att granska makthavarna, att försvara småfolket och att avslöja missförhållanden och orättvisor«. Att påverka makthavare och dominerande samhällsintressen var fortfarande en strävan och ett förhållningssätt. Konfliktperspektivet fanns kvar, likaså en kritisk hållning gentemot etablissemanget. Men nya taktiska grepp kom till användning – journalisternas personligheter fick ökad betydelse, urvalet av nyheter gjordes med större hänsyn till publikens smak och intressen, humor och ironi inbjöd emellanåt publiken att skratta åt överheten.³⁵ De största förändringarna i miljöjournalistiken från 80-tal till 90-tal, skriver Monika Djerf Pierre, gällde de journalistiska uttrycksformerna,

där det skedde en övergång från det dokumentära-realistiska berättandet, som etablerades under 70-talet, i riktning mot en populär berättelseform, som betonade dramatik och visuell njutning och som uttryckte en folklig vardagsdiskurs där vardagsrelevans, praktisk kunskap och sunt förnuft gavs särskild prioritet.³⁶

Programutbudets olika sektorer utvecklas emellertid på olika sätt. Furhammar beskriver det tidiga 90-talets dokumentärer i SVT:s utbud och hans bedömning är att det mesta »demonstrativt står emot trenden och trycket från den internationella, kommersialiserade dokumentärens utveckling under samma tid«.³⁷

En studie av faktaprogram

Den fråga jag ska belysa är: Vad hände med faktaprogrammen under denna tid, när programpolitiken och den journalistiska ideologin förändrades fullständigt?

En översiktlig bild av vilka programtyper som funnits under årens lopp ges i en programhistorisk statistik som publicerats inom Etermedieprojektets ram.³⁸ Den visar att »faktaprogram« hela tiden har utgjort en betydande del av utbudet i både radio och tv – i runda tal 10 procent i radio och 20 procent i tv.³⁹ I faktakategorin ingår emellertid även samhällsprogram som blev allt flera genom åren. Inom ramen för Etermedieprojektet behandlas samhällsprogram i en separat studie. Mängden program av andra slag inom faktaområdet är ändå stor och variationerna i fråga om både innehåll och form är betydande. Därför har jag funnit det nödvändigt att välja ut vissa innehållsområden och avstå från andra. Jag har valt att följa utvecklingen inom fyra områden:

1. Natur och miljö
2. Vetenskap och forskning

3. Juridik och personliga råd

4. Konsumentfrågor

Inom de utvalda områdena har jag sökt efter de typiska exemplen och de långa serierna, sådant som ger en översiktlig bild av hur ämnena har behandlats. Det jag försöker belysa inom vart och ett av de fyra områdena är följande:

Vad handlar programmen om? Vilka programserier har varit framträdande? När har de funnits och hur länge? Vilka programformer/format har varit vanliga? Fanns det uttalanden i någon form om avsikterna med verksamheten? Vad har inverkat på att program kommit till, hängt kvar, bytt profil, försvunnit? I vissa fall kan det vara intressant att se hur produktionen har organiserats och om det har funnits några externa institutioner som just dessa program anknyt till – på samma sätt som musiken, teatern och sporten anknyter till institutioner utanför medierna. Hur har mediernas aktörer förhållit sig till publiken – som lärare, rådgivare, experter, rapporterande eller kritiskt granskande journalister? Och i sista kapitlet: Hur överensstämmer förändringarna inom de fyra områdena inbördes och hur kan de relateras till de övergripande ideologiska svängningarna i programpolitiken som helhet?

Jag har strävat efter att hitta »inneboende strukturer« inom vart och ett av de fyra områdena. Eftersom områdena visade sig vara olika har det blivit fyra studier som skiljer sig en del i uppläggnig. Kapitel 2 – om natur och miljö – lämpar sig för jämförelser med Djerf Pierres studie om nyhetsideologi och miljöjournalistik. Kapitel 3 – om vetenskap och forskning – tar fasta på avvägningen mellan humanistiska och samhällsvetenskapliga ämnen å ena sidan och naturvetenskapliga ämnen och teknik å den andra. Kapitel 4 – om regler och råd – belyser dels hur komplicerad juridisk information gjordes tillgänglig och populär, dels hur experter och medmänniskor framträtt som rådgivare och stöd i personliga frågor. Kapitel 5 – om konsumentupplysning – följer konsumentpolitikens utveckling och det

komplicerade samspel som uppstod med radio och tv. Kapitel 6, slutligen, samlar ihop olika trådar.

I anslutning till varje ämnesområde för jag ett resonemang om i vad mån de dominerande journalistiska ideologierna satt sin prägel på programmen. Jag kommer inte att kunna göra någon analys av de journalistiska regimernas genomslag på samma detaljerade sätt som Djerf Pierre har gjort. För detta skulle jag behövt gå in djupare i de enskilda programmens uppläggning än som varit möjligt i denna studie. Snarare använder jag definitionerna som filter och motstånd för att identifiera förändringar och skiftningar i utbudet. Vissa slutsatser bör kunna dras även på grundval av yttre kriterier och på basis av mina »inventeringar« av program och serier.⁴⁰

Några årtal och hållpunkter

- 1955 Radion i Sverige har en kanal.
- 1955 P2-sändningar startar sent på hösten via FM-sändare i Stockholm, Göteborg, Malmö och Örebro.
- 1956 Tv-starten. En tv-kanal.
- 1957 *Radiotjänst* byter namn till *Sveriges Radio*.

- 1961 »Sveriges melodiradio« spelar i P2 på dagen och i P1 på natten.
- 1961 Inflyttning i Radiohuset på Gärdet.
- 1962–64 Den tredje radiokanalen tillkommer.
- 1965 1960 års radioutredning publiceras.
- 1966 Renodling av radiokanalerna på kvällen: tal, seriös musik, melodiradio.
- 1967 Radiolagen införs.
- 1969 TV1 och TV2 invigs.

- 1970 Reguljär färg-tv-start.
Regional-tv startar: Sydnytt 1970; Västnytt, Mittnytt, Nordnytt 1972.

- 1971–72 Översynsutredningen.
 1974 Panikprutningar i budgeten.
 1977 Lokalradiostarten («fönster» i P3).
 1978 SR-koncernen bildas med fem företag: moderbolaget Sveriges Radio och dotterbolagen Sveriges Television, Sveriges Riksradio, Sveriges Lokalradio och Sveriges Utbildningsradio. 1979 träder beslutet i kraft efter ett övergångsår.

Under hela 80-talet kombinerar staten reformpengar med rationaliseringskrav i ungefär samma storleksordning.

- Regional-tv: Östnytt 1980; Smålandsnytt 1983.
 1987 Lokalradion får egen kanal, P4.
 1987 Reklamfinansierad satellit-tv når Sverige.
 1987 Kanalreformen i tv: Kanal 1 producerad från Stockholm och TV2 producerad av distrikten.
 Regional-tv: Tvärsnytt 1986; ABC 1987.
- 1992 TV4 får koncession på den tredje marksändande kanalen.
 1993 SR-koncernen upphör. Tre fristående företag bildas: Sveriges Television (SVT), Sveriges Radio (SR) – där riksradiation och lokalradion slås ihop – och Utbildningsradion (UR).
 1993 Reklamfinansierad lokalradio startar i Sverige. Radiokonkurrenterna är många, men nästan alla håller sig till musik och lättprat. De viktigaste tv-konkurrenterna är TV4, TV3 och TV5.
 1995 Regeringens sparpaket drabbar även public service-företagen.
 1996 Den interna kanalkonkurrensen mellan SVT:s kanaler avskaffas.

Natur och miljö

Somliga har naturen som sitt levebröd – för andra är den ett fritidsintresse. Detta kapitel handlar om båda dessa sidor av naturen. En röd tråd i framställningen är det medvetande om miljöfrågor som efter hand väcktes, en annan tråd är hållningen i relation till publiken.

Lantbruksradion – den längsta programserien i radions programtablåer – ägnar jag ett relativt långt avsnitt. Eftersom programsektorn är tydligt avgränsad och producenterna få lämpar sig serien för en studie på nära håll. Jag ställer programutbudet i relation till den dramatiska utvecklingen inom jordbruksnäringen under efterkrigstiden.

Den senare delen av kapitlet handlar om natur- och miljöprogram av alla andra slag i radio och tv.

Lantbruksradion och dess aktörer

Lantbruksradion hann bli radions längsta programserie – om man nu går med på att kalla detta en programserie. Det fanns ingen samlingsrubrik från början, det fanns ett ämnesområde och en målgrupp. Lantbruksradion kom till 1928 och den utvecklades vid utgången av 1996, efter nästan sjuttio års regelbundet återkommande verksamhet.

Om man ska få grepp om Lantbruksradions historia och dess roll och betydelse i olika tider måste man se den totala omvandling som Sverige har gått igenom under dessa 70 år – från ett

bondeland till ett högindustriellt samhälle, som nu i sin tur håller på att omvandlas till ett informations- och servicesamhälle. I en tid när jordbruket fortfarande försörjde en stor del av befolkningen hade jordbruksfrågor en given plats i radion. Omedelbart efter kriget befann vi oss fortfarande i detta skede.

JORDBRUKSPOLITIKEN

Omvandlingen av det svenska näringslivet hade pågått sedan 1800-talet, men takten i omvandlingsprocessen varierade. Mot slutet av 30-talet insåg ledande ekonomer att det man trott vara en övergående jordbrukskris i själva verket var något mera djupgående. Riksdagen fattade 1947 ett viktigt jordbrukspolitiskt beslut, som innebar att staten skulle medverka till en strukturrationalisering av jordbruket. Idén var att bilda brukningsenheter av en viss storlek – s.k. basjordbruk. Detta betydde i klartext att små gårdar skulle avskaffas. Senare riksdagsbeslut drev på takten i rationaliseringarna. Först hade drängar och lantarbetare försvunnit, sedan flyttade böndernas söner och döttrar till tätorten, och slutligen måste många bönder själva lämna sin jord. Från mitten av 70-talet minskade emellertid industrins efterfrågan på arbetskraft och detta bromsade möjligheterna att fortsätta rationaliseringen av jordbruket.

År 1985 beslutade riksdagen för första gången om en samlad livsmedelspolitik och ställde därmed konsumenternas krav – livsmedel av god kvalitet till rimliga priser – mot lantbrukarnas krav – en standard som var likvärdig med jämförbara grupper. Ett nytt mål tillkom också, nämligen att jordbruket och livsmedelsproduktionen skulle ta hänsyn till kravet på en god miljö och till behovet av en långsiktig och planerad hushållning med naturresurserna.

Jordbrukets priser hade subventionerats av staten sedan 30-talet, men 1990 avreglerades det svenska jordbruket. Konsumenternas val av varor skulle styra produktionen, precis som i andra sektorer av marknaden. Knappt hade emellertid detta beslut hunnit fattas förrän Sverige gick med i EG. Och inom EG gällde

Flykten från landsbygden.

mycket omfattande och komplicerade regler för just jordbruket – med stödpengar och gränsskydd.

Under en period på drygt fyrtio år har det svenska jordbruket förvandlats: 1950 fanns ungefär 25 procent av de förvärvsarbetande i landet inom jordbruket; i början av 90-talet fanns där 2,5 procent.¹ Den snabbaste minskningen inträffade mellan mitten av 50-talet och mitten av 60-talet. Lantbruket har krympt på flera olika sätt: Åkermark har tagits ur bruk, särskilt i skogslänen. Antalet brukningsenheter har minskat kraftigt genom att gårdar har lagts ihop till större och mer lönsamma företag. Jordbrukare med mindre enheter har också i växande grad skaffat sig andra sysselsättningar och andra inkomster bredvid sina jordbruk. Produktionen inom jordbruket har emellertid hållit sig relativt konstant.² Vi har att göra med ett exempel på rationalisering helt

enligt ordbokens definition: effektivare användning av produktionsmedlen. Men därbakom döljer sig också en verklighet som brutalt påverkade många människors liv.

LANTBRUKSKOMMITTÉN

I radiohistoriens början tillsattes en särskild kommitté som fick ansvar för jordbruksprogram. Det hade hållits lantbruksföredrag i radion redan 1925, men det var först 1928, när denna kommitté tog tag i verksamheten, som programmen kom relativt regelbundet. Kommittén bestod av en generaldirektör, en byråchef och en byrådirektör vid Lantbruksstyrelsen. Radiotjänst ansåg att detta var en god ordning:

Jordbruket hör ju till Sveriges viktigaste näringar, och det låg nära till hands, att dess målsmän framför andra skulle få sina önskemål beaktade just av rundradion.³

Lantbruksradions alla programtitlar för perioden 1931–1992 har granskats av Åke Andersson, som har velat spåra i vilken utsträckning man kan finna referenser till det som hände inom den samtida jordbrukspolitiken.⁴ Andersson drar följande slutsatser om Lantbruksradions hållning:

Som sammanfattning av programutbudet från början av 1930-talet till och med 1947 kan sägas, att det var genomgående en ensidig information från experter och makthavare, utan att tillfälle gavs till diskussion och frågor. Under denna tid deltog lantbruksradion inte i problemformuleringen. Den återgav experternas uppfattning om jordbrukets problem.⁵

Detta kan samtidigt ses som en sammanfattning av den period när Lantbrukskommittén helt på egen hand styrde programmen i Lantbruksradion.

Efter en konflikt i början av 50-talet om Lantbrukskommitténs

ansvar och befogenheter antecknades i ett protokoll från den 24 april 1952 »att kommittén var överens om att den var en rådgivande kommitté«. ⁶ Denna till synes odramatiska formulering markerar den aktuella ställningen i en dragkamp mellan radioledningen och kommittén. 1951 hade radioledningen minskat lantbruksradions sändningstid på söndagar från 20 till 15 minuter utan att samråda med kommittén om detta. Stor irritation uppstod inom kommittén, och Lantbruksförbundet skrev vid två tillfällen till Radiotjänst och protesterade. Ett statligt organ, Jordbrukets upplysningsnämnd, vars talesman var Rickard Sandler ⁷, protesterade också och skrev dessutom till både Sveriges Lantbruksförbund och till Riksförbundet Landsbygdens Folk, RLF, och bad att dessa organisationer skulle »överväga lämpliga åtgärder för åstadkommande av en rättelse«. Intressegrupperna fick emellertid ge vika, vilket alltså det nämnda protokollet vittnar om. En ledamot i kommittén begärde att omedelbart bli befriad från sitt uppdrag. Peter Sylwan, som har beskrivit denna händelse i en uppsats, gör följande kommentar:

Lantbruksradion var uppenbarligen i kommitténs ögon/öron en förlängning av all övrig statlig och privat utbildning och rådgivning som bedrevs i landet. Inom denna ram rymdes inte mycket av kritisk granskning av utvecklingen inom jordbruket eller av statliga myndigheters eller jordbrukskooperationers agerande eller av jordbrukarnas roll i samhället. ⁸

Genom 1959 års avtal med staten fick företaget Sveriges Radio uttryckligen rätt att ensamt avgöra vad som skulle sändas. Lantbrukskommittén fick med tiden en annan funktion än den ursprungligen haft. På 70-talet sammanträdde den tre gånger om året. Vid varje sammanträde diskuterades de senaste månadernas produktion och programplanerna för den kommande säsongen presenterades. ⁹ Kommittén hade då fem externa medlemmar och dess ordförande var producenten för lantbruksprogrammen. ¹⁰

Lantbrukskommittén satt kvar ända in på 90-talet, så länge Lantbruksradion fanns kvar.

LANTBRUKSRADIONS PRODUCENTER

1. Nils Linnman (1945–59)

Radion hade alltså ingen anställd jordbrukskunnig person utan fungerade som förmedlare av utomstående experters kunskaper. 1945 anställdes Nils Linnman som producent för lantbruksprogrammen, på deltid. Han hade läst naturvetenskapliga ämnen på Stockholms högskola och kom närmast från Statens växtskyddsanstalt.

Under första hälften av 50-talet redovisar Radiotjänsts årsböcker stor aktivitet inom Lantbruksradion: 35 minuter i veckan fördelade med mera avancerade föredrag på söndag förmiddag (9.45–10.00), och mera lättillgängliga inslag på onsdagar och fredagar 12.45–12.55, en bra tid omedelbart efter nyheter-och-väder. Även andra sändningstider användes emellanåt.

När behovet uppstod delades landet in i regioner och på det viset kunde upp till fem olika program sändas samtidigt över olika stationer. Just jordbruk måste ju anpassas till klimatet och det långa landets skilda odlingszoner.¹¹

Det finns några uppgifter från 50-talet som visar på vilket gensvar dessa program hade hos sin målgrupp: en kurs som gavs 1951–52 i *Mjolkproduktionens ekonomi* samlade 3 200 deltagare. Det var en kombinerad radio- och korrespondenskurs i samarbete med ett studieförbund. Kurser förekom också under de följande säsongerna under huvudrubriken *Radions jordbrukskola*. På hösten 1952 behandlades utfodringslära (9 sändningar), på våren 1953 ogräsbekämpning (5 sändningar), växtsjukdomar och skadedjur (7 sändningar). Till varje kurs fanns studiehandböcker. En studiehandbok kunde vara på över 200 sidor, och till den fanns det korrespondensbrev. Detta var det arbetssätt som varit vanligt under »den gamla tiden«, folkbildningstiden, som ebbade ut efter kriget.

1954–55 uppträder också rubriken *Jordbruksnyheter*. Klipp ur

dags- och fackpress. En annan återkommande rubrik är *Så gör vi här*, som innebar reportage från gårdar på olika håll i landet. Detta är ett par programtyper som senare återkommer.¹²

Nils Linnman ansåg att den underförstådda målsättningen med lantbruksradions verksamhet under hans tid var att påskynda rationaliseringen inom jordbruket. Riksdagen hade fattat ett beslut med denna innebörd. Linnman ansåg att radion därmed var skyldig att följa upp denna hållning, en ren service i sammanhanget. Några konflikter mellan intressegrupper eller mellan enskilda bönder behandlades inte. Inte heller gjordes några politiska program, enligt Linnman. Det var inte fråga om att kritiskt granska den officiella politiken.¹³ »Det var farligt, på den tiden, att vara kritisk«, säger han i en annan intervju. Den som kritiserades skulle ges tillfälle att bemöta kritiken i samma program.

Vi var i högsta grad redovisande och vi undvek ju sorgfälligt att ta in politiska tvistefrågor i programmen. Det var förbjudet helt enkelt.¹⁴

1956 hade Lantbruksradion försvunnit ur SR:s årsbok. Radioprogrammen från det gångna året redovisades på ett annat sätt än förr. Företaget hade organiserats om och var under stark tillväxt. Den så kallade Talavdelningen hade ett 60-tal fast anställda medarbetare, som bildade tre olika redaktioner – för nyheter, barn och undervisning, samt kultur. Kulturredaktionen i sin tur innehöll fyra sektioner, en av dem gjorde bland annat lantbruksprogram. Regelbundna televisionssändningar började. Det blåste nya vindar.

2. *Olle Berglund (1959–64)*

Olle Berglund anställdes som producent för lantbruksprogrammen 1959. Han var agronom och hade egen gård i trakten av Arboga. Han hade arbetat som lärare vid Fellingsbro lantmannaskola, forskat om ärtväxter och tagit en licentiatexamen i växtodlingslära vid Ultuna.¹⁵

Olle Berglund (1964).

Berglund kom in i »föredragsradion«. Det fanns mycket få personer bakom varje ruta i företagets organisationsplan, och detta innebar att enskilda producenter kunde sätta sin prägel på en hel programsektor. I faktarutan nedan har jag tagit ut fyra veckoprogram för att illustrera hur sändningarna såg ut i Lantbruksradion på Berglunds tid. Under 1961 fanns det 151 sändningsdagar: måndag, onsdag och söndag, året runt. Vid 37 av dessa tillfällen var landet uppdelat i flera sändningsområden. Vid ett tillfälle, söndagen den 12 februari, delades landet i fem olika

områden, som samtidigt fick var sitt föredrag om *Rätt sort i vårsådden*. Program för södra Sverige sändes från Kristianstad, för Gotland från Visby, för Mellansverige från Vänersborg, för Dalarna och Gästrikland från Falun och för norra Sverige från Härnösand. Vid 20 tillfällen delades landet i tre delar och vid 16 tillfällen i två. Övriga 114 sändningar gick ut till hela landet.

Bland de tillfällen när landet delades i tre delar fanns *På min gård och grannens*, som får ses som en grundform till det som senare blev *Lantbruk landet runt*. I den senare varianten, som kom 1970, satt lantbrukarfamiljer från olika platser i landet och jämförde sina erfarenheter. I den tidiga varianten fick lyssnarna vanligtvis besöka bara en gård i sin egen del av landet. Lyssnarnas närhet och möjlighet att känna igen egna förhållanden var det centrala. Och inte mindre än nio gånger under året fick man komma tillbaka till samma gård och följa arbetet under årstidernas växlingar. Andersson (1997), som gått igenom Lantbruksradions hela utbud, betraktar serien *På min gård och grannens* som en ansats att hämta information från fältet, vilket var ett nytt drag och ett sätt för bönderna att komma in som problemformulerare.

Bland exemplen i faktarutan finns också ett nyhetsprogram med en pressöversikt. 1962 kom rubriken *Lantbruksnytt* för första gången, och den återkom sedan en gång i månaden. Övriga programrubriker var fortfarande deskriptiva och tydliga.

Det finns i faktarutan ett program om *Jordbruket och de Sex*, vilket är liktydigt med EEC, en av föregångarna till Europeiska unionen. EEC kom till 1957 och bestod av Frankrike, Västtyskland, Italien, Belgien, Holland och Luxemburg. Organisationen fungerade som en tullunion och strävade efter att samordna sin handelspolitik utåt. Ett av de känsligaste problemen inom EEC var jordbrukspolitiken.

Programmen var under Berglunds tid riktade till bönder och lantarbetare i första hand. Han var själv fostrad i en folkbildartradition och inställd på att förmedla information och råd. Han visste inte att journalisten skulle vara kritisk, säger han i ett av Lantbruksradions jubileumsprogram 1988.¹⁶ Hans ambition var

Utdrag ur programtablån 1961

- Fred 20/1 Tilläggspensionering för företagare
- Sönd 22/1 På min gård och grannens:
Södra Sverige: Besök hos lantbrukare Svenning Svensson i Harplinge
Mellersta Sverige: Besök hos lantbrukare Hans Åbyhammar i Fellingsbro
Norra Sverige: Besök hos lantbrukare Axel Lundquist i Sävast.
- Onsd 25/1 Deklarationsråd för lantbrukare
- Fred 21/4 Jordbruksnyheter. Klipp ur fack- och dagspress.
- Sönd 23/4 Nya vägar i skogen
- Onsd 26/4 Aktuellt från fisket
- Sönd 23/7 Specialisering på gården
- Onsd 26/7 Tekniska tendenser. Funderingar efter en maskinmässa.
- Fred 28/7 Bårdags Södra Sverige från Kalmar; Mellersta Sverige från Norrköping; Norra Sverige från Luleå.
- Sönd 22/10 Ryska lärdomar i ångermanländsk skog
- Onsd 25/10 Lantbrukets vägtransporter
- Fred 27/10 Jordbruket och de Sex. En kombination med frågetecken.

att presentera vetenskapliga och biologiska och praktiska data på ett sätt som var intresseväckande och stimulerade lyssnaren – oavsett om han var bonde eller stadsbo – att tänka och pröva något nytt, eller ha förståelse för lantbrukarens problem.

När Olle Berglund anställdes som producent för Lantbruksradion 1959 började han ganska snart göra tv-program också. I serien *Det växer och gror* fanns bland annat *Vi som skall bort. Ett program om småjordbrukare* (1961). Mer än hälften av den svens-

ka åkerjorden låg då i gårdar på mindre än 20 hektar, fick vi veta. Mer än hälften av alla gårdar – 160 000 av 255 000 – var mindre än 10 hektar och helt olönsamma enligt normerna. Rationaliseringstakten var hög. Intensivjordbruk var nödvändigt för dem som ville hålla sig kvar. Äldre bönder fick inga efterträdare, deras jord köptes upp av någon granne.¹⁷

Från sommaren 1967 finns Berglunds program *Vi som blev kvar. Om östgötabönderna och strukturomvandlingen i svenskt jordbruk*. De som blev kvar var till stora delar de som strävade efter att bli större, som moderniserade sina byggnader, sina maskiner, sina metoder. De som arrenderade eller köpte mark från nedlagda småbruk så att de fick större areal att bruka, som gick ihop med grannen och köpte skördetröska, som vågade satsa på mer än 30 kor i lösdrift och dränerade svinstior (med spaltgolv) för 400 grisar – för att nämna några exempel ur programmet. Prognosen var att tre procent av befolkningen skulle bli kvar i näringen och stå för hela folkets livsmedelsförsörjning. Idag kan vi se att prognosen i stort sett träffade rätt.

Senare under 60-talet nämns inga svenska jordbruksprogram i årsböckerna, vilket torde ha att göra med att Olle Berglund övergick till annan verksamhet. Berglund säger själv i intervjuer att han väl hade hunnit med ett 80-tal reportage fram till 1964. Efter en resa till Indien, som tog musten ur honom, sökte han sig till andra arbetsuppgifter. Problemen i det svältande Indien var så överväldigande stora att han inte kunde »tända på de svenska små agrara problemen igen«.¹⁸

3. Nils-Erik Kasberg (1965–71)

Berglund gjorde både radio- och tv-program, men han övergick helt till tv 1964 och efterträddes så småningom av Nils-Erik Kasberg, också han agronom. Kasberg hade varit lärare och rådgivare i jordbrukets ekonomi, inklusive rationalisering.

Jag försökte tjäna jordbrukarnas intressen. Vad som kunde vara nyttigt för dem att känna till, det tog jag som ledstjär-

na. [...] Du ska veta, att när jag började var det den här klappjakten på bönderna, och då tog man ju lite omedvetet böndernas parti.¹⁹

Det fattades ett viktigt jordbrukspolitiskt beslut i riksdagen 1967 och man kunde vänta sig att detta skulle avsätta spår i Lantbruksradions programtablå. *Lantbruksnytt* fanns emellertid en gång i månaden, alltid på en söndag, och en serie gårdsbesök, *Så gör vi här*, fanns alltid söndagen därefter. Samtal och pressklipp som knutit an till den pågående politiska debatten kan alltså ha funnits utan att dessa direkt annonserades i förväg. Det finns några rubriker som måste ha speglat vardagsdramatiken:

- *Hur många blir vi kvar? Jordbrukets framtid i Hökhuvud.* (10/3)
- *Att lämna jordbruket. Problem och samhällsstöd vid yrkesbyte.* (28/5)
- *Rådgivning till jordbruket under nya förutsättningar.* (16/7)
- *Hur mycket kan steniga tegar bära? Apropå en utredning om jord och skog i Kronobergs län.* (20/10)
- *Med staten som borgensman. Om lantbruksnämndernas lånegarantier.* (27/10)
- *Bli det bättre så småningom? Information om skogsbrukets situation.* (22/11)
- *Har rådgivningen effekt?* (8/12)
- *Lantbruk i utveckling.* (27/12)

1968 kom det flera program som hade med den aktuella politiken att göra. Utredningens prognos om jordbrukets framtid behandlades. I ett program tog man sig an att definiera vad »struktur-rationalisering« egentligen betydde och i ett senare program fick Lantbruksstyrelsen klara ut vad »rationell produktion« stod för.²⁰

Kasberg fortsatte försöken att bryta upp »föredragsradion«. År 1966 var 43 procent av programmen i form av föredrag. Fem år senare fanns bara en föreläsare kvar, professor Harald A:son Moberg, en erkänt god sådan.²¹ Reportagen blev allt fler. De gjordes

genom att reportern reste ut till bestämmelseorten, där han möttes av tekniker med inspelningsbil. De åkte till den gård där reportaget skulle göras, spelade in programmet och saken var klar. Vid den här tiden gjordes inga direktsändningar i Lantbruksradion.²²

Möjligheten att dela upp landet i flera samtidiga sändningar komplicerades 1970 när P1 inte längre gick att använda på det viset. Lantbruksradion vägrade att flytta till P2. I stället uppmuntrades distrikten att sända regionala jordbruksprogram. Fle- ra distrikt försökte men publiken svek och försöken lades ner.²³

4. Peter Sylwan (1971–78)

Peter Sylwan, som blev Lantbruksradions producent 1971, var till skillnad från Berglund och Kasberg ett stadsbarn. Han var ag-ronom, han hade varit kårordförande vid Ultuna och kom som vikarie till Lantbruksradion 1969. Han var yngre än sina företrädare och enligt egen beskrivning präglad av den tidsanda som brukar kallas »1968«.²⁴

Lantbruksradion bedrev folkbildning, enligt Sylwans mening. Det var rådgivning om hur jordbruket skulle rationaliseras och moderniseras. Landsbygdens folk skulle lära sig att bli en del i »det moderna«. Både Kasberg och Sylwan vände sig från auktoriteterna, säger Sylwan, och åkte ut till bönder i stället, ut på fältet för att spegla vardagen. Själv ville han tillämpa modern journalistik. Även lantbruket behövde och ville ha debatt och nyheter insatta i sammanhang, med kritik och analyser.²⁵

Varför ska SR sända särskilda lantbruksprogram? frågade Sylwan 1973. Han trodde att den traditionella rådgivningsradion hade spelat ut sin roll, och han angav fyra punkter som bas för en diskussion om hur Lantbruksradion i stället skulle användas:

1. Enighet om jordbruksfrågorna kommer aldrig att uppstå. Programmen bör göras i medvetande om detta och mot bakgrund av avtalets regler. Sveriges Radio har en unik ställning, i princip fristående från ekonomiska och politiska makthavare.

2. Det är det ekologiska kretsloppet som står på spel. Ur det perspektivet bör radion betrakta lantbruket.
3. Lantbruket förser hela befolkningen med mat. Alla berörs alltså av de tekniker som används för att framställa maten och av teknikens betydelse för kvalitén på livsmedel.
4. Bönderna och deras organisationer är den största av gemensamma intressen sammanhållna ekonomiska gruppe- ringen i landet. Det är viktigt att bevaka vad denna jätte har för sig.²⁶

Ekonomi i jordbruket och dess olika grenar diskuterades naturligt nog i Lantbruksradion. 1972 kom ett annat ämne in allt oftare, nämligen miljön. Det gällde arbetsmiljön för bönderna själva och för livsmedelsarbetarna. Bekämpningsmedel och rester efter dem orsakade skador, det såg man. Det gällde också konsumenternas hälsa:

- *Vad gör bönderna åt livsmedelsarbetarnas eksem? 95 % av livsmedelsarbetarna är oroliga för sin arbetsmiljö. Vad kan man göra åt det inom de industrier som ägs av lantbruket?* (8/1)
- *Lite skit rensar magen, men hur mycket tål vi? Om bekämpningsmedelsrester i livsmedel.* (9/4)
- *Skydda dig när du skyddar grödan! Om säkerhetsbestämmelser vid sprutning.* (20/5)
- *I stället för hormoslyr. Om busk- och gräsbekämpning i skogen.* (10/6)

1975 kan man notera en annan trend i rubriksättningen, nämligen en kritisk hållning mot etablissemangen:

- *Rationalisering eller avfolkning?* (21/6)
- *Byråkrati, förmyndartryck – eller vad? Apropå skogsvårdslagens nya bestämmelser om avverkningsanmälan.* (2/8)
- *Lantbruket och kommunen. Om konflikter och planering när staden växer ut på landsbygden.* (9/8)
- *Är dyra råd goda råd? Lantbrukare och unga agronomer diskuterar hur lantbruksrådgivningen egentligen borde fungera.* (14/9)

- *All mark åt folket – eller byråkraterna? Om markägande och livsmedelsproduktion.* (30/11)

Energifrågorna fick rubriker i Lantbruksradion i januari 1976:

- *Den gröna oljan – vedråvara en energiresurs bara i marginalen?* och
- *Solfångare, metangasverk, värmepump. Vad man vet om tre framtida energiutnyttjare i jordbruket.*

Sylwan författade 1973 en mål/medelbeskrivning för SR:s lantbruksprogram, som bygger vidare från hans fyra punkter ovan.²⁷ Enligt denna är målet »att ge både producenter och konsumenter av lantbrukets produkter kunskap om villkoren för livsmedelsproduktionen och om denna produktions inverkan på samhället«. För att kunna göra detta måste man tillämpa allmänna kritiska journalistiska principer, och bland annat

- behandla lantbrukets roll i det ekologiska systemet [...]
- förmedla kunskap om ny teknik och nya biologiska rön inom lantbruket,
- följa den internationella och nationella marknadsbilden för lantbrukets produkter [...]
- informera om de politiska villkoren och motiven för dessa som lantbruket arbetar under.

När Sylwan första gången presenterade sina tankar om kritisk journalistik i Lantbrukskommittén blev motståndet hårt.²⁸ En publikundersökning 1971 visade emellertid att många lyssnare ansåg att program med diskussion om politiska, ekonomiska och biologiska sammanhang i jordbruket var viktiga. Detta gällde yngre lyssnare i högre grad än äldre, vilket tolkades som en växande medvetenhet hos jordbrukarna om att näringen blev alltmera beroende av vad som hände i andra delar av samhället. Och Sylwan var inte sen att konstatera att radion som medium var väl anpassad till att tillfredsställa det växande intresset.

5. Leif Björklund (1978–96)

Lantbruksradions femte producent blev Leif Björklund, som tog över 1978. Björklund var agronom som de andra; han var öppen för alternativa odlingsformer och kallar sig gärna bonderoman-tiker eftersom han känner en närhet till naturen och jorden och människorna i den miljön. Tidigare arbetade han vid Statens lantbruksinformation och han medverkade i TRU:s kurser för lantbrukare på 70-talet. Björklund betraktade jordbrukspolitiken och dess konsekvenser för både jordbrukssektorn och konsumenterna som det centrala arbetsområdet för Lantbruksradion, men han skildrade också gärna jordbruket som livsform och tog då etiska, moraliska och miljömässiga värderingar till utgångspunkt. Han ansåg att småbruken betydde mycket för landsbygds-kulturen och att de påverkade livskvaliteten, inte bara för bönderna själva utan också för andra som var tillfälliga gäster i markerna.²⁹

Från hösten 1976 samlades sändningstiden till ett block i veckan. Periodvis var titeln enbart *Lantbruksnytt* – och en gång i månaden *Lantbruk landet runt*. Programlistorna innehåller under vissa perioder därefter knappare uppgifter om innehållet än tidigare. Det har att göra med magasinsformen och en planering som prioriterade aktuella händelser. Den stående programrubriken ställde inte heller krav på att det konkreta innehållet redovisades i programtablån. Från 1986 och framåt är detta särskilt tydligt.

1979 förekom ett par program om energiproduktion i jordbruket (25/2 och 16/9), 1980 likaså (20/1 och 5/10). Energifrågorna återkom även senare i tablån. 1981 rapporterade Leif Björklund från lantbruksveckan om »mat och kemikalier« (15/3). Vidare diskuterades samma år *Växtskydd utan kemikalier*. Bertil Wahlin på jakt efter alternativ (21/6) och *Biodynamiskt jordbruk – går det i praktiken? Leif Björklund besöker praktiskt jordbruk med alternativodling* (9/8).

Både konsumenternas och jordbrukarnas syn på jordbrukspolitiken behandlades i flera program under 1981:

- *Billiga matpriser – finns dom? Leif Björklund pejar stämningarna inför det nya jordbruksavtalet.* (15/2)
- *Vem vann på jordbruksavtalet? Vad vill löntagarorganisationerna? Leif Björklund synar aktuell jordbrukspolitik.* (7/6)
- *Behövs en ny jordbrukspolitik?* (4/10)
- *Bli bara storjordbruken kvar? Slakten av gårdar fortsätter trots den nya jordbrukspolitiken.* (22/11)
- *Matpriser och jordbruksavtal.* (20/12)

När Livsmedelskommitténs huvudbetänkande kom 1984 sändes ett program med titeln *Gammal eller ny jordbrukspolitik?* 1985 hölls ett telefonväkteri med partirepresentanter om jordbrukspolitiken. Lantbruksradion var med om att formulera problemen i debatten om lantbruket. Programmen om EG hette *Lantbruk Europa runt*.

I samband med valen under 1990-talet har debatter kontinuerligt förts i Lantbruksradion, inte minst om avregleringen inom jordbruket och sedan om återregleringen via EU.³⁰ *Lantbruksnytt* har granskat EU-frågan ingående.

Andra producenter som hör ihop med Lantbruksradions historia är Tomas Lindberg i Växjö, som har varit *Lantbruksnytt*s skogs-expert, och Bengt Malmgren i Karlstad, som har bevakat jakt och fiske samt ekonomiska företagsfrågor under lång tid. Till bilden hör också Bengt Rosendal, som efterträdde Olle Berglund 1964, men som efter bara någon månads anställning omkom i en flygolycka.

Vid utgången av 1996 upphörde Lantbruksradion. *Lantbruksnytt*, 30 minuter på söndag morgon, ersattes med *Vetandets värld – miljöupplagan. Lantbruk landet runt*, som tidigare sändes sista söndagen varje månad, omvandlades något och fick titeln *Landsbygdsfamiljerna*. Programmen låg kvar inom Vetenskapsredaktionen i P1.

Lantbruksradions redaktörer och experter samlade till 60-årsjubileum 1988. Stående fr.v. Tomas Lindberg, Bengt Malmgren, Peter Sylwan och Leif Björklund. Sittande Nils-Erik Kasberg, Nils Linnman och Olle Berglund.

[...] idén att sända speciella yrkesprogram har överlevt sig själv. I stället väljer vi att sätta in jord- och skogsbruket i sitt sammanhang och göra ett brett program om bruket – och missbruket – av våra naturresurser,

förklarade Jan-Olof Johansson, chef för Vetenskapsradion, i samband med nedläggningen.³¹

Trots att bondebefolkningen är liten hade *Lantbruksnytt* fortfarande på 90-talet en för P1-program ganska stor publik. Upp till tre procent förekom för söndagssändningen, vilket motsvarar drygt 200 000 lyssnare.³²

Det långa perspektivet i Lantbruksradions historia visar hur experterna helt styrde informationen i början, hur de ytterst motvilligt släppte ifrån sig detta inflytande (incidenten på 50-talet). Den förste producenten höll sig respektfullt till programreglerna. Sakligt och opartiskt behandlade han det i relation till maktavarna okontroversiella stoffet, det av riksdagen beslutade synsättet. Nyhetsreportrar på 60-talet »speglade« samhället och »förmedlade information« till allmänheten, Lantbruksradions producenter förmedlade information inom en given sektor, sådan information som målgruppen, lantbrukarna, skulle ha nytta av när de utövade sitt yrke och samtidigt anpassade sig till tidens krav. Detta var folkbildning – goda lärare fostrade goda medborgare.

Lantbruksradions producenter var kunniga och välutbildade i lantbruk. Men miljöfrågorna och det ekologiska tänkandet var nya kunskaper och värderingar, på kollisionskurs med äldre paradig i flera avseenden. Det tog tid för dessa nya kunskaper att slå igenom. Först på 70-talet kom flera förändringar på en gång: Den tidsanda som rådde betonade medborgarnas rätt att delta i debatten. Det blev inte bara möjligt utan nödvändigt att lämna maktavarnas perspektiv och se det som hände med medborgarnas ögon; att granska resultatet av fattade beslut och att slå fast att grupper hade olika intressen som stod mot varandra. Så till exempel jordbrukare och konsumenter, men också lantbrukare med olika inställning till sin näring. Det övergripande mönstret i allt flera program förändrades från »konsensus« till »konflikt«. Programverksamheten var inte längre enbart speglande, den var debatterande och kritiskt granskande, utan vördnad för överheten.

Efter hand ökade kunskaperna om miljöfrågor och detta öppnade helt nya perspektiv i samhällsdebatten. Bruk och missbruk av naturresurser är på 90-talet ett perspektiv som inspirerar till nytänkande. Lantbruket har blivit en delaspekt inom en betydligt vidare ämnessfär.

Naturen i radio

Naturen var under 50-talet för de flesta människor en nyttighet, inte ett fritidsnöje eller ett rekreationsområde. Programtitlarna i radio stöder den uppfattningen. 1954 startade emellertid en serie samtal om naturens fenomen mellan Nils Dahlbeck i Göteborg och Nils Linnman i Stockholm.³³ Den kallades i början *Skog och bygd*, men från hösten 1955 låg *Naturen och vi* i programtablån i princip varje söndag mellan högmässan och lunchekot fram till augusti 1977, när det 1001:a programmet sändes. Dahlbeck blev ensam ansvarig för serien efter en tid. De 600 sista gångerna gick programmet i direktsändning.³⁴ På 60-talet kunde man höra trädgårdsdirektören Sven Green i *Blomsterfönstret* och *Trädgårdskalendern*, där målgrupperna var helt andra odlare än dem som *Lantbruksradion* vände sig till.³⁵ Nils Linnman gjorde reportage från »markerna«, till exempel *I björnens och sångsvanens rike: Muddus nationalpark* och *I marsmarkerna*.

1969 presenterades *Veckans pausfågel*, i ett femminutersprogram tidigt på söndag morgon av Torgny Swiss Östgren som gjorde inslag om naturen inom redaktionen för Vetenskap och forskning.³⁶ *Naturvaktarna*, som också startade 1969, var ett populärt frågeprogram dit lyssnarna kunde ringa och ställa frågor om naturen.³⁷ Med tiden utvecklades programmet i samarbete med TV2, som visade tittarnas egna naturfilmer. Torgny Swiss Östgren var programledare och i panelen satt Carl Edelstam – intendent vid Naturhistoriska riksmuseet, Nils Dahlbeck från SR i Göteborg, Carl H Lindroth – expert på insekter och professor i Lund samt Pelle Palm – expert på fåglar.³⁸

På 80-talet producerades i Luleå *Jakt och fiske. Debatt, reportage och historier* och *Naturligt norr om Polcirkeln*. I Göteborg gjorde Peter Fogelin serien *Natur och miljö* och från miljöredaktionen i Sundsvall sändes *Miljömagasinet* med bland andra Per Nord och Lasse Willén. *Miljömagasinet* kom till 1977 och när redaktionen på sommaren 1978 gjorde en serie program om hur man kan planera för miljön i framtiden fick den stort gensvar

från publiken. Frågor som togs upp var nya energisystem som inte förbrukar jordens resurser, nya produktionsformer inom industrin, framtidssamhällen som kan fungera med bättre ekologisk jämvikt.³⁹ *Miljömagasinet* fanns kvar i 14 år; det lades ner 1991. I en kommentar till nedläggningen sa Ingvar Lundin, ansvarig för planeringen av P1, att miljöfrågorna skulle få en bred bevakning i nyhetsprogrammen. Dessutom skulle *Naturmorgon* på lördagsmorgnarna innehålla ett miljöblock.⁴⁰

På 80-talet gjorde Sten Wahlström i Karlstad dels presentationer av *Veckans pausfågel/pausdjur*, dels programmen *Utflykt* och *Naturvåktarna*. Från 1987 förändrades programtablån stegvis så att de flesta naturprogram samlades under en rubrik och vid ett sändningstillfälle i veckan: *Naturmorgon* på lördagar – i början bara en timme, 7.00–8.00, senare utökat till tre timmar, 6.00–9.00. In under det stora täcket försvann de nämnda programmen från Luleå, Göteborg och Karlstad, plus några till. Centrum för *Naturmorgon* låg inledningsvis i Karlstad. Senare fick programmet Växjö som bas.

Målsättningen med programmet var att ge ökad naturkunskap, men också i någon mån att underhålla, sa programledaren Anders Börjeson i en intervju 1994.⁴¹ Publiken har vid olika tillfällen under 90-talet varit 2–3 procent, vilket innebär 140 000–220 000 personer som lyssnade under någon del av den långa sändningen. Störst var publiken mellan sju och åtta.⁴² *Naturmorgon* var, och är fortfarande (1998), ett direktsänt program. Det leds från studion i Växjö oftast av Anders Börjeson, ibland av Tomas Lindberg eller Lasse Willén. Utifrån markerna rapporterar flera reportrar om händelseförlopp i naturen som lyssnarna kan följa under morgonens timmar – Lena Näslund från Sörmlands skärgård, Jan Danielsson från Skåne, Karl-Axel Nordenberg och Tomas Öberg från olika fjällmiljöer, Peter Fogelin från Västsverige.⁴³

En serie om naturens fenomen har stannat utanför *Naturmorgon*: Från Karlstad sänds *Trädgårdsdags* med Ulf Schenkmanis och trädgårdskonsulenten Lars-Erik Samuelsson. Serien startade 1978 och är ett av de mest populära programmen i P1.

Naturen i tv

Många naturprogram har blivit mycket uppmärksammade i tv. En film av fotografen Bertil Danielsson, som visades redan i december 1955, vann internationell ryktbarhet. Familjen Danielsson hade en ö i Stockholms skärgård och där hittades en liten fågelunge övergiven en sommar. Det var en vigg som togs om hand av familjen. De kallade den Viggo, ett namn som den faktiskt lystrade till. Bertil Danielsson följde fågeln med kameran ända tills den flög sin väg en höstmorgon. Filmen, som kallades *Viggen Viggo*, har visats många gånger i repris, och den har vunnit Prix Italia.

Naturprogram sågs av anmärkningsvärt många tittare. Enligt en uppgift i Sveriges Radios 50-årsbok *Hört och sett* skulle 86 procent av tv-innehavarna ha sett något naturprogram 1964. Motsvarande siffra för *Aktuellt* var 65 procent. Till detta intresse bidrog en serie av Bertil Danielsson som återkom en gång i månaden under ett år från augusti 1962, en *Naturdagbok* som sedan klipptes ihop till ett entimmesprogram – *Året på ön*.⁴⁴ Med detta program vann Bertil Danielsson Prix Italia för andra gången 1964/65.

KORSNÄSGÅRDEN

I juni 1961 startade serien *Just nu* från Korsnäsgården. Tv byggde upp en speciell fritidsredaktion, som fick höra ihop med sportredaktionen och därmed leddes av Gert Engström.

Korsnäsgården var från början ett ganska förfallet torp i trakten av Tierp. Det blev nu knutpunkten för programverksamhet om natur och friluftsliv för åtskilliga år framåt. I torpet och markerna däromkring vistades män i rutiga skjortor och stövlar – Nils Linnman, Anders-Erik Malm och Gert Engström, som redan gjort sig kända i andra program. I sällskapet ingick också Arne Andersson, specialist på fiske, Arne Sanfridsson, blomsterexpert, och Harald Wiberg, konstnär med djurbilder som specialitet. Fotografer var i början Bertil Danielsson och Boris Engström.⁴⁵

Korsnäsgården (1979).

Just nu-gänget 1967: Harald Wiberg (med dragspelet), Gert Engström, Arne Andersson, Nils Linnman, Boris Engström, Anders-Erik Malm.

Tanken var att kontinuerligt följa hur årstidernas växlingar påverkade livet i skog och natur. *Naturredaktionen redovisar aktualiteter från skog och sjö* var en vanlig formulering i programtablån. *Nils Linnman och hans kamrater rapporterar från markerna kring Korsnäsgården; Vårfäriska rapporter från land och sjö vid Korsnäsgården* var andra rubriker.⁴⁶

För att undersöka hur fisken och vattnet kunde skötas och vårdas anlades en konstgjord sjö i vilken yngel av olika arter planterades in. Man diskuterade jakt och trädgårdsskötsel.

1963–64 gjorde gänget från Korsnäsgården en expedition till Etiopien. Under 1964–65 gjorde de program från Jugoslavien – om midsommarmete och forellfiske – och från Island. På hösten 1968 gjorde de en rad program om djur och naturliv i Nordamerika, till exempel från Grand Canyon (13/12 1968; i färg till och med). I april 1967 satsade naturredaktionen på direktsändning en söndag från *Stora trandansen vid Hornborgasjön*. Programmet sändes i två pass, dels i ottan, mellan kvart i fem och sex, dels på förmiddagen från halv tio till halv elva. En publikräkning visade att 14 procent av den vuxna befolkningen hade sett den tidiga sändningen och 25 procent hade sett den senare. Det motsvarar 840 000 respektive en och en halv miljon människor.⁴⁷

Fram till tvåkanalstarten, alltså i stort sett till och med 1969, hade det hunnit bli totalt 75 program från Korsnäsgården.⁴⁸ Under TV1:s första verksamhetsår bestämde sig kanalledningen för att satsa mer på sommarprogram än vad som tidigare varit vanligt. Man ville också förlägga en stor del av programmen utomhus för att med hjälp av OB-teknik fånga in något av den skira svenska sommaren. Det skedde bland annat i program från Korsnäsgården.⁴⁹

Året på Korsnäsgården skildrades vidare 1978 och 1979 med en delvis annan bemanning. Det förekom också på 70-talet att *Sve-riges Magazin* sändes direkt från gården, där Jeanette von Heidenstam och Nils Linnman samtalar vid strandkanten om bland annat vattnets renhet och där Charlotte Reimerson berättar att man kan begära konsumentfakta när man köper jord (14/5 1976).

Det hände att Nils Linnman medverkade i andra naturprogram med dagboksanteckningar från Korsnäsgården, till exempel i *Fälteko*. 1983–84 förekom i TV1 korta program före Aktuellt på kvällen med Arne Weise som programansvarig: *Året på Korsnäsgården*. Under en period på 20–25 år hämtades alltså ganska regelbundet stoff från denna plats.⁵⁰

JAN LINDBLAD

Jan Lindblad får representera den exotiska naturfilmen i denna översikt. I mitten av 60-talet blev han känd i vidare kretsar.

1965/66 bildade *Just nu*-programmen stommen i naturskildringarna, men där fanns också fem program av Sven Gillsäter under rubriken *Odysse i väst* och fem program från Trinidad av Jan Lindblad. I januari 1966 sändes en svensk långfilm, *En djungelsaga* av Arne Sucksdorff (från 1957), »en berättelse om människor och människoätande tigrar i en fjärran trakt i Indien«, enligt programbeskrivningen. Naturfilmer, både från Sverige och från avlägsna, exotiska platser, var ännu under 60-talet ovanliga och väckte stor uppmärksamhet. Deras upphovsmän blev omskrivna. De exotiska filmerna fick redan från början en stor och trogen publik och har hållit sig kvar genom tv:s hela historia.

Torsten Jungstedt var med på premiären av Jan Lindblads film *Ett vildmarksrike* när den visades på China den 28 februari 1964. Den var gjord med 16 mm-kamera och uppförstorad till biograf-filmens 35-mm-format.

Nästan alla recensenterna som fanns i salongen hade upplevt Lindblads store föregångare Arne Sucksdorff [...] Han hade hela tiden filmat med knivskarpa bilder tagna med 35-mms film och uppbackad av förmögna SF som svarat för alla hans utgifter.

Här kom nu ensamvargen Lindblad med uppförstorad film utan Sucksdorffs obönhörliga skärpa, men han arbetade rent konstnärligt i en helt annan stil.

Lindblads träd och natthimlar var nästan japanska. Hans

ugglor existerade i majestätiska siluetter och hans ljud var för sin tid fenomenalt. [...] Han låg faktiskt före mästaren Sucksdorff med ljudet.⁵¹

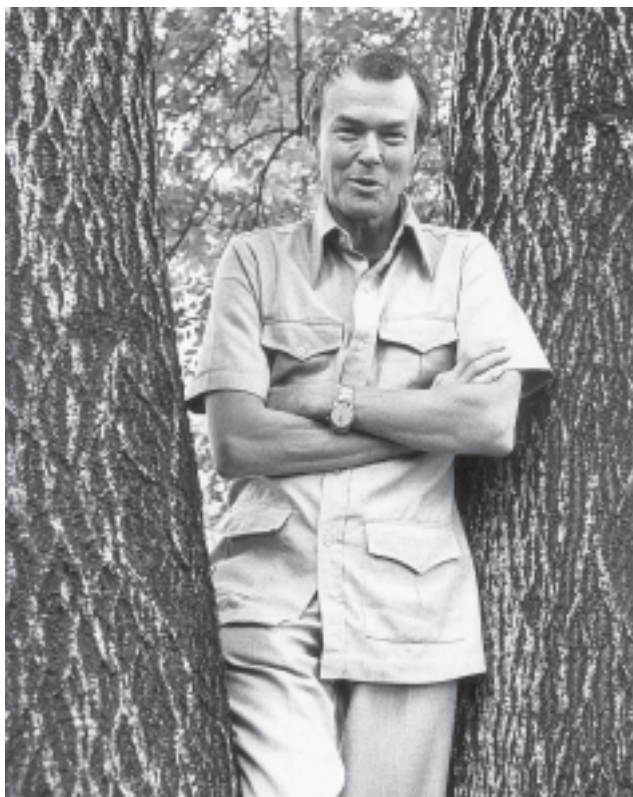
Jan Lindblads första filmer var gjorda i Sverige. Sedan for han med familjen till Västindien på semester. Filmkameran hade han med sig och någon semester blev det inte; däremot en film och en bok – *Resa till röda fåglar*. Där skriver han:

Hugskott, lekfulla infall tycks alltid ha en tendens att leda över i arbete, ljuvligt hårt arbete. Nu har jag filmat nästan sex månader på olika platser i Västindien, åkt som en jojo mellan Trinidads regnskogsklädda berg och mangrovefyllda träskmarker, filmat oljefåglar under nätterna, surrande kolibrier och röda moln av ibis under dagarna, glatt mig åt flamingoer på Bonaire och fregattfåglar kring Tobago, kort sagt upplevt ett för mig enastående, färgskimrande, nytt skådespel. Från början av en slump.⁵²

Tv visade, till publikens förtjusning, under ett par decennier många serier av Lindblad, exempelvis 1966 *Med Jan Lindblad i Sydamerika*, som omfattade fyra delar: *Möte med Anaconda*, *Guacharos*, *fåglar i evigt mörker*, *Världens minsta sköldpadda*, och *Caroni, eldfåglarnas hem*.

1970, när färgfilmen kom på allvar, var Jan Lindblads filmer från Guyana i Sydamerika särskilt välkomna. Siktet var inställt på fågelvärlden till att börja med, men projektet svällde ut till att omfatta tio filmer om Guyanas fauna och en elfte film om dess folk, en indianstam som lever kring gränsfloden mellan Franska Guyana och Surinam. 1970 sändes *Guyana – vattnens land* och 1971 *Med Jan Lindblad i Guyana*. Sedan följde 1973 *De röda fåglarnas öar* och 1975 *Surinams indianer*.

Lindblad befann sig under tre år i Indien och Sri Lanka, vilket resulterade i flera program under 1980 och 1981 om noshörning, lejon, tiger och leopard, *Djungelbokens värld*.

Jan Lindblad (1978).

En av Lindblads sena produktioner blev serien om Rani och Lillan, *Våra tigrar*, som sändes 1983. Tigrarna kom ursprungligen från djurparken i Kolmården och idén var att föra dem till ett vilt liv i ett tigerreservat i Indien. De indiska myndigheterna hindrade emellertid detta och tigrarna fick återanpassas till flocken i Kolmården.⁵³

MILJÖFRÅGOR I TV UNDER PERIODEN 60-TAL – 80-TAL
Redan i slutet av 50-talet förekom tv-program som granskade miljöfrågor. Samhällsredaktionen gjorde en serie på tre program om vatten, *Vatten i fara*, som sändes i juli 1959. Producenter var

Roland Hjelte och Olle Lindgren. Serien handlade om hur avloppsvatten och industriutsläpp förorenade sjöar och vattendrag.

Rachel Carsons bok *Tyst vår*, som kom på svenska 1963, väckte många till medvetande om att det fanns allvarliga hot mot vår natur och vår miljö. Boken slog larm om de syntetiska ogräs- och insektsutrottningsmedlen och om de konsekvenser som började märkas efter att dessa funnits under knappt två decennier i den odlade delen av naturen. Man såg hur rester av dem stannade kvar i jorden och lagrades i kroppen på djur i flera led i näringskedjan och på det viset också spårades i människors vävnader, till och med hos nyfödda och ofödda barn.

Användningen av bekämpningsmedel var hänsynslös, ansåg Rachel Carson. Bakom detta missbruk låg driften att tjäna pengar. Att man besprutade åkrar och trädgårdsodlingar ökade skördarna eller räddade skogen genom att skadeinsekter dödades snabbt och effektivt. Men den naturliga balansen i jorden rubbades samtidigt. Insekter utvecklade arter som blev resistenta mot preparatet, vilket ledde till att än starkare gift måste till för att utrota dem.

Olle Berglund, som presenterade boken i ett *Aktuellt apropå* 1963, samma dag som den kom ut på svenska, ansåg att det var värdefullt att folk fick upp ögonen för att det var gift man handskades med och att detta krävde omsorg och kunskap. Men han ansåg också att boken var tendentiös utan verklig vilja till objektivitet. Carson målade bara den ena sidan av saken, sa Berglund, och hon gjorde »inget försök att värdera den oerhörda nytta som mänskligheten har av de kemiska bekämpningsmedlen«. Bilder i programmet av frukt och grödor som kryllade av mask och parasiter talade sitt tydliga språk. Och man får inte bortse ifrån vad bekämpningsmedlen betytt rent humanitärt, fortsatte Berglund. Tsetseflugan, som orsakar sömnsjuka, och malariamyggan, som för inte så länge sedan orsakade ett dödsfall var tionde sekund, har kunnat utrotas i stora områden. Självfallet är det ändå viktigt att utvecklingen inte går för fort, blev Berglunds slutsats. Vi måste hinna kontrollera och förfina de avancerade

hjälpmedel vi använder. Det har »den lilla människan« rätt att fordra.⁵⁴

Olle Berglund fick emellertid tillfälle att verifiera Carsons tes om växtgifternas långvariga verkan i naturen. I tv-programmet *Ett nytt landskap* (1970) analyserade han det kemiska tillståndet på sin egen gård i Västmanland. Han kunde konstatera att det fanns rester av DDT i marken efter pudring av oljeväxter, och i de skjutna fasanerna fanns spår av kvicksilver i levern efter betat utsäde som fåglarna ätit. Detta trots att de preparat som orsakat skadorna då varit förbjudna i flera år.⁵⁵

Miljödebatten uppmärksammades också i *Just nu* från Korsnäsgården. 1964 handlade ett program om biocider under rubriken *Håller vi på att förgifta naturen, djuren och oss själva med våra preparat mot insekter och för växtskydd?* (22/3 1964). Nerskräpningen i naturen behandlades (19/8 1967), oljeskadade fåglar och engångsglas (14/10 1967), vatten- och luftföroreningar (23/2 1968).⁵⁶

TV2 blev först med att bygga upp en miljöredaktion – oftast med Ingemar Bygdestam som producent. I ett av de tidiga programmen finns den effektfulla scen där Björn Gillberg tvättade en skjorta i gräddersättningsmedlet Prädd i stället för tvättmedel och hävdade att resultatet blev likvärdigt.⁵⁷ I en uppföljning några år senare beskrevs miljörelsens framväxt och utbredning.⁵⁸ Där fanns ett reportage från Knapsack i Västtyskland, inte långt från Köln, ett samhälle där hela befolkningen fick evakueras eftersom industrins utsläpp hade förgiftat naturen.⁵⁹ I två program 1975 tecknades *Den svenska atomkraftens historia*.⁶⁰ När gifttunnorna grävdes fram på BT Kemis gamla tomt i Teckomatorp följdes detta upp i flera omgångar.⁶¹ Under rubriken *Det var då i TV2: Sverige – världsmästare i miljövärd?* gavs 1987 en samlad återblick på alla dessa dokument.⁶²

TV1 fick flera programserier från naturredaktionen i Sundsvall. *Naturrutan* hette en serie under åren 1974–87. Producenter var

bland andra Bertil Hedlund, Olle Hallberg, Roland Sjögren och Roland Perlström. Programmen handlade om jakt och fiske och förhållanden i naturen som relaterade till detta, hur människans olika ingrepp i naturen påverkade utrymmet för olika djurarter.

Odla utan gifter hette en serie i TV2 1980. Den kom från Norrköping och producent var Larz Thure Ljungdahl. *Vad menas med biodynamisk och naturenlig odling?* hette det första programmet där man tog sig en närmare titt på de olika odlingsmetoder som finns när det gäller att odla utan gifter (26/5 1980). I ett senare program demonstrerades naturenliga odlingsmetoder i praktiken. Kompostering, täckodling och samodling av olika växter visades (29/5 1980).

I TV2 sändes också serien *Jordnära* från 1980 till 1990. Det var ett magasin om jord- och skogsbruk, som diskuterade dels hur utvecklingen såg ut på 80-talet i Sverige, dels vad som hände i andra länder. Det sista programmet skildrade utvecklingen i Baltikum. Serien har återkommit ganska glest under sina tio år. Också den gjordes i Norrköping.

1985–88 sändes *Livsviktigt*, en serie från Malmö, med Peter Sylwan som programledare och med Hillevi Hennix som producent. Den handlade om den moderna högteknologin inom de biologiska vetenskaperna och hur den påverkade jord, djur, liv och livsmedel. Man kunde till exempel (16/10 1985) genom hormon tillsatser få en praktko att producera tio ägg i varje ägglossning i stället för ett. Äggen opererades in i andra kor som blev surrogatmödrar åt praktkalvar. Genom att dela ägg kunde man massproducera exakt likadana kalvar eller får. »Fåret Dolly«, som blev en vetenskaplig sensation i medierna 1997, förutskickades i denna tv-serie tolv år tidigare. En etapp av serien mynnade ut i en diskussion mellan forskare och politiker om djuretik, matkvalitet och jordbrukspolitik. En annan etapp handlade om kopplingar mellan forskning och odling, om genforskning och etik. Ett av de sista programmen (2/2 1988) kom att handla om jordbrukspolitik. Birgitta Dahl, som då var miljöminister, ansåg att problemen i jordbruket var dels läckage av kemikalier och dels

överproduktion av jordbruksprodukter. Regeringens mål var att gynna en bättre miljö och att minska överskottet. Om man minskade gödningen skulle båda problemen försvinna, resonerade ministern. Peter Sylwan ansåg att slutsatsen var felaktig. Regeringen råddes att formulera målen men överlåta till bönderna att välja medlen.

1987, när TV2 byggdes om till en kanal vars produktion låg nästan helt och hållet i distrikten, beslöts i en överenskommelse mellan SVT:s kanaler om en fördelning av ansvaret för olika ämnesområden och programtyper. TV2 åtog sig att behandla konsumentfrågor och privatekonomi, trafik och resor, miljö och medicin, m.m.⁶³ Hans Bonnevier, som var planeringschef och biträdande programdirektör, har återgett hur resonemangen gick när TV2 sedan planerade hur ansvaret skulle fördelas mellan distrikten:

Vi diskuterade om ansvaret för naturprogram och miljöprogram skulle slås ihop, men det fanns nackdelar med det [...] Naturprogrammen skulle kanske anfäktas av miljöfrågor alltför mycket så att de skulle tappa sin profil. Ett annat skäl var att de rena miljöfrågorna [...] vid den tiden var ganska illa täckta i andra program [...] vi tyckte nog, både av hänsyn till tyngden i miljöbevakningen och av hänsyn till de klassiska naturprogrammen, att det var bättre att separera.⁶⁴

Så hamnade miljöbevakningen i Karlstad medan naturprogrammen låg kvar i Sundsvall. Under rubriken *Miljöbilder* sändes under de följande åren en rad program med såväl eget som inköpt material. Producenter var i början Bo Landin i samarbete med olika kollegor, sedan allt oftare Johan Forssblad. Bo Landin hade tidigare under 80-talet gjort en rad program för TV2:s räkning med titlar som *Miljöbrott lönar sig* (1981) och *Utsikt från ett kalhygge* (1984). Att han fanns i Karlstad 1987 var ett avgörande skäl

till att Värmlandsdistriktet fick ansvaret för miljöfrågorna.⁶⁵

Landin hade bred utbildning i naturvetenskapliga ämnen och långvarigt engagemang i miljörörelsen. En miljöjournalist ska göra egna undersökningar och slänga inbjudningar till presskonferenser i papperskorgen, sa han i en intervju 1988.

Jag har bara logiskt fortsatt att driva de frågor jag förut drev inom ramen för miljöorganisationer. Objektiv journalistik finns inte. Det är ett nonsensbegrepp som jag helt bortser från. Saklig journalistik och medvetenhet är min grogrund och rättesnöre i varje läge.⁶⁶

I det policydokument som Landin skrev för TV2:s miljöredaktion markerade han att redaktionen först och främst var ansvarig inför tittarna. Redaktionen representerade tv-tittarna, inte börsen, industrin eller myndigheterna.⁶⁷

Upprepade gånger under 80-talet hade Landins program vunnit utmärkelser på internationella festivaler. På hösten 1989 vann han Prix Italia i samarbete med filmaren Hans Östbom och journalisten Henrik Ekman. Belöningen gällde den gången en film om Barents hav.

Miljöredaktionen i Karlstad hade bara två tjänster, något som Landin flera gånger försökt utöka. Han ansåg att idealet vore en redaktion på 10–15 personer och en modernare teknik än den som fanns att tillgå. Han uttryckte sin besvikelse över att SVT inte ville satsa rejält på natur- och miljöprogram, och han sa upp sitt samarbete med TV2 inför 1990.⁶⁸

ETT MED NATUREN (1983–96)

Ett med naturen dök upp i tv-rutan 1983 med Arne Weise som programledare. Sändningstiden var den bästa tänkbara, 20.00. Programmet var 50 minuter långt. Tonvikten låg helt på utländskt material.

Serien byggde på inköpta, ofta mycket storslagna, programserier från andra tv-företag runt om i världen.

Det kostade tjugo gånger så mycket att köpa material av svenska naturfilmare som att köpa utländskt material. *Ett med naturen* satsade i allt större utsträckning på långtidskontrakt, paketköp och samarbetsavtal med de stora i branschen, främst BBC och Anglia i Storbritannien och National Geographic i USA. Från Australien och Nya Zeeland köptes också naturfilm i slutet av 80-talet. Tendensen i tiden var emellertid samproduktioner.

Det fanns två målsättningar för serien *Ett med naturen*. Den ena var att visa fina filmer med olika arter i olika miljöer. Den andra var att bidra till miljödebatten genom att visa bilder av djur och natur som hotades av utrotning.⁶⁹ Eugen Plym-Forshell var producent, Arne Weise var projektledare. Redaktionen svarade för 40 timmar program om året.⁷⁰

MITT I NATUREN (1980–)

Det finns myskoxar i Härjedalen. En flock på ett 30-tal djur med skägg och horn, stora, tunga och knappast ofarliga, kommer in över norska gränsen emellanåt. Till Norge har de införts från Grönland på 60-talet. Detta är exempel på vad man kan få veta i *Mitt i naturen*.

Programserien *Mitt i naturen* byggde en period till stor del på så kallade tittarfilmer, alltså filmade inslag i svensk natur gjorda av olika tittare. Inslagen kommenteras av programledarna, ibland av filmarna själva. Strömmen av bidrag var tät. Under ett år på 80-talet kom det cirka 3 000 filmer. Serien *Mitt i naturen* startade i januari 1980 (och pågår fortfarande 1998). Den sändes från Sundsvall på god sändningstid. Naturprogram hade fortfarande en stor dragningskraft på tittare i alla åldrar. Programmet hade en anspråkslös framtoning, det som visades skulle inte vara extremt och ovanligt, och kommentarerna skulle inte vara alltför expertmässiga, ansåg programledarna.

Programledare var under 80-talet Gunnar Arvidson, programchef i Sundsvall, och Bertil »Bisse« Wahlin. Det var »Arvid« som ställde frågorna, i en barsk och kärv stil med humor i botten. Bisse var den kunnige, instruktive bisittaren, som besvarade

Mitt i naturen: Jan Danielsson och Lena Liljeborg (1995).

frågor. Under ett tidigare skede arbetade Wahlin vid Statens växtskyddsanstalt, men hans starka naturvårdsintresse kom i konflikt med hans uppgift att ta fram till exempel bekämpningsmedel för jordbruket. Ända sedan 40-talet har han gjort radioprogram om natur och jordbruk, för både barn och vuxna.⁷¹

Mitt i naturen sändes först i TV1, men övergick till TV2 vid omläggningen på sommaren 1987. Från hösten 1987 samlades

praktiskt taget alla naturfilmer och -inslag i två programserier, *Mitt i naturen* i TV2 och *Ett med naturen* i Kanal 1.

1989 bytte *Mitt i naturen* programledare. I stället för Arvidson och Wahlin kom Jan Danielsson och Lena Liljeborg (från 28/8 1989). Till att börja med var formen densamma. Senare förändrades den på så sätt att programledarna kunde befinna sig på olika platser. Liljeborg var oftast i studion i Sundsvall och Danielsson drog ut i fält. Men de höll kontakt under programmets gång. – Det blir naturprogram på CNN-vis, sa Lena Liljeborg.⁷²

Mitt i naturen knöt till sig ett nät av frilansfotografer, som filmade i olika delar av landet: Bo Kristiansson i Vålådalen i Jämtland, Lars Aaby i Löa i Bergslagen, Ingemar Lind i Härjedalen, Edvin Nilsson i Jokkmokk och Rolf Nilsson i Kalmar.

De nya programledarna blev uppskattade. Efter en tvåtimmarssändning med diskussioner och telefoninslag dels om vildlaxens fortbestånd, dels om fritidsbåtarnas effekt på miljön, fungerade Gunnel Törnander i sin tv-krönika i Dagens Nyheter på vad det var som gjorde *Mitt i naturen* så bra:

[...] naturligtvis är det programledarnas förtjänst. De är båda något så ovanligt i television som genuint entusiastiska inför sitt ämne. Och de verkar inte bry sig det minsta om hur de själva tar sig ut. I stället flammnar deras entusiasm i höjden efter en bra tittarfråga, plirar deras ögon av förtjusning vid något nytt naturfenomen eller rodnar deras kinder av upphetsning inför ett rart djur. Det är så naturligt att man blir alldeles betagen.

Tänk om fler programledare kunde uppträda så!⁷³

Efter SVT:s omorganisation 1996, då landet indelades i regioner på ett mera genomgripande sätt än förr, har Sundsvall och Region Nord hand om hela naturutbudet, alltså även inköpen av utländska filmer. Ansvarig för detta blev, som tidigare, Eugen Plym-Forsshell.

Under 90-talet integrerades miljöfrågorna allt mera i den allmänna programverksamheten, som naturprogram, samhällsprogram, barnprogram och vetenskapsmagasin. Behandlingen av frågorna fick dessutom en allt starkare konsumentorientering.⁷⁴

En förändring av miljöprogrammets form kom på hösten 1993, när det var dags igen att ta nya tag inför en ny avtalsperiod. Miljöredaktionen i Karlstad lanserade *E-fekt* med Pia Fridén som programledare, ett program i en mera lättsam och ungdomlig stil. Humor och distans blev nyckelord. Programmet sändes varannan vecka, fortfarande i TV2. Programmets producent Gunnar Vagerstam konstaterade inför starten 1993 att lite fräckhet och respektlöshet inte skadar. »Folk orkar inte längre med långa, hovsamma och därmed också tråkiga program.«

Det första programmet innehöll ett reportage om dagisbarn som uppfostrade sina föräldrar i miljömedvetande. Barnen hade fått en nyckelroll i kommunens inriktning på att få hushållen att leva mera miljövänligt. Folk orkade inte öppna broschyrer längre, ansåg man på miljökontoret och satsade i stället på att ge dagispersonalen ordentlig utbildning i miljöfrågor.⁷⁵ Täppas Fogelberg var miljöreporter i *E-fekt* och ICA-handlaren Lars Andersson i Lund, Bråkstaken kallad, kritiserade livsmedelshandeln inifrån. Anderssons kritik ledde till att flera av hans inslag blev fällda av Radionämnden sedan tillverkare av tvätt- och diskmedel hade anmält honom. Han hade bland annat under en sändning slängt ut först Klorin och sedan andra icke miljömärkta tvätt- och diskmedel från sin butik. Å andra sidan firades han av Naturskyddsföreningen, som ett par år i följd utsåg hans butik till den mest miljövänliga i landet.⁷⁶

E-fekt är ett program präglat av den publikorienterade regimen och passar väl in i nyhetsanalysens kategori »populär miljörapportering«.

Diskussion

En översikt över flertalet serier som nämnts i kapitlet finns på s. 71.

Lantbruksradions historia visar på flera intressanta förhållanden: Radiotjänst ansåg i sitt inledningsskede att det var viktigt att göra program för den stora grupp människor som på den tiden levde på landsbygden och arbetade med jorden, skogen och djuren. Företaget överlät emellertid hela ansvaret för lantbruksprogrammen till en kommitté inom Lantbruksstyrelsen som fick fria händer att avgöra hur verksamheten skulle utformas. Först 1945 anställde Radiotjänst en producent till *Lantbruksradion* och först på 50-talet lyckades företaget helt och hållet återta bestämmanderätten över programmen.

Den förste lantbruksredaktören (1945–59) deklarerade att han undvikit att ens beröra politiska tvistefrågor. Den tid han verkade i måste emellertid ha varit fylld av åsikter och starka känslor till följd av 1947 års jordbrukspolitiska beslut i riksdagen. Å andra sidan rådde vid denna tid det som Djerf Pierre kallar en *paternalistisk regim* i journalistvärlden.

Den andre redaktören (1959–64) såg sin roll som förmedlare av kunskaper och insikter. Hans roll var lärarens. Den tredje redaktören (1965–71) hade jordbrukarnas intressen som utgångspunkt. Bland annat togs rationaliseringspolitiska frågor upp till debatt. Den objektivistiska regimen under 60-talet var en övergångsform mellan två vitt skilda synsätt i journalistvärlden och här skymtar en omprövning.

Den fjärde redaktören (1971–78) agerade i en tid när vinden vände, och han lyckades övervinna det motstånd som fanns mot kritisk och granskande journalistik. Tre förändringar kom praktiskt taget samtidigt:

- Konsensus fanns inte längre; konflikterna var uppenbara när det gällde jordbruksfrågorna, i synnerhet motsättningen mellan lantbrukare och konsumenter.
- Lantbruket började betraktas som del i ett ekologiskt system.
- Radion medverkade i stigande grad till debatter om lantbru-

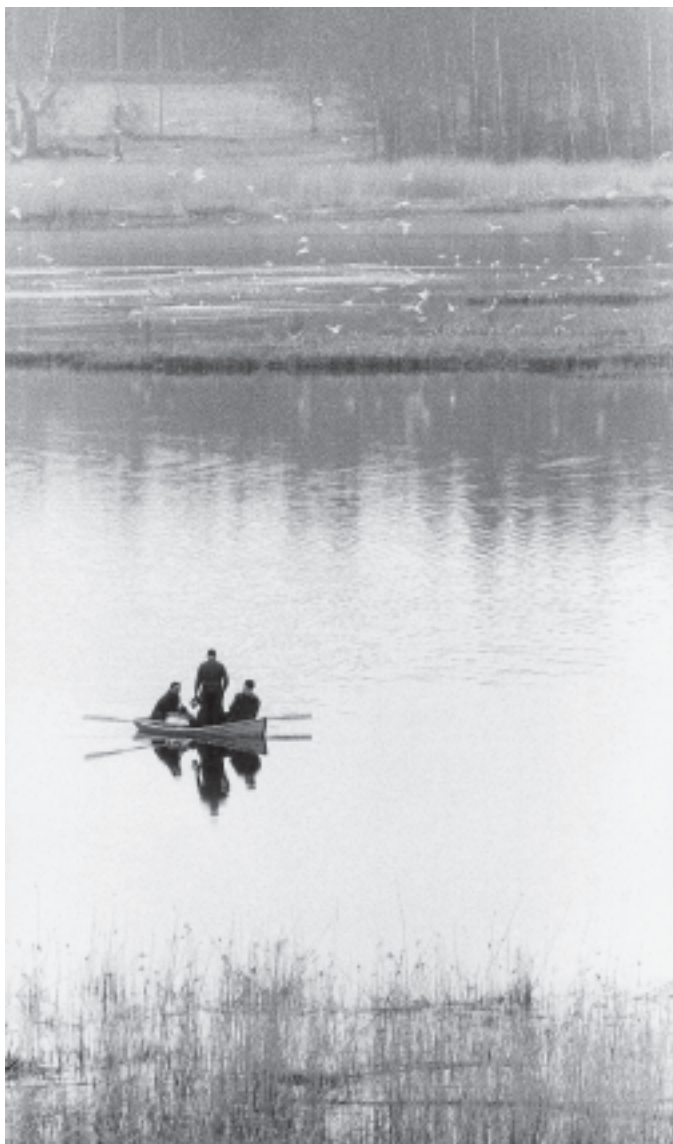
ket i Sverige och dess villkor. Överhetens inställning granskades. *Den samhällskritiska regimen* tog över.

Den femte redaktören (1978–96) följde upp alla dessa tre ansatser samt fördjupade dem genom sitt intresse för alternativodling och jordbruket som livsform. När Lantbruksradion lades ner 1996 berodde det enligt redaktionsledningen på att perspektivet måste vidgas ytterligare. Det var inte enbart jordbruket som skulle granskas (detta hade under åren krympt till en allt smalare sektor) utan »bruket – och missbruket – av våra naturresurser«. Detta resonemang för inte tankarna till det programtänkande som de kommersiella medierna inspirerade till. Snarare är det *den samhällskritiska regimen* som lever vidare. *Den publikorienterade regimen* i Djerf Pierres typologi blev inte representerad i *Lantbruksradion*. De tidigare stegen ligger däremot jämsides med motsvarande faser i tv-nyheterna.

I de allmänna naturprogrammen i radio har först naturvård och senare miljöfrågor haft ett visst utrymme. Under hela perioden har det funnits program som på ett relativt lättsamt sätt förmedlat intryck, kunskaper och praktiska råd till naturintresserade lyssnare. Emellertid dröjde det till senare hälften av 70-talet innan någon serie med särskild inriktning på miljöbevakning kom igång. I radio – till skillnad från tv – har miljöfrågorna under 90-talet förts ihop med andra frågor om naturen i ett gemensamt programblock.

I nästa kapitel möter vi en annan utvecklingslinje för miljöfrågornas behandling i radio, nämligen inom ramen för program om vetenskap och forskning.

På många områden inom programverksamheten har televisionen tagit över programidéer från radion. Men när det gällde naturen kunde tv med sitt bildberättande skapa helt nya upplevelser. Tv-programmen om naturen kan grovt indelas i »exotiska upplevelser« (filmad natur ofta från avlägsna delar av världen), »utflykter i de svenska markerna« (med stövlar) och miljömagasin, som på olika sätt försöker göra oss medvetna om vad natu-

Tidig morgon i markerna.

ren behöver för att överleva. (En fjärde kategori var lantbruksprogrammen, som jag har nämnt i anslutning till framställningen om *Lantbruksradion*.)

Genomslaget för de journalistiska regimerna är mycket olika för dessa olika programtyper. Här finns ett spektrum från konstnärlig dokumentär till grävande och granskande journalistik, från poetisk naturupplevelse till samhällskritik. Graden av problemorientering styr i olika riktningar. De exotiska filmerna ligger utanför de journalistiska regimernas räckvidd. Det är naturupplevelser som förmedlas i dem, ibland med en dramatisk disposition av det dokumentära innehållet. Filmarens konstnärliga skicklighet och förmåga att berätta är dimensioner som i allmänhet inte låter sig inordnas i de journalistiska regimerna. Sådana program har funnits under hela den studerade perioden.⁷⁷

»Utflykter i naturen« (*Just nu, Mitt i naturen*, etc.) har ofta varit magasinsprogram med speglande, deskriptiva reportage. Men det har funnits inslag av debatt och av kritiskt ifrågasättande av seder och bruk, eller av beslut som fattats av politiska och ekonomiska makthavare. I hur stor omfattning detta har skett under olika perioder är svårt att fastställa utan en närmare genomgång av programmen. Sådana program har funnits från 60-talets början och sedan under hela perioden.

Miljöfrågor diskuterades i tv redan i slutet av 50-talet. En titel som *Vatten i fara*, 1959, antyder att reportrarna var på väg att avslöja något om det vatten vi alla är beroende av. *Just nu*-gänget på Korsnäsgården tog upp liknande ämnen och gjorde också egna experiment i naturen på 60-talet. Större programserier om miljöfrågor kom emellertid först på 70-talet. Miljöredaktionen på TV2, som inrättades 1971, markerar en övergång till regelbunden och kritiskt granskande miljöjournalistik. *Den samhällskritiska regimen* var fullt etablerad. Miljöredaktionerna inom både radio och tv tillämpade en grävande journalistik som torde ha varit själva drivkraften i dessa redaktioner. Miljöprogram förekom i både radio och tv under hela 80-talet.

1993 introducerades en serie med titeln *E-fekt*, som bröt med den seriösa stilen hos tidigare miljöprogram. Den betecknas som modernare och ungdomligare och passar väl in i nyhetsanalysens kategori »populär miljörapportering«, ett program präglad av *den publikorienterade regimen*.

NATUR OCH MILJÖ – programexempel, titlar i texten	
Radio	TV
50-tal Lantbruksradion: Linnman 1945–59 Naturen och vi: Dahlbeck/Linnman 1954/55–77	Lantbruksjournalen Viggen Viggo 1955 En djungelsaga 1957 Vatten i fara 1959
60-tal * Lantbruksradion: Berglund 1959–64 Kasberg 1965–71 * Naturen och vi Linnamn i markerna Blomsterfönstret Trädgårdskalendern Naturvaktarna 1969–? Veckans pausfågel 1969–?	Naturdagbok/Året på ön Just nu (Korsnäsgården) 1961– Med Jan Lindblad i Sydamerika 1966 Aktuellt Special om »Tyst vår« 1963 Berglunds jordbruksprogram 1960–67
70-tal * Lantbruksradion: Sylwan 1971–78 * Naturen och vi * Veckans pausfågel * Naturvaktarna Utflykt Natur och miljö (Göteborg) Miljömagasinet (Sundsvall) 1978–91 Trädgårdsdags (Karlstad) 1978–	Året på Korsnäsgården Jan Lindblad, bl.a.: Guyana – vattnens land 1970 Med Jan Lindblad i Guyana 1971 De röda fåglarnas öar 1973 Surinams indianer 1975 TV:2:s miljörredaktion 1971–77, bl.a.: Han kan bara inte hålla käften! 1971 Knapsack – förgiftad stad 1971 Kärnkraft och gröna årtor 1974 Den svenska atomkraftens historia 1975 Natur och vetenskap (TV1) 1973 Naturrutan 1974–87 (Sundsvall TV1)
80-tal * Lantbruksradion: Björklund 1978–96 * Veckans pausfågel/pausdjur * Utflykt * Naturvaktarna * Natur & miljö * Miljömagasinet –91 * Trädgårdsdags Jakt och fiske –87 Naturligt norr om polcirkeln	* Året på Korsnäsgården 1983–84 * Naturrutan –87 Jan Lindblad: Djungelbokens värld 1980 Våra tigrar 1983 Odlas utan gifter (Norrköping) 1980 Jordnära (Norrköping) 1980–90 Bo Landin: Miljöbrott lönar sig 1981 Utsikt från ett kalhygge 1984 Mitt i naturen (Sundsvall) 1980– Livsviktigt (Malmö) 1985–88 Ett med naturen 1983–96 Miljöbilder (Karlstad) 1987–93
90-tal * Lantbruksradion: Björklund –96 * Miljömagasinet –91 * Naturmorgon * Trädgårdsdags	* Mitt i naturen 1980– * Ett med naturen 1983–96 E-fekt (Karlstad) 1993–

* = nämnd tidigare

Vetenskap och forskning

Diskussioner om en svensk forskningspolitik som skulle lyfta svensk forskning i nivå med andra länder hade börjat redan på 40-talet och på 60-talet satsade staten på utbyggda universitet och ny forskning. I radio fanns humanistiska ämnen i programutbudet sedan tidigare, men naturvetenskap och teknik var ämnen som kom in relativt sporadiskt.

Vad är det för ämnen som behandlas i de särskilda program som sägs utgå från vetenskap och forskning? Den frågan ska jag söka svar på i detta kapitel.

Det första avsnittet följer i grova drag hur radions vetenskapsredaktion har utvecklats. Det är emellertid inte alla radioprogram om vetenskap och forskning som har tillkommit där. Vissa mycket långa och inarbetade serier har producerats på annat håll. Så är det till exempel med *Vårt att veta*, som i decennier gjordes i Malmö och därefter en tid i Norrköping, och med *Svar idag*, som Radiounderhållningen var huvudman för. Sådana serier beskrivs i särskilda avsnitt, liksom serier om språket och historien. Det medicinska området har jag samlat i ett separat avsnitt, något som föll sig naturligt eftersom programplaner på det området för både radio och tv under en tid hade en särskild mötesplats, den s. k. Läkarkommitténs sammanträden. Tv:s tekniska och naturvetenskapliga program skildras i det sista avsnittet.

Radions redaktion för vetenskap och forskning

När företaget omgrupperades 1956 bildades Kulturredaktionen som i sin tur innehöll fyra sektioner. En av dem var *Vetenskap och religion*. Vid nästa omorganisation, omkring 1960, bildade denna sektion tillsammans med Lantbruksradion *Allmänna sektionen*, fortfarande som en del av Kulturredaktionen. När Kulturredaktionen splittrades i fyra fristående redaktioner 1968 hette en av dem *Vetenskap och forskning*. Namnet har senare förenklats först till *Vetenskapsredaktionen* och sedan till *Vetenskapsradion*, men själva enheten har bestått genom två genomgripande omorganisationer – 1979 när företaget Sveriges Riksradio bildades inom SR-koncernen och 1993 när koncernen försvann och Riksradiion och Lokalradion slogs ihop.¹

Sektionen för vetenskap och religion 1957

Sektionschef för Vetenskaps- och Religionssektionen 1957 var Lars G. Warne. Medarbetare i sektionen var på hösten 1957 (ett år efter den officiella tv-starten): Kerstin Anér, Gunnar Dahmén – religion; Gabriella Garland, Lennart Engström, Erik Goland – *Tidsspegl*; Lars Hansegård, Ann Sofi Rein – feature; Gunnila Röhl – insändarprogrammet *Ventilen*; Günter Stiel, K. G. Svensson – *Tidsspegl*; Brita Wallner, Hans Villius – historia.²

Årsböckerna berättar mycket knapphändigt om radions fakta-program från det omställningsskede som rådde under 50-talet. Det fanns emellertid en strävan att aktualisera radioprogrammet. Talprogrammen fick kanske lite mera karaktär av dagstidning och lite mindre av tidskrift under det senaste året, stod det i årsboken 1957. Nyhetsformen började sätta sin prägel på mediernas innehåll. Nyhetssändningar hade då haft stor betydelse i samband med Ungernkrisen och Suezkrisen. 1960 berättar årsboken om en annan tendens i tiden:

Vi lever just nu i en tid av enorm expansion på det naturvetenskapliga området. Den expansionen har vi på radions talavdelning försökt spegla inte bara genom nyhetsmässig bevakning utan också genom information i föredrag, reportage eller annan programform. Att på olika sätt förmedla kunskaper om denna utveckling, som är så viktig för hela mänskligheten, har vi tyckt vara en självklar uppgift för radion. Låt mig här bara nämna några programsviter: *ABC om rymden*, 7[7]. *Sju professorer om vår tids under*, *Den hjälpsamma tekniken – fem föredrag om jordens försörjningsproblem* och reportageserien *Cancerforskare i arbete*.³

Men det tog sin tid innan någon påtaglig förändring märktes. 1964 frågade Rune Sjödén i en engagerad artikel hur mycket radion täckte »av den våldsamma aktiviteten« inom teknik, naturvetenskap och samhällsvetenskap. Ett skäl som hade anförts för att hålla vissa ämnen på sparlåga hade varit att de var svåra att popularisera och presentera i radio. Det var ett dåligt skäl, tyckte Sjödén. När konst diskuterades lät man »ismerna flyga i luften« och i valdebatterna bollades det med siffror, index och nationalekonomiska termer. En kammarkonsert framfördes inför en publik som var lika liten som den som med utbyte skulle kunna följa en expertdebatt om växtekologi eller gruppdyamik.

»Radiopubliken är ingen homogen skara av okunniga medel-svensöner.«⁴

ORIENTERING (1968–71) OCH SESAM (1966–75)

Redaktionen för vetenskap och forskning, som blev fristående 1968, skulle informera om vetenskap av alla slag – humaniora, samhälls- och naturvetenskaper, teknik, medicin och lantbruk. Den löpande bevakningen skedde i regelbundet återkommande program, av vilka *Sesam* och *Orientering* var de tyngsta. *Orientering* började sändas i den nya redaktionens regi i oktober 1968, med tio minuter per dag, sex dagar i veckan (ingen sändning på lördagar). Ofta sammanfattades läget inom något speciellt om-

råde, kanske med utgångspunkt från någon nyligen publicerad rapport. Varje veckodag hade sin inriktning: måndagar och torsdagar – teknik och naturvetenskap; tisdagar och fredagar – samhällsvetenskap; onsdagar – humanistiska vetenskaper; söndagar – natur och miljövård. I augusti 1969 infördes en mera allmän underrubrik i programtablan, *Aktuellt om forskning och teknik*. Dessa tio minuter placerades klockan 18.15. Före *Orientering* låg något underhållningsprogram, omedelbart efter kom väder och nyheter. Reprisen nästa dag, klockan 12.15, låg omedelbart före lunchnyheterna.⁵ I båda fallen alltså lyssnarvänliga tider. Den nyhetsintresserade publiken skulle utan besvär kunna foga in dessa tio minuter i sina vanor.

Sesam ägnades åt natur, naturvetenskap och teknik. Titeln förekom redan i september 1966 och programmet gick då ungefär en gång i månaden, från 1967 varannan vecka, från oktober 1968 varje vecka. I april 1970 infördes även en reprintid.⁶ De ämnen som dominerade under 1968–69 var miljövård, kommunikationer och energifrågor. Under fyra kvällar behandlades till exempel frågan om det är möjligt, tekniskt och ekonomiskt, att få fram rena och tysta bilmotorer. Svaret blev ja. Den fjärde kvällen diskuterades frågorna med lyssnarna i ett telefonväkteri.⁷

Redaktionen leddes i starten av Bo Kumlin. Under en period avlöste redaktörerna varandra ganska tätt. Från 1969 leddes programmen i allmänhet av Per Ragnarson och Bertil Nyström. I april 1970 infördes en förtydligande underrubrik för serien: *Sesam – teknik, miljö, framtid*.⁸

I början bestod varje program av flera inslag och redaktionen varierade i omfång efter detta. Under programseriens senare år samlades innehållet allt oftare under breda temarubriker, till exempel *Om teknik och miljö i Kina* (8/1 1975); *Tekniken som håller värmen – om fakta och möjligheter för värmereglering i stora och små hus* (19/2 1975); *Flickor – ni behövs i naturvetenskap och teknik! Några röster om ett yrkesval* (26/3 1975); *Räknedosorna – statusfluga, samhällsfara eller en revolution att räkna med?* (9/4 1975); och det allra sista programmet *Solen som stugvärme – ett*

Sesamreportage av Per Ragnarson (1/10 1975). Serien upphörde alltså i oktober 1975 efter 372 program.

Redaktionen för Vetenskap och forskning 1970

1970 – två år efter att VoF blivit en fristående redaktion inom ljudradion var gruppen av fasta medarbetare ungefär lika stor som på 50-talet. Chef var Katarina Ahnlund med astronomi och kärnfysik som specialiteter, och producenter var Kerstin Anér; Manne Berggren; Malin Bergman; Sonja Carlberg; Margareta Gelbort; Kjell Lindqvist – med medicin och biovetenskaper som bevakningsområde; Bertil Nyström – trafikforskning, elektronik och datorer; Per Ragnarson – teknik; Torgny Swiss Östgren – naturprogram.⁹

MÅLSKRIVNING

I den s. k. Översynsutredningen i början av 70-talet uppmanades avdelningar och redaktioner att formulera mål för sin verksamhet. VoF:s målbeskrivning gjordes av Katarina Ahnlund.¹⁰ Utbudet under de fem år som redaktionen funnits hade behandlat ett bredare område än redaktionsnamnet anger, påpekade Ahnlund. Program om teknik hade fått stor plats, dels i *Sesam*, dels i lättare faktaprogram om bilar och båtar och andra hobbyverksamheter. Det hade gjorts program om naturen, om fackböcker, om svenskspråkiga böcker i allmänhet, reportage från främmande länder, tips för turister, större serier om u-landsfrågor.

Avtalet med staten nämner i § 7 vetenskap som ett av de intressen som programmen »i skälig omfattning« skall tillgodose. Texten i avtalet förefaller att syfta på sådana lyssnare som har ett spontant intresse för vetenskapliga frågor, skriver Ahnlund.

Men det skulle kännas otidsenligt att bara göra det avtalet begär. Man bör väl också försöka väcka ett intresse hos nya grupper? Vetenskapliga och tekniska frågor har ju vuxit fram till primära samhällsfrågor under de senaste årtiondena. Vi berörs alla av dem.

Avtalet säger emellertid också att bolaget har skyldighet att upplysa om nuets händelser och orientera om viktigare kultur- och samhällsfrågor. De politiska besluten gäller allt oftare tekniska frågor: »Att ge god information om bakgrundsfakta och valmöjligheter blir då för varje år en allt viktigare skyldighet för ljudradion.«

Alla, både vanligt folk och politiker, måste få hjälp att lära sig mer om denna utveckling. Som det nu är så sköljer en störtflod av alarmerande rapporter över oss. Mänskligheten i sin helhet hotas av kärnvapenkrig, befolkningsexplosion och utarmning och förstöring av vår planets naturresurser. Den enskilde i sitt vardagsliv blir skrämmd av rapporter om faror i maten vi äter, luften vi andas o.s.v. Varje dag tycks nya fallgropar upptäckas i vår moderna livsföring.

Men det är svåra frågor och det är komplicerat att väga för- och nackdelar mot varandra.

Radion bör efter förmåga hjälpa till att förklara dels att avvägningar måste göras och dels att ibland vissa ytterligare fakta måste tas fram innan man kan göra det. Vi bör hjälpa till att ge en saklig och balanserad bild av nackdelar i förhållande till fördelar, trots att våra källor – forskare, industri-folk – ofta tenderar att själva gripas av okritisk entusiasm.

Texten ger flera exempel på områden som var högaktuella just då, »områden där teknik och forskning har nära anknytning till samhällsmålen«. Men samtidigt betonas att radion också måste intressera sig för grundforskning på olika områden. Redaktionen måste ständigt välja, den kan inte – som till exempel *Ekot* – ta hand om det som händer dag för dag (böcker som ges ut, utställningar som öppnar etc.). Programområdet är mycket omfattande och mycket väsentligt. Producenterna är för få. Därför blir det bara glimtar och delbelysningar av det enorma ämnesområdet.

Redaktionen har valt att varje år koncentrera sig på några frågor som är särskilt aktuella. »1972 var det miljöfrågorna, 1973 energikrisen, 1974 kan det möjligen bli befolkningsfrågornas tekniska aspekter inför FN:s befolkningskonferens.«

Sammanfattningsvis: Vår uppgift är att på ett lätt tillgängligt sätt berätta nyheter och ge översikter från vetenskap, teknik, medicin och från deras användning i praktiken. Därvid bör man inte blunda för att det finns ett stort underhållningsvärde i fakta om allt mellan himmel och jord – det visar erfarenheten. Vissa faktaprogram kan också kännas som en välgörande kontrast till det myckna tyckande som frodas i andra sorts radioprogram.

UTVÄRDERINGAR

Programmen skulle alltså handla om »vetenskap, teknik och medicin«. Senare under 70-talet presenterade VoF vid tre olika tillfällen statistik över ämnesfördelningen i sina program: hösten 1977, våren och hösten 1978. Vid alla tre tillfällena innehöll 36–39 procent av alla program (magasinsprogram ingår inte i redovisningen) humanistiskt och samhällsvetenskapligt material. Vid alla tre tillfällena handlade 35–38 procent av programmen om medicin och biologi och 17–19 procent om kemi, fysik och teknik. Resten var allmänreportage (7–12 procent).

Vid det första redovisningstillfället konstaterade redaktionen att den borde förstärkas med teknisk kunskap utifrån. Naturvetare med andra ämnen än biologi var en annan önskvärd kompetens, geologi, fysik och kemi nämndes. Mera borde göras om exempelvis ekonomi och de svåra teoretiska delarna av fysik och kemi. Efter den andra redovisningen konstaterades mera allmänt att redaktionsmedlemmarna måste hålla igen på sina favoritområden för att rätta upp fördelningen. Men trots goda ambitioner blev fördelningen i stort sett densamma igen. Efter den tredje genomgången sökte man förklaringar i att producenter som brukade göra program om naturvetenskap och teknik varit från-

varande under perioden, vilket naturligtvis påverkade statistiken. »Det är svårt att ändra ämnesbalansen utan förstärkningar.« Redaktionen bestod till hälften av humanister och slutsatsen blev att dessa måste satsa på att bredda sina fackområden.¹¹

FÖRHÅLLNINGSSÄTT

I måldokumentet nämns redaktionens program om miljö- och energifrågor och den oro som allmänheten känner över de farhågor som journalistiken väcker. I ett annat sammanhang påpekar VoF att *Sesam* ägnat stort utrymme åt energi- och miljöfrågor och att man då försökt gå ett steg längre än till en skräckskildring av miljöförstörelsen »och även peka på hur tekniken kan ge lösningar, bl.a. inom det viktiga vattenområdet».¹²

Dessa uppgifter har en särskild relevans i förhållande till vad man funnit i studier av nyhetsprogram från den här tiden. I *Gröna nyheter* konstaterade Monika Djerf Pierre att nyhetsrapporteringen när det gällde miljöfrågor kunde delas in i tre perioder, där den längsta perioden, 1971–91, utmärks av att miljöns tillstånd beskrevs som alarmerande. Både allmänheten och miljö framställdes som hotade. I vanliga radioprogram, där man har längre tid till sitt förfogande än vad som bjuds i nyhetsinslag, kan totalbilden ha varit annorlunda. Det är uppenbart att VoF under en längre period i början av 70-talet diskuterade hur de hotfulla larmrapporterna skulle hanteras och att man då strävade efter en mera allsidig belysning.

Redaktionen lät också göra en enkät om människors vardag i Sverige under 70-talet. Den del av undersökningens resultat som särskilt kom att fånga intresse gällde människors oro. Tre producenter, Maj Ödman, Monica Kempe och Tom Engström, bestämde sig för att bygga en programserie just kring detta: »oro – som fysiskt och psykiskt fenomen och som uttryck för hur människor idag upplever samhällssituationen och sin egen vardag».¹³ De slutsatser ur enkäten som redaktionen fastnade för var dessa:

- Ju sämre social situation och ju lägre social status desto mera oroar sig människor.

- Ensamhet och att inte ha något meningsfullt att göra är det man oroar sig mest för.
- Ungdom är betydligt mer oroad än äldre för sådant som jobb, pengar och sociala relationer.
- Miljöförstöring och gifter oroar människor mycket mera än utbyggnad av kärnkraften.
- En överväldigande majoritet av dem som svarat tror att politiker och myndigheter inte är intresserade av vad folk i allmänhet vill och tycker.

Temat kom att behandlas i fyra program som sändes inom ramen för *Vetandets värld* på hösten 1978. I stor utsträckning byggde programmen på intervjuer med deltagare i enkäten och enkätens resultat kopplades till annan forskning på området.

VETANDETS VÄRLD (1974–)

Vetandets värld började sändas i september 1974. Det var dåvarande programchefen Ingrid Arvidsson som bestämde att de många programmen om vetenskap skulle samlas inom en fast programtid, berättade Bertil Forsman i samband med 20-årsjubileet 1994.¹⁴

Bertil Forsman var den förste presentatören i programmet *Vetandets värld*. Man valde att ha »en genomgående presentatör som i *Dagens eko*«. Programmet sändes i P1 varje vardag kl 12.05–12.30, med repris på kvällen 21.05. Innehållet skulle vara nyheter, information och kommentarer från olika områden av forskning och utveckling inom teknik, miljö och medicin. Dessutom skulle djur- och naturfrågor behandlas. Med tanke på detta var det logiskt att personer som Maj Ödman, Torgny Swiss Östgren, Bertil Nyström, Kjell Lindqvist och Gertrud Brundin avlöste varandra som programledare. Ett normalt *Vetandets värld* innehöll vanligen två i förväg producerade och rubriksatta inslag. Dessutom lämnade man utrymme för en överraskning, en aktualitet som skulle vara rykande färsk och gärna konkurrera med det efterföljande lunchekot om nyhetsvärde.¹⁵

Några medlemmar i redaktionen för Vetandets värld samlade kring bidragen till manustävlingen 1978. Från vänster Karin Holte, Sverker Nyman, Katarina Ahnlund, Bertil Nyström och Gertrud Brundin.

Vid ett planeringssammanträde i december 1978 diskuterades programmet. Redaktionen ansåg bland annat att medarbetarna inte skulle dra slutsatser åt lyssnarna utan presentera fakta så att lyssnarna själva kunde komma fram till dem. Eftersom det finns en oändlig mängd ämnen som inte kunde tas upp i andra sammanhang, men som måste komma med på något sätt, ansågs det allmänt att ett program som *Aktuella magasinet* måste finnas också.¹⁶ Titeln *Vetandets värld* blir med tiden nästan synonym med program från Vetenskapsredaktionen.

VETANDETS VÄRLDS TÄVLINGAR

Under 1978 utlystes en manustävling inom ramen för *Vetandets värld*. Det gällde att författa en text till en föreläsning på tio minuter om aktuell forskning eller utveckling inom något vetenskapligt område, som naturvetenskap, teknik, medicin eller hu-

maniora. 10 000 kronor sattes upp som prissumma att fördelas på ett mindre antal priser. Det kom in 553 manuskript. Två redaktionsmedlemmar, Katarina Ahnlund och Maj Ödman, utsågs att läsa alla manus och bedöma dem i två avseenden: efter innehåll och utförande. Efter att ha läst nio tiondelar rapporterade Maj Ödman vid ett sammanträde om sina intryck: På det stora hela en guldgruva. Med en bedömningsskala från 0 till 5 blev bedömningen ungefär 60 procent 0–2, 30 procent 3, 10 procent – alltså ett 50-tal – 4–5. Tre utomstående jurymedlemmar anlätades för att avgöra hur priserna skulle fördelas.¹⁷

I en kommentar skriver en av rådgivarna, Eric Dyring, att tävlingen blev ett glädjeämne, inte minst för att den visar att något håller på att hända i kontakterna mellan forskning och samhälle. Samhället har stort behov av forskning och medborgarna har rätt att få veta vad som händer inom forskningen. Men forskarna har förr varit ovilliga att berätta eller har haft svårt att göra det på ett tillgängligt sätt. Tävlingen visar på både vilja och talang.

I slutomgången dominerade de naturvetenskapliga och medicinska manuskripten. Samhällsvetenskapliga och humanistiska bidrag hade uppenbart svårt att klara sig i konkurrensen. Anmärkningsvärt många av de goda bidragen behandlade medicinska ämnen. Det berodde inte bara på att det handlade om högaktuell forskning utan lika mycket på att de ofta var ovanligt väl skrivna.¹⁸

Tävlingen har senare upprepats. »Detta har visat sig vara ett utmärkt sätt att få kontakt med nya forskare och andra intresserade personer«, säger Katarina Ahnlund i en intervju. Drygt femtio av de insända bidragen har varje gång blivit underlag för program. En del har lästs upp direkt, andra har byggts ut till större omfattning.¹⁹

Vetenskapsredaktionen 1979

1979, det år när Sveriges Riksradio blev ett företag inom SR-koncernen, var Gertrud Brundin redaktionschef – med juridik, u-landsforskning och humaniora som specialområden.

Producenter: Katarina Ahnlund – astronomi och kärnfysik; Tom Engström – teleteknik, datorer, kommunikationsteknologi, energifrågor; Bertil Forsman – språkvetenskap; Gunnel Granlid – boendeforskning; Kjell Lindqvist – medicin, biovetenskaper; Sven Nilsson – biologi, botanik, ekologi; Titti Nylander – samhällsvetenskaper; Bertil Nyström – trafikforskning, elektronik, datorer; Maj Ödman – psykologi, pedagogik, sociologi; Peter Sylwan – lantbruk, miljöfrågor; Leif Björklund – lantbruk, miljöfrågor.²⁰

90-TALET INOM VETENSKAPSRADION

När det nya sammanslagna radioföretaget bildades 1993 kom Vetenskapsredaktionen att ingå i Sveriges Radio Uppland. Inom redaktionen producerades 1995 magasinet *Vetandets värld*, de två medicinska programmen *Ronden* och *Vårdapparaten*, föredragsserien *Värt att veta* (se nedan) och *Lantbruksnytt*.

Redaktionen konstaterar i sin målskrivning att vetenskapens roll och inflytande i enskilda människors liv och i kulturen som helhet har förändrats:

Intresset för vetenskap, teknik, medicin och miljöfrågor är mycket stort i dagens kunskapssamhälle. Vetenskapliga rön om vår hälsa och vår miljö påverkar dagligen den politiska debatten. Forskarnas teorier kring vårt ursprung och vår plats i universum formar sedan länge medborgarnas världsbild. Vetenskapen utgör idag en av de viktigaste komponenterna i vår kultur.

Forskningen måste alltså bevakas och granskas och dess resultat måste spridas. Området är livsviktigt för demokratin i samhället, och redaktionens uppgift blir att – helt i linje med public service-

uppdraget – »i folkbildande syfte« berätta om hur sökandet efter ny kunskap på olika områden går till och vad man kommer fram till.

Man kan konstatera att Vetenskapsredaktionen på 90-talet ser huvudsakligen tre bevakningsområden: teknik, medicin och miljö:

En bred och granskande teknikbevakning är av stor vikt – inte minst ur jämställdhetssynpunkt. Särskild uppmärksamhet bör ägnas den snabbt framväxande IT-tekniken och dess för- och nackdelar. I den medicinska bevakningen ingår att rapportera om den mångfald av terapier och droger som dagligen lanseras på marknaden, men också att granska patientens situation i en allt mera forsknings-, teknik- och expertdominerad sjukvård. Bevakningen av miljöfrågor ska sträva efter att ge sammanhang och spegla människans bruk av naturresurserna ur ett såväl lokalt som internationellt perspektiv.

Programformerna ska kunna växla. Programmen görs för lyssnaren och ur lyssnarens perspektiv.²¹

Vetenskapsradion 1994

1994 – när Vetenskapsradion hade flyttat till Uppsala och *Vetandets värld* fyllde 20 år – hette redaktionschefen Jan-Olov Johansson.

Producenter: Roger Bengtsson – teknik; Anders Björnsson – historia; Pelle Eckerman – miljö; Bertil Forsman – *Vetandets värld*s språkupplaga *Ordbruk*; Per Gustafsson – psykologi, data; Per Helgesson – red.sekr.; Rolf Hersson – ekonomi, *Vårt att veta*; Kjell Lindqvist – medicin; Ann Louise Martin – biologi, kemi, miljö; Anna Schytt – geovetenskap, energi; Leif Björklund – lantbruk, miljö.²²

NYHETER FRÅN VETANDETS VÄRLD

I januari 1996 förändrades utbudet såtillvida att *Vetandets värld* under två dagar i veckan blev *Nyheter från Vetandets värld*. Nyhetsformen tillämpades tisdagar och torsdagar; övriga dagar hade *Vetandets värld* kvar sin magasiniform. I en uppsats i medie- och kommunikationsvetenskap har Catrin Björkman analyserat *Nyheter från Vetandets värld* för att se bland annat vilken forskning som rapporterades.²³

Vetenskapsradion 1996: Stående från vänster: Anna Schytt, Per Gustafsson, Rolf Hersson, Leif Björklund, Ingrid Lundquist. Sittande från vänster: Per Helgesson, Ann Louise Martin, Jan-Olov Johansson, Lena Nordlund, Martin Widman.

Björkman granskade 20 program i följd, precis när programformen debuterade.²⁴ De 20 nyhetsprogrammen innehöll tillsammans 131 inslag, av vilka 60 var kortare notiser om cirka en minut vardera och 71 var längre inslag på 5–10 minuter. Ämnena var i påfallande grad hämtade från naturvetenskap, medicin och teknik:

naturvetenskapliga ämnen	68 inslag
medicin	35
teknik	26
samhällsvetenskapliga ämnen	14
humaniora	9

(Några inslag hade dubbelkodats, eftersom de kunde hänföras till mer än en kategori.) Nyhetsprogrammen från Vetenskapsradion har senare fått en helt annan form.

I radio har också funnits andra relativt långa programserier som gett inblickar i pågående forskning, till exempel på 70- och 80-talen *Forskning ifrågasatt* med Folke Schimanski som redaktör, *Forskning pågår* med Margareta Gelbort och Maud Umaerus samt *Gråt inte – forska!* en serie om kvinnovetenskaplig forskning med Karin Nordberg i Umeå och Inga Rexed i Göteborg som redaktörer.

Värt att veta (1949, 1958–62, 1969–)

Rubriken *Värt att veta* dyker upp första gången redan 1949. Föredragen kunde under de stora folkbildningsseriernas tid vara både många och långa. Ett led i moderniseringen av programverksamheten blev att göra både föredragen och serierna kortare. Nils-Olof Franzén skriver i sina memoarer att de verkliga kortföredragen återfanns i ett regelbundet återkommande program som hette *Värt att veta* och som han hade börjat sända på hösten 1949. Där bad han vetenskapsmän från alla fält att lägga fram

något aktuellt från sina egna och andras forskning.²⁵ Serien försvann sedan för en tid, men dök upp igen – på söndagar 12.00. Den ingick då i en fläta av flera serier som hade en gemensam huvudrubrik – *Hos forskare och fackmän*. Det som flätades in i huvudserien var *Värt att veta* och *Teknisk krönika*.²⁶ Under 1958 sändes *Värt att veta* ungefär en gång i månaden, de flesta gånger med Hans Villius som producent, under 1959–60 anges emellanåt Kerstin Anér eller Brita Wallner som producent, men oftast saknas uppgiften. Uppläggningsen tycks ha varit tre korta föredrag i svit i vitt skilda ämnen. Några exempel:

- Om naturkänslans utveckling, om gamla stadsvyer och om märkliga dokument i Kungliga biblioteket. (26/1 1958)
- Om Strindberg som konstnär och konstkritiker, om »anatomin som konstruktör« och om vanliga och ovanliga problem för en siffermaskin. (13/4 1958)
- Om trettioåriga kriget, om näverfynd från rysk medeltid och om den moderna Freud-uppfattningen. (30/11 1958)
- Om nya avhandlingar i gynekologi och lärdomshistoria och ett nyutkommet verk om parapsykologi. (12/8 1959)
- Om Gustav Vasa, Karl II och T. S. Eliot. Några nya doktorsavhandlingar presenteras. (21/5 1960)
- Om åldringars livsvillkor och vårdbehov. Kring en aktuell utredning talar en professor, en docent, en överläkare och en kansliinspektör. (18/12 1960)

När rubriken *Värt att veta* dyker upp för tredje gången, 1969, är de historiska rötterna glömda och Röster i Radio-TV annonserar ett nytt kulturmagasin, som ska gå varje söndag hela hösten. Det var meningen att programmet skulle innehålla små serier i naturvetenskap, samhällskunskap, teknik och humaniora. Bernhard Tarschys, radions kulturchef, inledde själv serien med att tala om den stora franska encyklopedien, som började komma ut i mitten av 1700-talet och som för första gången gav en samlad bild av olika vetenskaper och av upplysningstidens tankevärld. Redaktör för serien var den här gången Sonja Carlberg.²⁷

Värt att veta

Exempel valda bland »årets bästa« 1980

Teologerna talade om Dödahavsrollarna; En skendöds upplevelser; Den älskade Rakel – besvärlig och frispråkig; uttrycket »God men svag«; Religionsmötet i Chicago 1893.

Juristen talade om »En tunn bok med digra verkningar«. Med det menade han en juridisk skrift utgiven 1764 i Italien och 1977 utkommen i svensk nyöversättning.

Medicinarna talade om Pionjärinsatser i 1800-talets medicin; Kan man dö av glädje?; Kroppens immunförsvar.

Naturvetarna talade om Hur bina mäter tid och rum; Cellens upptäckt och utforskning; Olika däggdjurs fortplantningsstrategi; Balansen i naturen – finns den?; Brödet, surdegen och jästen.

Teknikerna talade om Great Eastern och dess upphovsman; John Ericsson – pionjär inom solenergin. (Great Eastern var ett stort engelskt fartyg byggt 1857. Konstruktören hette Brunel.)

Det humanistiska området faller sönder i flera delar, bland annat:

- Språk och litteratur: Diktaren som främling; Om de lyriska antologiernas urvalsprinciper; Skoluppsatser – herbarium – Kärlek i tjugonde seklet; Judiska gestalter i tysk litteratur; Aristoteles i vardagssvenskan; Några författares syn på diktningens uppgift; Selma Lagerlöf och Sankte Per.
- Historia: Makten på faraos tid; Krigsfången som blev kejsarinna; Södra dykeri- och bärgningskompaniet; Varför just »polsk riksdag«?
- Konst och arkitektur: Den moderna parken.
- Film: Stumfilmen och kritikerna.
- Folkliv och minoriteter: Uppvaktning undanbedes; Minoriteter och minoritetsforskning i Kina; Människan och hennes kläder.

Från 1970 togs programserien över av Gunvor Blomquist i Malmö och hon förblev redaktör i arton år, till 1988. Programmet gick på söndagar klockan 15.05, efter TT-nyheterna. Det innehöll alltid tre föredrag. Personen är alltid viktigast för Gunvor Blom-

Gunvor Blomqvist i Malmö, redaktör för Vårt att veta 1970–88.

quist: »min strävan [är] i första hand att få intressanta *personer* att vilja berätta något meningsfullt och angeläget på ett tillgängligt sätt«. ²⁸ Experten ska gärna ha »en okynnig lust att botanisera i ämnesområdets utkanter«. ²⁹

Jag tänker mig en lyssnare enligt det gamla idealet inom radion. Det är någon som kanske inte har så stor formell bildning men som är intelligent och kan följa med i invecklade tankegångar. Men det måste sägas på svenska. Mina egna universitetsstudier gav mig mod att säga: Jag förstår inte det här. Kan det sägas enklare? Kan man byta ut det här ordet? [...] Det ska vara som att gå på kalas och där träffa en intressant människa. ³⁰

Vilka är då de intressanta människor som kommer till tals i de upplagor av *Värt att veta* som Gunvor Blomquist är redaktör för? I en skrift från 1980 har hon samlat 42 bidrag från ett kalenderår, ungefär en fjärdedel av vad som då sändes. I urvalet har hon låtit sig vägledas av synpunkter och förfrågningar från lyssnare för att välja ut det bästa.

Av föreläsarna i boken var 35 män och 7 kvinnor. Av de 42 presenterades 38 som akademiker på olika nivåer: 8 var professorer och 14 docenter, ytterligare 10 hade doktorerat inom olika fakulteter. Ungefär hälften av de utvalda representerade filosofisk eller humanistisk fakultet. Samtliga kvinnor hörde dit. Fem personer var teologer, en var jurist, tre var medicinare, fem var naturvetare och två var tekniskt verksamma.

Vad talar de om? Ja, nog frestas man hålla med om att somliga håller sig i utkanten av sina ämnesområden. Faktarutan på s. 88 beskriver delar av bokens innehåll.

När Gunvor Blomquist gick i pension 1988 mellanlandade programserien under ett år i Göteborg hos Birgitta Bergman och Maud Umaerus. Sedan blev Margareta Gelbort i Norrköping dess redaktör. Efter omorganisationen 1993 produceras programserien inom Vetenskapsredaktionen i Uppsala av Rolf Hershon. I hans version ryms inte tre föredrag, utan oftast ett enda.

Svar idag (1968–91)

Svar idag var en programserie som inte alls hade med vetenskapsredaktionen att göra men som ändå kom att beröra många kunskapsområden. Serien inleddes i september 1968 och var ett led i en upprustning av eftermiddagsprogrammet. Den sändes sedan fem eftermiddagar i veckan, 15.10–15.45. Lyssnarna ringde in frågor som togs emot i en telefonsluss på vardagsförmiddagar. Serien producerades av Underhållningsavdelningen; initiativet togs av Georg Eliasson, som då var underhållningschef, och programdirektören Nils-Olof Franzén.

Redaktionen bestod i det inledande skedet av Per-Erik Lindorm, Cilla Ingvar och Thord Carlsson. Ursula Richter blev producent 1969. Cilla Ingvar lämnade redaktionen och övergick till andra uppgifter; Håkan Norlén kom dit 1974. Per-Erik Lindorm var kvar till hösten 1979; i hans ställe kom Jörgen Almaas. Kärntruppen under 80-talet var alltså Richter, Carlsson, Norlén och Almaas.³¹

Redaktionen beskriver sitt program som ett folkuniversitet i litet format. Vilken lyssnare som helst, oavsett ålder, yrke och utbildningsgrad, ska kunna få sina frågor besvarade »av den främsta expertis vårt land kan erbjuda. Det är den nära kontakten mellan den vanliga, enkla lyssnaren och den välutbildade experten, som ger programmet dess karaktär.«³²

Under de första 20 åren, fram till hösten 1988, hade *Svar idag* sänts 2 400 gånger. Cirka 15 000 frågor hade besvarats med hjälp av 1 100 experter inom olika ämnesområden.³³

Ursula Richter, producent för Svar idag.

Svar idag kom att finnas kvar i 23 år. Dess sista säsong var våren 1991. I början – till och med 1970 – omfattade serien 35 minuter per dag fem dagar i veckan. Under 70-talet blev det fyra dagar i veckan och under 80-talet tre dagar om 30 minuter. På 90-talet gick man tillbaka till fem sändningar i veckan, men var och en av dem var bara 15 minuter. Under en period sändes ett reprisprogram under rubriken *Mot bättre vetande*, som komponerades av inslag ur den gångna veckans *Svar idag*.

P1-lyssnandet minskade under 70-talet. Publiken till *Svar idag* föll från 6 procent 1968 till 4 procent 1969 och till 3 procent 1970. Där höll sig programmet sedan kvar under flera år trots att det totala P1-lyssnandet sjönk.³⁴ I slutet av 80-talet låg lyssnandet stabilt på en procent av befolkningen, dvs. cirka 70 000 personer.

Vad handlade frågorna om? I en programbeskrivning 1972 räknar redaktionen upp följande ämnen: litteratur, film och teater, historia, fysik, sport, astronomi, aktuell politik, religion, medicin, biologi, matematik, konst, språk, musik, sjöfart. Stickprov i sändningslistorna från början, mitten och slutet av perioden visar att programmets komposition varit relativt stabil. Drygt hälften av inslagen har rört frågor inom humaniora – kulturhistoriska ting som seder och bruk, litterärt eller historiskt bekanta eller mytiska personer, almanackans eller kyrkoårets indelning och märkesdagar, citat av olika slag, språkfrågor. Inom den andra halvan av innehållet utgjorde frågor om naturvetenskap och teknik en växande andel. I radions programarkiv finns exempel ur olika produktioner som redaktionen valt ut åt eftervärlden. Listorna i slutet av detta avsnitt ger någon uppfattning om inom vilka områden programmen har rört sig och visar samtidigt att detta program från underhållningsavdelningen ingalunda var någon lättviktare.

Programmets form höll sig också stabil över alla år: Först den frågandes röst i telefon. Sedan fick vi av programledaren höra frågan upprepas och vi fick veta vad frågaren hette och vem som skulle svara. Antingen kom sedan ett kort föredrag på fem–sex

minuter eller också fördes ett samtal mellan programledare och expert. Det hände emellanåt att frågan besvarades av någon i redaktionen.³⁵

Svar idag

Arkiverade inslag från januari 1971 och januari 1972

Imperfektum i Uppsala (Gammalt studenthus som revs 1965)

– Gösta Knutsson, författare

Surströmmingens historia (Konserveringsmetoder förr)

– Lars Lagerquist, 1:e antikvarie vid Historiska museet

Gårdsnamn i personnamn (Busk Margit t.ex.)

– Erik Hofrén, landsantikvarie

Gilgamesh-eposet, dess innehåll och ursprung

– Torgny Säve-Söderbergh, professor i egyptologi

Lilith, Adams första hustru (Ett »nattfruntimmer«)

– Bernhard Tarschys, docent i litteraturhistoria

Masuriska träskan (Sjöar i Polen, aktuella i första världskriget)

– Jan Olof Olsson, författare och journalist (Jolo)

Sesostris (Bortglömd och poänglös saga om egyptisk farao)

– Torgny Säve-Söderbergh (se ovan)

Primal (Kunskapen om dem vore tecken på intelligent kultur i rymden) – Tord Hall, docent i matematik

Bastubadandets historia (Sverige, Finland, Turkiet, England, Tyskland) – Bo Grandien, docent i konsthistoria; red. DN

Dagars längd (Klockor följer inte sann soltid; skenbar förskjutning) – Peter Nilson, docent i astronomi

Tollie Zellman, skådespelerska i Gösta Ekmans generation

– Stig Järrel, skådespelare

Om varför hundar ylar för vissa signaturmelodier i radio

– Ivan Swedrup, f.d. generalsekr. i Sv. Kennelklubben

Äganderätt till brev m.m. (Ägandet övergår när brevet kommit fram) – Curt Böre, rådmän

August Palm (Bakgrund och utveckling. Lysande talare)

– Sven Ulric Palme, professor i historia

Arkiverade inslag från januari 1991

Kärnfria frukter tillkom genom mutation, förökas med ymp eller stickling. – Nils Linnman, producent vid SR

»Själens obotliga ensamhet«. Har James Joyce och Hjalmar Söderberg gemensam källa?

– Staffan Bergsten, docent i litteraturhistoria

Metons cykel: Mönster i månens varv runt jorden – 19 år och 235 faser. – Peter Nilson, se ovan

Skåpbil med höns på bro – blir den lättare om hönsen flyger?

– Göran Grimvall, professor i teoretisk fysik vid KTH

De »vita nätterna« i början av 1800-talet. (Liten komet störtade i Sibirien.) – Peter Nilson, se ovan

Vad händer i hjärnan när man lär sig något? (Synapserna i hjärnan banar en ny loop.)

– David Ingvar, docent i klinisk neurofysiologi

Är elektromagnetiska fält skadliga för människor? (Forskning pågår.) – Bengt Knave, professor vid Arbetsmiljöinstitutet

Synvillor och referensramar: Kan bil rulla UPPFÖR backe?

– Göran Grimvall, se ovan

Moravianerna i Minnesota: Herrnhutare. Protestantisk sekt.

– Carl-Martin Edsman, professor i religionshistoria

Varför har planeterna månar? (Sånt som blev över.)

– Peter Nilson, se ovan

Att Underhållningsavdelningen producerade programmet tyder på att begreppet »underhållning« tolkades som nöje mer än förströelse. Att serien kunde hålla sig kvar så länge tyder på att den svarade mot behov hos någon del av publiken. Flera fakta-program söker idag aktiv kontakt med sin publik, dels genom att ställa tävlingsfrågor (exempelvis »Vinnande vetande« i *Vetandets värld*), dels genom att uppmana publiken att ställa frågor som kan bli inslag i programmen. Själva företeelsen finns alltså kvar, men den har flyttat till andra arenor.

Språket och historien

SPRÅKFRÅGAN (1957–76)

1957 på våren startade en serie som hette *Språklådan* där Bertil Molde besvarade brev från lyssnarna. Det var inte det första Molde gjorde i radio, han hade medverkat förr, men denna serie blev lång och populär. Den bytte senare namn till *Språkfrågan* och fanns kvar till 1976. Den var alltså inne på sitt tjugonde år när den avslutades med program nummer 383. Det sista programmet ägnade Molde åt en summering och sammanfattning. Under de gångna åren hade han talat om ursprunget till ord och uttryck, om uttal och böjning av ord, om språkriktighet och språkvård, och om olika stilar i språket. Svenska språket har vi gemensamt, men det finns skillnader i språkbruk i olika delar av landet, och det finns gruppspråk och stilnivåer. »Mycket av det som diskussionerna om språkriktighet och språkvård rör sig om kan i själva verket föras tillbaka till brytningarna mellan olika individuella språkbruk, eller mellan olika regionala språk«, sa Bertil Molde innan han riktade en sista förmaning till sina lyssnare:

Men ändå så tror jag de flesta av oss bör tänka ibland på hur det är med språk och språkbruk – innan vi blir störda eller arga. På att vi alla i viss utsträckning har vårt eget språk. [...] Det gäller för oss alla att inse att det krävs en viss tolerans av oss gentemot språkvanor som avviker på ett eller annat sätt från de vanor som just *jag* har eller den grupp *jag* tillhör. Sedan är det en annan sak att också den språkliga toleransen måste ha sina gränser, och de bestäms i regel av den funktion som ett visst språkligt meddelande har och det sammanhang där det används.³⁶

Bertil Molde förekom också ofta i *Svar idag* (se ovan) och hans del av seriens arkiv är mycket omfattande. Faktarutan nedan belyser tidsandan, men också språkreglernas flyktighet. Du-

Margareta Westman och Bertil Molde, språkexperter i radio.
(Bild från 1977.)

reformen kom under senare delen av 60-talet.³⁷ Den var ett viktigt steg i »regimskiftet« från ett paternalistiskt till ett kritiskt synsätt – i samhället och inom programverksamheten. Bertil Moldes artikel om radiospråket försvarade det äldre tilltalskick-
et, som uppenbarligen var på glid 1964.

ANDRA SPRÅKSERIER

Det har under årens lopp funnits åtskilliga serier om språket – och en rad programledare utöver Molde. I *Vetandets värld* behandlade till exempel Bertil Forsman och Margareta Westman *Språket omkring oss*. På 80-talet hade radions språkvårdare Åke Jonsson ett program som hette *Ordbruk*.

Kulturredaktionen har haft egna språkprogram sedan 1980. Sonja Carlberg, Jörgen Cederberg och Bertil Molde gav länge den stabila grundstrukturen i *Språkligheter – radions forum för språket omkring oss*. Kring dem samlades varje gång flera gäster för att belysa språkets – oftast det svenska språkets – variationer och

Radiospråket 1964

Utdrag ur en artikel i Antennen, december 1964: »Våra svåra pronomen« av Bertil Molde.

DU – NI

Det finns en tendens bland radio- och TV-folk att du dels barn och ungdom (med obestämd gräns uppåt i ålder), dels alla manliga arbetare och likställda, utom kanske de äldsta (kvinnligena arbetare osv. duas mera sällan – emancipationen förutsätts tydligen ha vissa gränser). Vidare finns det en ibland mycket påtaglig lust hos vissa att du »kändisar«, något som ibland kan göra ett både komiskt och närgånget intryck.

Att barn och yngre tonåringar duas av äldre ter sig ju naturligt för de flesta. Men ungdomar i de övre tonåren, är det lika naturligt att de tilltals direkt med du av reportern eller intervjuaren? Och hur är det med arbetaren och filmstjärnan osv.?

Visst har det allmänna duandet i Sverige tilltagit starkt under de senaste 25 åren, och visst är stora grupper människor mer eller mindre automatiskt du med alla inom samma grupp. Men vilken grupp tillhör radions och TV-ns anställda? Kan det betraktas som självklart att de skall säga du till vissa andra yrkes- eller samhälls- eller åldersgrupper? Jag kan omöjligt anse det.

Efter flygolyckan i Ängelholm intervjuades i TV en man på mellan 25 och 30 år och intervjuaren duade honom utan vidare, vilket verkade alldeles onaturligt. Det är möjligt att de båda kände varandra tidigare, men lyssnarna kände inte den intervjuade. Intervjuaren är en länk mellan intervjuad och lyssnare, han fungerar som förmedlare, och det finns inget skäl att tilltala den intervjuade på annat sätt än vad majoriteten av lyssnare av bägge könen skulle ha tilltalat honom. I det här fallet hade tilltalsordet *ni* varit det enda riktiga. Och det gäller också talrika andra fall. [...]

Kunde man inte försöka komma överens om att använda du bara i sådana fall då det skulle vara naturligt för lyssnarna att använda du till den intervjuade? Dvs. i stort sett bara till barn och ungdom i de lägre tonåren.

funktioner såväl i litteraturen som i verklighetens olika kultur-
miljöer. Sonja Carlberg lämnade gruppen 1982, Bertil Molde
fanns kvar till våren 1986 – han ersattes av Sture Allén på hösten
samma år. Jörgen Cederberg ledde programmet.

Även tv har ett språkprogram på 90-talet, *På ren svenska*, där
Fredrik Belfrage och Svenska Akademiens ständige sekreterare
Sture Allén talar om språkfrågor med någon gäst.³⁸

HISTORIA I RADIO

Historien var som en brunn att ösa ur under de många föredra-
gens tid. Och visst finns det historiska föredrag även under ef-
terkrigstiden. Bara några få exempel för att ge en resonansbotten
till det som kom sedan:

1955:

- *Vår tids historia: Mannen på gatan*. Docent Sven Ulric Palme
talar om stormaktspolitik och propaganda.
- *1700-talet och drömmen om Österlandet*. Föredrag av fil dr
Gustaf Munthe.
- *Från kungamakt till folkstyre: Statsvälvningen 1809;
Regeringsformen*. Program av prof Gunnar Heckscher och
Karl-Erik Lundevall.

Först på 60-talet kom en ny programform, ett magasin om hi-
storiska frågor – *Nu och då*. Det första sparade programmet är
från 1967. Bakom serien stod docent Stig Boberg och fil. lic. Bernt
Schiller. Med samma personer i redaktionen fanns magasinet
kvar under hela 70-talet och en bra bit in i 80-talet. Det kom från
Göteborg.

1986 började en annan och tätare historisk serie från Malmö,
Historia att minnas. Fakta, tolkningar och aktuella perspektiv.
Under 1986 låg *Nu och då* som ett inslag i den nya serien en gång
i månaden. *Historia att minnas* kom varje vecka och fick en fast
tid på lördag förmiddag. Flera redaktörer turades om att ansvara
för magasinet – Folke Schimanski, Sture Näslund, Björn Lind-

gren, Anders Björnsson, Anita Hamberg, Marie-Louise Steiner.³⁹ Ännu 1995 fanns serien kvar.

Program där brev från lyssnarna direkt har kunnat bidra med material till forskningen är *Folkloristisk brevlåda* på 80-talet och *Folkminnen* på 90-talet. Båda har haft Bengt af Klintberg som expert och båda bygger på lyssnarbrev. Programledare i den förstnämnda brevlådan var Ingrid Hiort af Ornäs och i den senare Christina Mattsson.

HISTORIA I TV

Tv-fiktionen berättar om historisk tid på sitt sätt, något som det finns många exempel på både i svenska serier och serier inköpta från andra länder och språkområden. Men det har också funnits faktaprogram och -serier som på basis av vetenskapligt material skildrat historiens gång:

Hans Villius och Olle Häger

1986 fick Hans Villius och Olle Häger Stora journalistpriset, bland annat för serien *Svart på vitt*. Inför våren 1987 höll de då på att arbeta med tio nya program, att läggas till de 70 som de gjort tidigare i samma serie.⁴⁰ Programmen var fem minuter långa och byggde på en enda stillbild, ett svartvitt fotografi, som dokumenterar ett visst ögonblick i tiden. Olle Häger kommenterar:

[...] sedan lång tid är historia nånting man försöker generalisera och se i så grova drag att det blir tråkigt. Förr berättade Grimberg och andra historier kring historien, då tyckte folk att det var kul. Och det är ju så vi gör: berättar små historier, som ändå är förankrade i den stora strömmen av historia.

Bakom de korta programmen ligger omfattande förberedelser i olika bildarkiv landet runt. Hans Villius:

Vi reser runt till olika arkiv och går igenom tusentals bilder [...] När vi väljer ut bilder försöker vi få så bra variation som möjligt på tidsskeden och ämnen. Jag tror att en del av poängen ligger i att programmet är kort. Man kan väl säga att det är av »novelettformat« och även om det rör sig om fakta måste texten byggas upp med ett anslag och en slutpoäng. Just »tonen« tror jag är viktig.⁴¹

Hans Villius och Olle Häger har gjort historiska tv-program tillsammans sedan 1967. Villius kom till radion 1957 och var då docent i historia från Lund. Han flyttade över till tv 1966, men hade hunnit göra flera tv-produktioner dessförinnan. En av de första kontakterna blev *Europa vid avgrunden – ett 20-årsminne*, två program av Hans Villius och Henry Christensson. Olle Häger arbetade också på radions kulturredaktion på 60-talet och bildade sedan tillsammans med Villius tv:s grupp för dokumentärhistoriska program. Båda gick till TV2 vid kanaldelningen.

Under enkanaltiden berättade Villius och Häger om revolutioner – 1967 om den ryska revolutionen 1917; 1968 om franska revolutionen 1789; vid årskiftet 1968/69 om Fidel Castros revolt på Cuba 1959. Under samma period beskrev de andra dramatiska händelseförlopp och hotfulla skeden i 1900-talets historia: *Solen går upp i väster* (1968), om vätebombens historia; *Några kilo uran torde räcka* (1968), om bombningen av Hiroshima; *Brännpunkt Prag* (1968), om Tjeckoslovakiens historia under de senaste decennierna – Münchenkrisen 1938, kommunisternas maktövertagande 1948 och bakgrunden till de dramatiska händelserna 1968 när ryska tanks rullade in på gatorna i Prag för att återställa det kommunistiska styret i landet; *Det bortförlovade landet* (1969), en historisk bakgrund till den inflammerade situationen i Mellanöstern, konflikten mellan judar och araber.

Åtskilliga kända svenskar fick sina öden berättade: 1967 – Dag Hammarskjöld, FN:s generalsekreterare som dog i en flygkatastrof i Ndola i Afrika på väg till ett medlarmöte. 1965 och 1990 – Raoul Wallenberg, motståndsmann och diplomat i Wien under

andra världskriget och därefter försvunnen i Sovjets fångelser. 1969 – Ivar Kreuger, tändstickskung. 1971 – Sven Hedin, upptäcktsresande och politiker i seklets början. Och svenska politiker har intervjuats, bland dem Tage Erlander i en hel memoarserie 1970.

1980 presenterade Häger och Villius i en serie på sex program *1000 år. En svensk historia*. Den handlade om människors villkor i Sverige från medeltiden och framåt. För att skildra detta anlätades statister som hjälpte till att dramatiskt åskådliggöra förloppet. Att framställa historiska händelser i form av dramadokumentär har använts med stor framgång även i andra sammanhang – inte minst 1988 i *Fyra dagar som skakade Sverige*. Handlingen utspelades den gången i juni 1941 då det pågick intensiva överläggningar inom den svenska regeringen. Tyskarna hade begärt att få transitera en division tyska soldater genom Sverige, från Nordnorge till Finland.

Hans Villius och Olle Häger.

Västgötaskolan

Svearikets vagga – en historia i gungning? hette en serie om sex program som sändes i tv under 1981–82. Serien handlade om Sveriges tidiga historia, från istiden och fram till 1200-talet. Tyngdpunkten låg vid perioden 1000–1200 och frågor om hur Sverige blev ett rike. Dag Stålsjö, tv-producent i Göteborg, som gjort serien, anförde att centrum för Sveariket mycket väl kan ha legat i Västergötland. En rad privatforskare stödde denna teori, som emellertid väckte uppseende och protester från etablerade forskare. Serien anmäldes till Radionämnden och anklagades för bland annat kvasivetenskapligt kvacksalveri och för att den kränkte allmänhetens rätt till saklig och opartisk information. Radionämnden uppdrog åt professor Herman Schück vid Stockholms universitet att göra en expertgranskning av serien. SVT fick sedan yttra sig över såväl serien som professors Schücks utlåtande.⁴²

Privatforskare och lekmän som framträdde i programmen ifrågasatte alltså den bild som den etablerade forskningen gett av Sveriges medeltidshistoria. De var kritiska mot forskare som enligt deras mening bland annat »medverkat till historieförfälskning och undertryckande av alternativa uppfattningar«. Radionämnden ansåg att det låg helt i överensstämmelse med radiolagen och avtalet med staten att låta företrädare för en annorlunda historiesyn komma till tals i programverksamheten. Nämnden ansåg också att kraven på opartiskhet och saklighet kunde sättas lägre när det gällde personer som företrädde dessa åsikter och som intervjuades eller yttrade sig i programmet. Men när det gällde programledaren var nämndens inställning en annan.

SVT ansåg att programserien hade karaktären av »strövtågsreportage«. Programledaren borde därför betraktas som en berättare, en kåsör, och inte som en programledare i vanlig bemärkelse. Därför torde kraven på opartiskhet och saklighet kunna ställas lägre än vad som annars gällde för programledare. Detta ville inte Radionämnden hålla med om. Nämnden ansåg vidare att programledaren föreföll att helt ansluta sig till Västgötasko-

lans uppfattning. De etablerade forskarnas argument och åsikter fick inte komma fram.

Nämnden konstaterade i sitt utslag att den svenska medeltids-historien aldrig skulle kunna fastställas, utan måste bli föremål för tolkningar och bedömningar. Men olika sakpåståenden hade framförts på sådant sätt att det inte klart framgick vad som var rena gissningar, vad som var sakligt underbyggda antaganden och vad som var allmänt accepterade uppfattningar. Med hänsyn

Hermans historia

Några av centralpersonerna i *Hermans historia* så som de beskrivs i SVT-katalogen:

[...]den mytomspunne Gustav Vasa, som faktiskt kan jämföras med den tyranniske Pol Pot. Gustav Vasa försänkte Sverige i kulturell skymning, när han stängde de flesta utbildningsvägar-na. Han lät slå ihjäl fler svenskar än vad Kristian Tyrann hann med. Men han var också den kung som till slut enade Sverige. Gustav Vasa var en fruktad men ändå omtyckt kung.

Drottning Kristina är förmodligen den svensk, som blivit mest känd utanför Sveriges gränser. När hon abdikerade och konverterade till katolicismen var det en sensation. Hon var ju trots allt dotter till protestanternas härförare.

[...] Axel von Fersen, den svenske ädlingen, som i Paris blev kejsarinnan Marie Antoinettes älskare. Von Fersen organiserade också ett flyktförsök, som skulle räddat kejsarfamiljen undan giljotinen. Själv mördades von Fersen i Stockholm, mitt framför fötterna på ett passivt Svea Livgarde.

[...] Jean Baptiste Bernadotte. Denne fattige, ofrälse son till en kammarskrivare lyckas göra en fullständig enastående militär karriär. Genom tur, skicklighet och diplomatisk talang tar han sig ända upp på Sveriges tron. Han blev kung Karl XIV Johan.

till dessa omständigheter fann Radionämnden att programmet *Svearikets vagga – en historia i gungning?* stred mot kravet på opartiskhet och saklighet i radiolagen.⁴³

Hermans historia

Under hela 90-talet har journalisten och författaren Herman Lindqvist i samband med jul- och nyårshelgerna berättat om olika personligheter i Sveriges historia. 1991–92 var det Gustav Vasa, drottning Kristina, Axel von Fersen och Jean Baptiste Bernadotte. 1992 var det Karl XII, Cecilia Vasa och Den heliga Birgitta. 1994 handlade programmen om Gustav IV Adolf, brandskattningen av Visby, Gustav Adolf den store (två program) och Håtunaleken. 1995–96 kunde vi se ett program om Karin Månsdotter, två om Gustav III och två om Karl XI. Lindqvist tar fatt i situationer och personer med dramatisk laddning för att göra historien levande. Tonen i *Hermans historia* framgår ganska väl av programbeskrivningarna i faktarutan.

Medicinska frågor

LÄKARKOMMITTÉN

Sveriges Radio hade under en period flera rådgivande kommittéer inom skilda specialområden. En av dem var Läkarkommittén, som hade fem kvalificerade medicinska experter som medlemmar och där Radiochefen var ordförande. Maj Ödman var sammankallande och Lis Asklund sekreterare. De sparade protokollen täcker perioden mars 1956 till juni 1969, men det hade funnits en läkarkommitté även tidigare.⁴⁴ »Den enda framkomliga vägen för att få vederhäftiga medicinska program är att välja rätta personer och det är där Läkarkommittén har sin största uppgift« – så uttryckte sig en av läkarna i en diskussion om kommitténs funktioner (1961). I kommitténs protokoll finns också rikligt med programförslag, ämnen som borde tas upp och personer som var skickade att berätta om dem. Radiochefen ut-

tryckte vid ett tillfälle åsikten att läkarkommitténs insats var ovärderlig eftersom man där kunde föra en fri diskussion och få goda råd om uppläggning av program, om risker med att gå ut med vissa ämnen och liknande frågor (1965). Vid ett tillfälle (1963) ville kommittén ha sin ställning klargjord utåt för att slippa stå till svars för ett program som både de själva och uppenbarligen flera kollegor funnit undermåligt. Det gällde ett inslag i Nattradion om ett sjukhem. Detta var enda gången som kritik mot sända program nämns i protokollen.

Stående punkter vid sammanträdena var att företrädare för både radio och tv berättade om programplaner för den närmaste tiden, för att få synpunkter eller förslag på medverkande. En annan stående punkt var Radiohjälpens insamlingsperioder, där

Sammanträde med Sveriges Radios läkarkommitté 1956: Maj Ödman, Sveriges Radio, (sammankallande i kommittén), dr Bo Andersson (invärtes medicin), Qvitt Holmgren, Sveriges Radio, dr Erik Husmark (socialmedicin), dr Lennart Ljungberg (psykiatri), docent Lars Troell (kirurgi) och docent Arvid Wretlind (farmakologi och fysiologi).

den som ansvarade för Radiohjälpen, först Bo Willners och sedan Maj Ödman, efterlyste program till stöd för planerade insamlingar. Många insamlingar gjordes nämligen till förmån för medicinsk forskning eller för olika handikappgrupper. Sammanträdena blev samtidigt en mötesplats för producenter från båda medierna som arbetade med likartade ämnen. Det förekom att programplaner samordnades som en följd av detta. I en stor satsning på hösten 1964 samarbetade radio och tv om att belysa det allvarliga läget inom sjukvården. Tv sände tre program och radion fem. Tv gjorde två utredande program, det ena om personalbristen – både läkare och sköterskor var för få och prognosen var dyster även för biträden – och det andra om sjukhusplaneringen – såväl sjukhusens placering som deras dimensionering. Det tredje programmet blev en s.k. utan-streck-debatt där politiker ställdes till svars. Radions program handlade om långtidssjukvården (av Lis Asklund), mentalsjukvården (av Monica Kempe), eftervård och rehabilitering (av Monica Kempe), personalbristen i vården (av Marianne Lindström) och en slutdebatt med Marianne Lindström som programledare: *Hur lösa krisen?*²⁴⁵

Vissa principiellt intressanta frågor återkom flera gånger i kommittén. Det handlade ofta om ämnen som väckte oro för vilka reaktioner som skulle uppstå hos känsliga tittare. Ett sådant ämne var självmord. Läkarna oroade sig för »smittoeffekten«. 1961 kom ämnet upp första gången. Antalet självmordsoffer var större än antalet trafikoffre i Sverige. Nu ville tv:s samhällsredaktion göra två program, det ena för att reda ut orsakerna till den stigande självmordsfrekvensen, och det andra för att ta upp frågan om vad som kunde göras för att förebygga självmord. Producenten, Roland Hjelte, var själv tveksam och ville ha en hundraprocentig uppslutning av kommittén för att fortsätta planeringen. En av läkarna, Erik Husmark, ansåg att det var fel att göra sådana program hur de än utformades. Inte ens i Socialmedicinsk Tidskrift hade man vågat ta upp ämnet. De flesta som begår självmord är psykiskt sjuka människor, enligt Husmark.

Många sjuka står inte i kontakt med vården och de kan bli påverkade. En annan läkare, Bo Andersson, instämde i att det mest var sjuka människor som begick självmord, även om det kunde vara frestande att tro att orsakerna till en stigande självmordsfrekvens tydde på att något var fel i samhället och borde rättas till. Kommittén enades om att »den inte ställde sig helt avvisande till dessa program, men man var rädd för följderna och ville ha mera faktiska programplaner att diskutera«. Roland Hjelte fick flera förslag på personer som kunde ge råd i ämnet, bland andra doktor Ruth Ettlinger, som hade gjort en undersökning om självmord. Vid nästa sammanträde kom frågan upp igen. Läkarna vidhöll att de ville se mera konkreta programförslag. Rydbeck, Bæhrendtz och Franzén skyggade för att utsätta företaget för den kritik som kunde komma om självmord som inträffade efter programmet skulle skyllas på tv.

I maj 1964 – mer än två år senare – hade Monica Kempe planer på att göra program om självmord utifrån en bok, *Suicide of Scandinavia*. Kommitténs psykiater Lennart Ljungberg ansåg boken ovederhäftig. I gengäld kunde han berätta att doktor Ruth Ettlinger på Södersjukhuset höll på med en avhandling. Man borde vänta tills den var färdig.

Ett sammanträde i februari 1965 inleddes med att en dansk film om självmord visades. Läkarna och radiochefen rekapitulade vilka åsikter de hade uttryckt i den tidigare diskussionen. Det hade funnits rykten inom företaget om att Läkarkommittén utövade censur och därför var radiochefen noga med att framhålla att det var han själv som sagt nej till det programförslag som framfördes 1961/62. Någon av läkarna ansåg att nog kunde SR göra något bättre än det program de nyss sett. Ivar Ivre, chef för tv:s samhällsredaktion, undrade om inte ett tv-program kunde verka så att presumtiva självmördare vägledades att söka hjälp i tid. »Jovisst«, svarade psykiatern Lennart Ljungberg, »om vi bara hade hjälpresurser, men det har vi inte. I sådana fall behövs ju mycket stora insatser från läkarnas sida.« Radiochefen sammanfattade: »Läkarkommittén är alltså inte emot tanken på

en sådan serie, men den måste vara mycket noga förberedd.»

Den 30 november 1967 tog Lis Asklund upp frågan om ett planerat Fokusprogram om självmord. Att *Fokus* nu ville ta upp ämnet berodde på att Ruth Ettlinger, t.f. överläkare vid psykiatriska kliniken på Södersjukhuset, höll på att avsluta en försöksverksamhet med självmordspatienter. Man har gett de svåraste fallen eftervård. Genom att jämföra med en grupp som inte fick eftervård kunde man bedöma behandlingens effekt när det gällde att förebygga nya självmordsförsök. »Bristen på hjälp för självmordskandidater är skriande.« Lennart Ljungberg, psykiatern i Läkarkommittén, ansåg fortfarande att det var svårt att bedöma verkan av ett sådant program, men om Ruth Ettlinger ville samarbeta med *Fokus* ville han inte invända något mot programmet.

Programmet sändes den 26 januari 1968. Reportrar var Bo Isaksson, Gunnar Arvidson, Bertil Askelöf och Lis Asklund. Ruth Ettlinger medverkade. Det tog alltså sex år från det att ett programförslag togs upp första gången till dess att alla parter vågade satsa på att behandla ämnet i tv. Såväl kunskapsläget som tv-mediets allt starkare position i samhället påverkade beslutssituationen.

Läkarkommittén sammanträdde 4–5 gånger om året. De flesta sammanträden var välbesökta. Kommittén uppmanade SR att skaffa egen medicinsk expertis – detta uttalades tydligast i samband med den breda programsatsningen om sjukvårdskrisen 1964. Läkarkommittén upplöstes 1969 när de två konkurrerande tv-kanalerna kom till. Konkurrensen gjorde att kanalerna inte längre ville sitta i samma kommitté och berätta om sina planer. Dessutom hade andra förhållanden ändrats. Många producenter hade egna kontaktnät och hade inte längre behov av kommitténs goda råd. Däremot kunde man behöva diskutera medicinska policyfrågor emellanåt, det var kanalerna eniga om, men inga konkreta planer fastställdes.

Föredrag om hälsa och ohälsa fanns med tidigt bland radions program. På 50-talet öppnades radiodoktors brevlåda, dit lyssnarna kunde skriva och få råd och upplysningar. Om detta skrev Maj Ödman, chef för Hem och familj inom radion, i årsskriften 1960:

Att vårt land med de långa avstånden och de ofta isolerade och blyga människorna är utomordentligt väl lämpat för just denna form av radioverksamhet, som dessutom är typiskt »radiomässig«, behöver väl knappast påpekas.

Överläkare Bertil Söderling i Borås svarade på lyssnarbrev på söndagskvällar från november 1955. 1957 besökte Söderling Läkarkommittén och berättade om sin brevlåda. Han fick mellan 75 och 200 brev i veckan. Vad brevskrivarna ville veta var vanligen om de skulle söka läkare, vart de skulle vända sig, vad det skulle kosta, de ville ha förtydligande av recept och ordinationer som läkare givit dem. En hel del skrev om skrock och vidskepelse när det gäller sjukdomar, en del var rädda för att söka läkare. De frågor om sjukdomar som var vanligast gällde gynekologiska sjukdomar och hudsjukdomar.

Söderling brukade ägna 3–4 minuter åt korta svar direkt till vissa brevskrivare, sådana som bodde i ödsliga trakter utan tillgång till läkare. Större delen av programmet ägnade han åt något problem som flera hade skrivit om, exempelvis ordblindhet, chockbehandling, hjärtundersökning, spastiska barn. Han läste alla brev själv, men han hade ett team av läkare med olika specialiteter på lasarettet i Borås, som han konsulterade. Ett av de största problemen var att han inte kunde svara på flera brev. Officiellt gav han inga personliga brevsvar, men i verkligheten tyckte han ibland att han var tvungen att skriva direkt till några. Det blev kanske tio brev i veckan.

I maj 1960 var Söderling trött och ville hoppa av, men det dröjde till sommaren 1961 innan SR med kommitténs hjälp hittat

en ersättare. Då tillträdde Karl-Axel Lagergren i Hässleholm, som sedan alternerade med Söderling under några år.

På hösten 1967 kom en tredje radiodoktor, Börje Wistedt i Umeå, 32 år gammal, med »en bedövande fin meritlista« men med kort erfarenhet som allmänpraktiker. Kommittén ansåg inte att ungdom var något hinder. De flesta brevskrivare var emellertid omkring 70 år, enligt Wistedt. Frågorna från yngre brevskrivare handlade ofta om sexuallivet.

I januari 1971 övertogs brevlådan av radiodoktor nummer fyra, Bo Martin, allmänpraktiserande läkare och företagsläkare i Partille, utanför Göteborg.⁴⁶ Han stannade i åtta år.

Peter Paul Heinemann kom sedan. Han var verksam inom öppenvården i Örebro, kirurg, starkt engagerad i frågor om narkotikamissbruk och mobbning. Heinemann prioriterade frågor som ställdes av många lyssnare, men han tog också på sig rollen att förklara hur missförstånd kan uppstå mellan en jäktad sjukvårdsapparat och en enskild människa. Spelet mellan läkare och patient kan ibland behöva belysas av en tredje part, ansåg han.⁴⁷

Mest var det gamla människor som skrev. Ofta var det sådana som hade gått till doktorn med någon påtaglig krämpa. En ung läkare hade förklarat att det var en normal åldersförändring som man fick finna sig i. Då kände de sig kränkta, inte tagna på allvar: »Vår kultur älskar inte gamla människor.«⁴⁸ I samband med att Heinemann drog sig tillbaka 1994 summerade han ett och annat i intervjuer. Till exempel:

I konflikter står jag alltid på patientens sida. Patienten har alltid rätt, även om han har fel. Mötet patient/läkare är ju ett så ojämnt förhållande. Den ene har betalt, är på jobbet, i sina bästa år, den andre befinner sig i ett slags undantagstillstånd och är jätterädd. Om kommunikationen går dåligt är det dens fel som befinner sig i överläge.⁴⁹

Till sin efterträdare föreslog Heinemann Barbro Näslund, distriktläkare i Örebro. Efter en relativt kort period, knappa två år,

Peter Paul Heinemann, radiodoktor 1980–93. (Bild från 1980.)

lades programmet emellertid om och den ensamma radiodoktorn ersattes av ett läkarteam som svarade på frågor inom sina respektive specialområden. Programserien *Doktorn har ordet* avslutades i och med detta och följdes av programserien *Ronden*.

Radiodoktorer

1955–60; 1963–65	Överläkare Bertil Söderling, Borås.
1961–62; 1965–67	Lasarettsläkare Karl-Axel Lagergren i Malmö.
1967–70	Leg. läk. Börje Wistedt, Umeå ⁵⁰
1971–79	Dr Bo Martin, Partille ⁵¹
1980–93	Överläkare Peter Paul Heinemann, Örebro
1993–94	Distriktsläkare Barbro Näslund
1995–	Ronden (5 läkare med olika specialisering)

ANDRA RADIOSERIER

Bland de punkter som togs upp i Läkarkommittén från radions sida under 60-talet fanns exempelvis *För oss äldre*, en serie som regelbundet innehöll medicinska föredrag. 1961 utlystes radion en föredragstävling om medicinsk forskning under rubriken *Följ med i nuet*. Det kom in 90–100 bidrag på cirka 30 minuter, av vilka en fjärdedel ansågs ligga på toppnivå. Bidragen bedömdes av en jury och fem priser delades ut. Åtskilliga bidrag användes i radio under den följande tiden.

Marianne Lindström var en av de producenter som under senare delen av 60-talet gjorde program om bland annat mentalvården och om familjeterapi och om attityder till psykiskt sjuka. Monica Kempe var en annan. På hösten 1968 anställdes Kjell Lindqvist för att delvis göra medicinska program. På 70-talet blev specialprogrammen flera: *Vetandets värld*, som kom till som programserie 1974, hade *Nytt från medicinen* som veckotema. I *Vårt att veta* handlade flera föredrag om medicinska frågor.

Kropp och själ startade 1986. Programledaren Gunilla Myrberg var till en början medicinreporter på Ekot. Programmet blev sedan helt fristående och har på 90-talet flyttat in i Vetenskapsradion. Gunilla Myrberg riktade strålkastarljuset mot vanliga, odramatiska sjukdomar. Så har till exempel muskelsmärk, reumatism, MS, tandlossning behandlats i programmet, men också fibromyalgi och tänkandet kring klimakteriet i kvinnors liv.⁵² *Kropp och själ* var 25 minuter långt och kunde alltid köpas på kassett, en bra utväg för den som hörde sitt eget problem utredas och ville lyssna igen i lugn och ro.

TV-SERIER

Hälsokvarten med doktor Bo-Ebbe Löfberg i Malmö anmäldes i Läkarkommittén inför hösten 1961, men kan ha förekommit även tidigare. Programmet skulle gå en gång i månaden på kvällstid. Löfberg frågade också om det kunde anses lämpligt att starta en medicinsk brevlåda i tv, men tv hade inte resurser till det. Efter

en tid började programmet kallas *Hos husläkaren*. Serien fortsatte till och med 1968.

Från hösten 1965 återfanns kombinationen Lasse Wallén och Bernt Bernholm regelbundet i programlistorna. 1966 kallades deras program för *Ronden*. Även distriktskontoren i Luleå och Umeå deltog i denna serie med egna produktioner. De medicinska programmen hade i november 1967 blivit så många att Löfberg var orolig för kollisioner mellan *Ronden* och *Hos husläkaren*. Radiochefen underströk att det måste finnas en ständig samordning.⁵³ På hösten 1968 anställdes Claes Wirsén för att göra medicinska program i tv. Wirsén var själv läkare. *Ronden* blev ett av de program som han ansvarade för.⁵⁴

Träna med TV var ett vågspel när det startade 1963. Serien omfattade då 16 program med information om fysiologi, motion och kost med mera. Dessa program gjordes av Sportredaktionen. Gymnastikförbundet fick 50 000 nya medlemmar och måste snabbt bilda motionsgruppledare. »Det var som en väckelse«, berättar jubileumsboken *Hört och sett*. En skiva med träningsprogram av Folke Mossfeldt såldes i 70 000 exemplar. Följande år, 1964, gjordes en uppföljning med *Tv:s stora hälsoserie*, 36 halvtimmeprogram om hälsan. Programmen handlade om dåliga ryggar, sprit- och tobaksbruk, vitaminer osv. Till varje program hörde motionsråd av Folke Mossfeldt. Grupper med olika motionsbehov kunde få specialgjorda motionsråd. 1970 var fysiologidocenten Per-Olof Åstrand vetenskaplig ledare. Serien hade specialkomponerad musik av Georg Riedel framförd av Arne Domnérus orkester.⁵⁵

Dokument 65 var en serie om narkotika 1965, av Roland Hjelte, Karl-Axel Sjöblom och Ingrid Dahlberg. I fyra program tog de upp medicinska, sociala, psykologiska och juridiska aspekter på problemen.⁵⁶ Serien tände en debatt om narkotikan och ledde bland annat till att en klinik för narkomaner inrättades i Stockholm. Preludin drogs in som läkemedel i Sverige, och inom dåvarande Medicinalstyrelsen startade en utredning om narko-

manvården och narkotikasituationen i Stockholm. Både allmänheten och pressen engagerades starkt i debatten.⁵⁷ I Läkartidningen skrevs emellertid kritiska artiklar, och läkarna i Sveriges Radios läkarkommitté fann sig föranlåtna att föra in en notis om att ingen av dem i förväg erbjudits att se programmen. I ett tidigt skede hade de preliminära planerna presenterats, men kommittén hade inte »godkänt« serien.⁵⁸ Detta var egentligen självklart, kommittén var rådgivande och skulle inte fatta några sådana beslut över huvud taget. Notisen kan tolkas som en signal om att kommittéläkarna befann sig i korstryck – mellan de medicinska hierarkier där de själva hade ansvarspositioner och det bångstyriga medium som de accepterat att vara rådgivare åt, men som offensivt gav sig på att granska ämnen som låg farligt nära samma hierarkier.

Narkotikaproblemet i samhället växte, och 1969 genomförde SR under elva veckor en informationskampanj mot narkotika. I tv förekom totalt 16 informationskvartar i serien *Rapport – aktuellt om narkotika*. I tv sändes också en rättegång där en person stod åtalad för att ha sålt narkotika till skolungdom. Radions P1 gjorde en frågeserie, *Fråga om narkotika*, som sedan gick i kortrepris i P3. P3 sände också egna, korta faktaprogram. Denna relativt breda informationsinsats väckte emellertid inte alls samma uppmärksamhet som dokumentärserien några år tidigare.⁵⁹

Tv gjorde flera serier vid olika tillfällen om psykiska sjukdomar och om inställningen till och behandlingen av psykiskt sjuka. På hösten 1959 presenterades den svenska mentalsjukvården i en serie på fem program av Ingrid Samuelsson och Olle Lindgren.⁶⁰ För första gången fick intagna intervjuas, förutsatt att läkare – och ibland anhöriga – godkände detta. Bland annat uppmärksammades psykofarmaka och man belyste möjligheter och problem med detta. Det fanns patienter som varit intagna i 20–25 år och som med hjälp av de nya medicinerna skulle kunnat skrivas ut, men ofta fanns det ingen som kunde ta hand om dem i det

Monica Kempe, producent inom både radio och tv 1960-87.

samhälle som de efter så lång tid var främmande inför.

Monica Kempe och Staffan Lamm gjorde en uppmärksamrad serie om mentalvården 1966. I fyra program – tre reportage och en debatt – skildrade de först patienternas egna erfarenheter, sedan den slutna vården på de statliga mentalsjukhusen, och slutligen den öppna vården som nästan inte fanns. Serien avslutades med en debatt om orsakerna till att det var så illa ställt.⁶¹

Monica Kempe och Noomi Liljefors stod bakom en serie med titeln *Livskris*, som sändes 1973 – om det första barnet, om sjukdom, om arbetskris, om separation och skilsmässa, och omsorg.⁶²

Claes Wirsén gjorde 1981 en serie på sju program med titeln *Ont i själen*. Den handlade om psykisk sjukdom och psykiatrisk forskning. Wirséns främsta avsikt var att försöka överbrygga klyftan mellan biologisk och psykologisk grundsyn inom den psykiatriska forskningen. Tanken var också att försöka skapa

större förståelse för dem som lider av psykiska sjukdomar och att lyfta fram människan bakom läkaren/forskaren/experten.⁶³

Fotografen Lennart Nilsson blev på 60-talet uppmärksammad över hela världen för att han med specialoptik fotograferade människokroppen inifrån. Claes Wirsen hade kommit i kontakt med tv när han stod för texten till Lennart Nilssons bildberättelse *Så börjar livet*. Samarbetet med Nilsson gav Wirsen uppslag till bland annat serien om *De fem sinnena*. Från idé till sändning tog serien tre år att göra, den blev som en andra avhandling, sa Wirsen i en intervju. Han började med att samla fem forskare – en för varje sinne – till ett möte för att planera serien. Tanken var att utifrån Nilssons bilder på ett tillgängligt sätt berätta vad forskarna visste och vad de ännu stod frågande inför, var problemen fanns och hur forskarna gick tillväga för att lösa dem. »Forskning är förfinat sunt förnuft.« När bildmaterialet var insamlat och redigerat lät Wirsen sin grupp av specialister se filmerna, och i nästa steg lät han dem läsa manus till respektive avsnitt. »Därför visste jag, när jag talade in texten, så var det på forskarnas vägnar jag talade. De är faktaleverantörerna. Själv är jag frågaren och översättaren.«⁶⁴ Serien gjordes också i en internationell upplaga.⁶⁵

I samband med att WHO, världshälsoorganisationen, firade sitt tjuugoårsjubileum 1968 föreslogs från organisationens sida att producenterna Lasse Wallén, Bernt Bernholm och Bengt Feldreich, med stöd från WHO, skulle svara för ett program om medicinens framtid. Programmet byggdes upp kring ett tiotal nobelpristagare och kallades *Morgondagens människa*.⁶⁶

Tv:s redaktion för Natur och vetenskap medverkade också i flera stora naturvetenskapliga serier med internationell finansiering under 70-talet, bland andra *Den gåtfulla hjärnan* och *Livspelet*, som handlade om ärftlighet och evolution. I samproduktionen medverkade BBC, NET i USA, ABC i Australien och NWDR.⁶⁷

Medix sändes för första gången i oktober 1989. Det blev sedan tio program per år med Karin Wilhelmson och Håkan Bengtsson som programledare. Ämnena var mycket skiftande, vilket några exempel kan illustrera: destruktiva våldsbrottslingar som var i starkt behov av vård, men som mentalsjukhusen skyggade för (1989), ett ungt par strävan att få barn med hjälp av provrörsbefruktning (1992), situationen för anhöriga till svårt sjuka och handikappade (1993); tvillingar (1994); ögonsjukdomar (1994); barn med cancer (1995). Formen var underordnad programmets innehåll. Som medverkande ville programledarna helst ha vanligt folk som kunde berätta vad de råkat ut för. Däremot undveks ombudsmän, företrädare för intressegrupper och andra personer som ofta sågs i medierna. Programmet innehöll reportage som gjorts i förväg, men de delar av programmet som bestod i intervjuer och diskussioner var alltid direktsända. Programledarna ansåg att man vann i nerv och spänning på det viset.⁶⁸

Håkan Bengtsson och Karin Wilhelmson, programledare för Medix 1989–95.

Recensenterna var positiva. Ofta pekade de på att programledarna lyckades hålla en underhållande ton trots att ämnena var mycket seriösa, att de lyckades hålla en lugn och avstressad rytm i programmet. Så här skrev Kerstin Hallert i sin tv-krönika i Svenska Dagbladet i mars 1994:

Tv-rutans bästa pratshow är *Medix* i Kanal 1. [...] I en tid när det svenska TV-landskapet präglas av allt grövre spekulationer i publiksiffror står *Medix* för en angelägen motvikt för att inte säga symbol för ett företag betalat med licenspengar.[...] Oavsett dramatiken i de frågor som tas upp är sändningen alltid genomtänkt, kunnig och präglad av ett vänligt lugn, dels genom avsaknaden av publik i studion, dels i själva målsättningen att aldrig ha bråttom. Programledarparet Karin Wilhelmson och Håkan Bengtsson håller en alltid direktsänd salong som inte bara är en triumf för Sveriges Television. Programmet är en triumf för genren.⁶⁹

Det senaste tillskottet i raden av medicinska tv-serier är *Livslust*, som funnits i flera former under 90-talet.⁷⁰ Ankare i serien är programledaren Ulf Schenkmanis och läkaren Anders Halvarsson. De vanliga, halvtimmeslånga, utredande programmen har varvats med kortare brevlådeprogram och med relativt långa telefonväktarprogram på söndagseftermiddagar kring olika sjukdomstillstånd, till exempel ont i ryggen. Serien pågår ännu 1998.

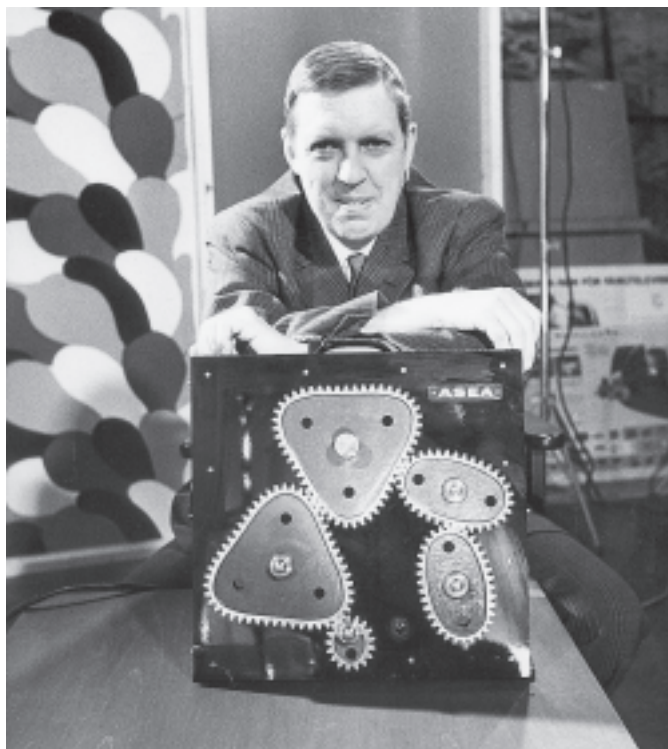
Naturvetenskap och teknik i tv

TEKNISKT MAGASIN (1957–87)

Tekniskt magasin sändes första gången 1957. Redaktören hette Erik Bergsten. Han hade börjat som hallåman vid Radiotjänst 1947. Där rådde, menar han i en intervju långt senare, ett tydligt förakt för tekniska program. Bergsten var själv humanist men nyfiken på allt tekniskt. Han ansåg att tekniken styrde politikerna

och därmed världen. Han började göra program själv i radio 1948. På 50-talet jobbade han ett par år med *SF-Journalen* och lärde sig filmteknik under tiden. 1955 gjorde han de första tekniska programmen i tv. De sändes två gånger i veckan och hade formen av nyhetsprogram.⁷¹

Tekniskt magasin sändes fram till 1971 tio gånger per år, senare sex eller sju gånger. Serien hann uppleva sitt 30-årsjubileum innan den lades ner, på sommaren 1987, strax innan Erik Bergsten gick i pension. Många minns vinjetten med de snurrande kugghjulen.⁷² I mitten av 50-talet fanns det ett intresse inom forskningen kring efterverkningarna av atombomben, och program om detta väckte stor respons hos publiken. Bergsten understry-

Erik Bergsten och de orunda kugghjulen i Tekniskt magasin.

ker att han och hans redaktion hela tiden strävat efter att få en internationell tendens kring magasinet, bland annat genom att visa hur man inom svensk forskning tillämpar utländska rön. Han ville inte göra illustrerade föredrag; bilderna skulle tala för sig själva.⁷³

Tekniskt magasin har också visat teknikens negativa sidor. Miljöförstöringen togs upp flera år innan den stora debatten kom igång. I ett program kunde man till exempel återge resultaten från en undersökning om luftföroreningar i Mölndal, som visade att luften där innehöll partiklar från så avlägsna områden som Ruhrområdet och London. Ett bekymmer i slutet av 60-talet var att kompetenta forskare inte ville medverka i tv. De trodde att de förlorade sin auktoritet då, säger Bergsten. Redaktionen för *Tekniskt magasin* ville också slå ett slag för den tvärvetenskapliga forskningen, som inte hade särskilt gott anseende bland forskare, och detta bidrog till svårigheterna att få intressanta personer att medverka. Det område som Bergsten då, 1968, ansåg vara mest väsentligt var energiförsörjningen.

Jordens fossila bränslen kommer inte att räcka länge till och det pågår intensiv forskning för att få fram nya metoder till energiframställning. Man försöker t.ex. konstruera reaktorer som producerar mer energi än de förbrukar, och lyckas man med det är mänsklighetens framtid klar. Den utvecklingen kommer vi att följa med stort intresse.⁷⁴

Bergsten reste mycket och samlade in material till sina program i alla delar av världen. 1976, inför programmets 20-årsjubileum, besökte han USA i ett par månader och kom hem med material till sex magasin, främst på energiområdet. »Det som händer i USA styr fortfarande världen. Men där utvecklas inte någonting utan att man tjänar pengar på det, därför går det så trögt på vissa områden, trots att tekniken kanske är fullgången.« Det han tog upp handlade om ångbilen, om Stirlingmotorn, om projekt som går ut på att göra USA oberoende av arabvärlden genom att

producera el, gas och syntetisk bensin ur kol. Men även andra ämnesområden var spännande nog, exempelvis satellittekniken. Det mest spännande han mötte var en forskare som fått statens uppdrag att konstruera ett datastyrt samhälle för 40 000 människor på en plats norr om New York. »Ett spännande sociologiskt experiment i försöket att få bort dessa helvetiska miljonstäder med våldsbrott och slum. Man överför det bästa därifrån – utbildning, sjukvård, affärsservice, kulturutbud.«

1976 fick Erik Bergsten Stora journalistpriset för en serie program om miljöförstöringen. Bland annat tog han upp kärnkraften och problemen med slutförvaring av kärnbränslet.⁷⁵ »I Sverige var kärnkraften den logiska utvecklingen från olja och bensin. I den generation av tekniker som verkar idag är det inte många som kan något annat än kärnkraft«, ansåg han.⁷⁶

Som exempel på viktiga tekniska händelser som han presenterat i magasinet nämner han inför pensioneringen följande fyra:

- Halvledarna, som fullkomligt revolutionerade hela radioindustrin, eftersom man då slapp radorören.
- DNA-/hybridtekniken, som lade grunden till gentekniken och som gjorde att man fick större förståelse för hur människan är uppbyggd.
- Poliovaccinet och penicillinet – några av de största medicinska händelserna.
- Hela lasertekniken, som på olika sätt kan utnyttjas. Nu senast laser i fibrer som gör att man kan sända information på ett snabbare sätt.⁷⁷

Nedläggningen av *Tekniskt magasin* sammanföll i tiden med att SVT delades upp i en Stockholmskanal och en kanal för övriga produktionsställen i landet (1987).

REDAKTIONEN FÖR NATUR OCH VETENSKAP

Under 60-talet fanns i den enda tv-kanal vi då hade dels *Tekniskt magasin*, dels medicinska program. Från mitten av 60-talet återfinns emellanåt konstellationen Bengt Feldreich och Ingemar

Leijonborg, som gjorde naturvetenskapligt inriktade program tillsammans.

Från december 1964 nämns första gången i SR:s årsböcker *Snillen spekulerar. Årets nobelpristagare i naturvetenskap samtalar om vetenskapens utveckling*.⁷⁸ Det var ett program som under många år återkom i samband med att nobelprisen delades ut i december månad.

Lennart Wetterholm och Bengt Feldreich stod bakom en stor del av de program i TV1 som hade med naturvetenskap och teknik att göra. 1970–71 hette en serie *Perspektiv*, perspektiv på kriminalteknik, klimatförändringar, buller till exempel. 1972–73 var rubriken *Vetenskap och forskning*.⁷⁹

När projektorganisationen inom TV1 upphörde 1973 bildades redaktionen Natur och vetenskap, ett vidsträckt bevakningsområde, med Bengt Feldreich som chef. Där samsades naturpro-

Snillen spekulerar med Bengt Feldreich som programledare. (Bild från 1984.)

gram och magasin från *Korsnäsgården*, *Träna med TV1*, Claes Wirséns medicinska program, program om nobelfesten och nobelpristagarna, *Motormagasinet* med Peter Billing, *Kust och hav* med Torbjörn Wileen – ett program som presenterade havets resurser och marin teknologi. I redaktionens regi byggdes faktiskt familjebåten »Monitor«, eftersom man ville bevisa att det gick att bygga en rymlig båt som folk hade råd med, där funktionen sattes främst, inte lyxen. Bakom projektet stod Torbjörn Wileen och Carl-Olof Cloffe.⁸⁰

1973 sändes en serie med samma namn som redaktionen, *Natur och vetenskap*. Den bestod av åtta program om naturvetenskap, medicin och teknik i vårt dagliga liv. Varje program hade ett tema, exempelvis handlade det första om rytmer: Kvällsmänniskor–morgonmänniskor; månen–tidvattnet–menstruationscykeln, etcetera. Producent var Lennart Wetterholm och programledare Karl-Axel Sjöblom. Bland övriga teman samma höst fanns oljekrisen, ett högst aktuellt ämne.⁸¹

Vetenskap och forskning

22/10 1974	Vad händer med skogen? (Producenter Bengt Feldreich & Ingemar Leijonborg)
19/11 1974	Gammalt och nytt om ljud (Feldreich & Wetterholm)
20/5 1976	Concorde, det franska överljudsplanet (Feldreich & Wetterholm)
12/9 1976	Jakten på Mars-liv (Feldreich)
17/10 1976	Reportage från nytt europeiskt rymdcentrum i Bremen (Feldreich)
19/10 1977	Vad ska vi göra med atomavfallet? (Feldreich)
7/3 1979	Bildanalys med hjälp av dator, inom medicin, stadsplanering och astronomi (Feldreich)
9/4 1979	Hur ser det resurssnåla samhället ut? (Feldreich & Wetterholm)

Bengt Feldreich och Lennart Wetterholm återkom 1974 till den serie om *Vetenskap och forskning* som de inlett redan 1972, nu med ett program om fiberoptik. Med exempel från vitt skilda områden illustrerade de teknikens användningsområden. För fotografen Lennart Nilsson hade fiberoptiken gjort det möjligt att leda ljus in i kroppen och fotografera dess inre organ. Gastroskopering är en undersökningsmetod som med fiberoptik förmedlar bilder av hur magsäcken ser ut inuti. Polisen använder tekniken för att undersöka loppet i en revolver och på Saab-Scania inspekteras cylindrarna i en dieselmotor. Några andra exempel ur samma serie listas i faktarutan på föregående sida.

På 80-talet återkom teamet Feldreich–Wetterholm med serien *Populärvetenskap*, som fanns från 1981 till 1987.

1987 producerade Aktuellredaktionen en serie 10 minuter långa nyhetsprogram om *Ny vetenskap*. Programledare var Christian Peters.

VETENSKAPENS VÄRLD (1971–)

Vetenskapens värld är en rubrik som har funnits i tv från det tidiga 70-talet. Producent och programledare har varit Bo G. Erikson. Ur en mycket rik produktion under 25 års tid har jag tagit fram exempel som listas i faktarutan på följande sidor. Serien började som ett magasin för vetenskap och teknik i TV2. Många andra magasin blandar ämnen från olika områden i varje sändning, men så har det sällan varit i *Vetenskapens värld*. Beaktad över tid är ämneslistan mycket omfattande, men varje ämne har fått ta plats, oftast ett helt program, ibland flera. År 1987 när TV2 blev en kanal för distrikten flyttade Bo G. Erikson och *Vetenskapens värld* till Kanal 1.

Vetenskapens värld

Exempel från 1971–95. Kronologisk ordning.

- 7/11 1971 TV2:s magasin för vetenskap och teknik summerar historien om Viggen, det tekniska, ekonomiska och politiska spelet bakom det miljardslukande flygplanet. Beslutsprocessen har kartlagts i en doktorsavhandling.
- 10/11 1971 Svenska arkeologiska utgrävningar i Medelhavsområdet.
- 7/12 1975 Lysenko-affären – den största skandalen i vetenskapens historia.
- 20/3 1977 Med Lennart Nilssons kamera i människans inre. Om åderförkalkning, hjärtinfarkt, hjärnblödning.
- 5/3 1979 The Big Bang.
- 9/4 1979 Världens första provrörsbarn.
- 29/12 1979 Einsteins universum. Albert Einstein startade den naturvetenskapliga revolutionen som inte bara skulle leda till atomkärnans klyvning, atomklockor, kärnvapen och laserstrålar. Han gav oss också en helt ny syn på universum, hur det skapades och hur det fungerar. Peter Ustinov medverkar i programmet både som Einstein och hans elev.
- 19/4 1980 Utbytbara delar i människokroppen.
- 15/11 1980 Framtida rymdresor.
- 24/1 1981 Porträtt av universum. För drygt 30 år sedan upptäckte forskarna att det kommer röntgenstrålar från vår egen sol. Och tack vare strålningen från en mängd andra »röntgenstjärnor« kan man nu teckna ett porträtt av ett tidigare helt okänt universum. Med röntgenstrålarnas hjälp hoppas man också kunna visa hur stjärnor och galaxer en gång bildades. Gäst i studion: professor Kerstin Fredga.
- 4/5 1986 En dataframställd film avslöjar händelseförloppet när en Boeing 747 störtade i Japan 1985.

Serien flyttar till Kanal 1

- 27/10 1989 Teater och teknik. De tekniska hemligheterna bakom några av världens stora musicaler, bl.a. The Phantom of the Opera, Les Miserables och Metropolis. Reporter i London: Christian Peters.
- 3/11 1989 Hjärnsnöken. Om en ny metod att bota fobier.
- 19/1 1990 Nära döden. Om vad som händer i gränslandet mellan liv och död.
- 20/4 1990 Birka – vikingastaden, del 1/4. Fem års utgrävningar av Birka inleds på Björkö i Mälaren. (Utgrävningarna har följts i ytterligare fyra program, 7/12 1990, 14/6 1991, 13/12 1992 och 4/12 1994.)
- 6/1 1992 Vårt inre universum. Om muskler, nerver, blodomlopp, sjukdomar.
- 1/11 1992 Ismannen. Om en 5 000 år gammal manskropp som påträffades i Alperna 1991.
- 6/12 1992 Så dör skogen. Om hur försurningen drabbar det enskilda trädet i skogen, om mystiska cirklar i sädesfälten i Wiltshire, Storbritannien, med mera.
- 25/4 1993 Dödahavsrollarna. Om hur de upptäcktes för 40 år sedan och om hur forskare och bibeltrogna söker efter arkeologiska fynd med biblisk historia.
- 24/4 1994 Bermudatriangelns gåta.
- 5/6 1994 Den fantastiska radion. Radions tillkomst historia under 1900-talet är »en såpopera ur levande livet som kommer tv:s Dallas att blekna«. (Prod. Barbro Silfverhjälm)
- 15/1 1995 Genteknik utan gräns (serie). (Prod. Arne Weise och Barbro Silfverhjälm)
- 25/6 1995 Superbilar. (Prod. Arne Weise)

Bo G. Erikson har varit programledare även i de program som haft andra producenter.

SIGMA OCH NOVA

Under 80-talet startade också *Sigma. Populärt om vetenskap, teknik och hobby*. Detta magasin gjordes i Umeå och sändes i TV2. Innan serien startade skrev redaktionen till samtliga tv-bolag i världen och frågade vilka populärvetenskapliga program de hade. Resultatet blev både en kartläggning och ett kontaktnät. Det visade sig att flera länder hade serier som hade funnits ovanligt länge och som var ungefär jämgamla med *Tekniskt magasin* i Sverige. En serie på 22 år fanns i England och en på 25 år i Ungern. Genom kontaktnätet kom sedan många inslag och idéer till Sverige.⁸²

Sigma fanns kvar till 1993 och avlöstes sedan av *Nova* från Norrköping. Programledare för *Nova* var Maria Borelius och producent Stefan Zetterberg. Det första programmet, i mars 1994, handlade om magsårsmedicinen Losec, om ett besök hos Lockheed Aircraft Corporation i Storbritannien där ett stridsflygplan, F-22, förevisades, ett relativt långt inslag om JAS och en återblick på hur dammsugare har sett ut och fungerat. Ett senare program handlade till största delen om familjeplanering och

Maria Borelius, programledare för Nova.

preventivmedel. Det innehöll också ett porträtt av världens enda kvinnliga rymdchef, Kerstin Fredga, chef för Rymdstyrelsen. De båda exemplen tillsammans belyser bredden i seriens innehåll.

Program om teknik och naturvetenskap har ofta intresserat män betydligt mera än kvinnor. *Nova* skiljer sig från sina föregångare genom att få nästan lika många kvinnliga som manliga tittare. Kvinnlig programledare och inslag som anknyter till kvinnors erfarenheter har säkert haft betydelse för detta.⁸³

Diskussion

En översikt över flertalet serier som nämnts i kapitlet finns på s. 137.

PROGRAMMENS INNEHÅLL

Det finns flera belägg för att arbetet med vetenskapsprogrammen gick trögt i början. Inom företaget fanns det en tvekan inför ämnen som naturvetenskap och teknik. Det fanns också en skepsis och tvekan bland forskare till att medverka i massmedierna, något som exempelvis Erik Bergsten vittnar om. Inom det medicinska området blev den rådgivande Läkarkommittén på 50- och 60-talen en brygga till andra läkare och forskare. Radions föredragstävling om medicinsk forskning 1961 och *Vetandets världs* manustävlingar på 70-talet var ett sätt att intressera forskare för att presentera sina specialområden i radio.

I årsboken 1960 skymtade två utvecklingslinjer för radions del som skulle bli allt tydligare med tiden. Trycket av de expanderande naturvetenskaperna kändes tydligt och 1966 satsade radion på *Sesam*, ett magasin för natur, naturvetenskap och teknik, eller som det senare blev – *teknik, miljö, framtid*. Behovet av att bygga ut nyhetsverksamheten, inte bara med morgon- och lunchekon utan kring helt nya kunskapsområden, var den andra linjen. Från 1968 spreds vetenskapliga aktualiteter sex dagar i veckan i programmet *Orientering*, som blev en kort och snabb komplettering till *Sesam*.

Orientering försvann visserligen efter några år (1971) men idén överlevde och när redaktionen 1974 samlar sig till dagligen återkommande program under rubriken *Vetandets värld* så kan man se detta som en direkt uppföljning och utveckling. Samma sändningstid fast längre, samma breda bevakningsområde. *Sesam* inkorporerades.

Radions redaktion för Vetenskap och forskning blev fristående 1968, men dess utbud var fortfarande uppblandat med ämnen som rörde annat än forskning. Efter fem år (1973) formulerades avdelningens mål, efter ytterligare fem år (1978) förde man kontinuerligt samtal om utbudets sammansättning och avvägningen mellan hur olika vetenskapliga områden bevakades. Avsikten var att hela den akademiska bredden skulle täckas in, men redaktionen, som till hälften bestod av humanister, klarade inte att gå utöver sina kompetenser trots ambitioner i den riktningen. Att döma av listan över medarbetare hade flertalet av humanisterna sökt sig till andra redaktioner i slutet av 70-talet. Några humanister och samhällsvetare fanns kvar, men ett skifte i fråga om ämnesdominans var långt framskridet.

I målskrivningen från 90-talet hade utrymmet för humaniora och samhällsvetenskap reducerats avsevärt. Vetenskapsradion hade huvudsakligen tre bevakningsområden – teknik, medicin och miljö. En studie av innehållet i *Nyheter från Vetandets värld* stöder denna slutsats. Man kan därmed i Vetenskapsredaktionens måldokument och utvärderingar spåra en förskjutning i innebörden av ordet »vetenskap«. I allt högre grad blir det synonymt med »naturvetenskap«. Humanistisk och samhällsvetenskaplig forskning, som präglade den tidiga redaktionens utbud, hade på 90-talet nästan försvunnit. Vetenskapsredaktionens chef Jan-Olov Johansson anser att

den gamla diskussionen om »de två kulturerna« (C. P. Snow) har stor bärighet i dagens diskussion om media och inte minst medias nyhetsvärderingar. [...] Här har *Vetandets värld* genom åren spelat en stor roll eftersom program-

met gett röst åt »den andra kulturen«, det vill säga den naturvetenskapliga. När det gäller dialogen mellan de två återstår mycket att göra.⁸⁴

Program om svenska språket har funnits i radio under hela den period jag gått igenom. Historiska föredrag fanns sedan lång tid tillbaka och historiska serier kom på 60-talet, i både radio och tv. De samhällsvetenskapliga och humanistiska områdena för övrigt har inte fått faktaserier sig tillägnade på samma sätt som teknik, medicin och naturvetenskap. Å andra sidan har kulturredaktioner och samhällsredaktioner funnits som tagit till sig forskningsresultaten för att belysa dem i sina regelbundna sändningar.

1968 framstod det klart att kvällstiden inte längre var radions bästa sändningstid. För att göra vardagseftermiddagarna i radio intressantare tillkom programmet *Svar idag*. Den tidigare testade idén med korta föredrag i serien *Vårt att veta* togs upp igen och rullade igång på allvar, lärda föredrag i oväntade ämnen – för bildningens och det intellektuella underhållningsvärdets skull. Sett ur samma snäva vinkel kan man säga att *Svar idag* exploaterade underhållningsvärdet i fakta genom att ge en trygg inramning där frågor togs emot seriöst och utreddes ordentligt, men ändå i en relativt snabb takt och utan någon vidlyftig bakgrundsinformation eller några teoretiska djupdykningar. Att *Svar idag* producerades av Radiounderhållningen är en särskild poäng i detta sammanhang. Här bjöds nyttiga och kultiverade nöjen.

I tv fanns det program om naturvetenskap och teknik redan på 50-talet. Den som var med minns *Tekniskt magasin*. Lång livslängd tycks vara ett internationellt fenomen för tv-serier om vetenskap och teknik.

Sådana har funnits kontinuerligt. Både radio och tv har också regelbundet haft programserier om hälsovård och om den medicinska sfären.

Kan man vänta sig att de journalistiska regimer som utmärker nyheter och samhällsprogram ska ha präglat även program om vetenskap och forskning? Här är ett citat från 1968:

Vi är ett brokigt följe på Vetenskap och forskning. De flesta är inte alls journalister utan dyker upp med olika akademiska examina i bagaget. Men gemensamt för oss alla är ett uttrycksbehov. Hade vi inte det, skulle vi sitta på våra svansar som lärare, byrådirektörer eller något annat mera statiskt än radioproducenter.⁸⁵

Alla medarbetare var inte journalister och såg sig inte heller som det. Radio- och tv-producenter hade mycket varierande bakgrund och utbildning beroende på vilken sorts program de skulle arbeta med.⁸⁶

I denna översikt har vi mött populärvetenskap och vetenskapsjournalistik, och båda dessa genrer har förändrats över tid. *Populärvetenskapen* förklarar vetenskapliga sammanhang. Den ska förmedla kunskaper och upplevelser och stimulera mottagarna att vilja veta mer. I vissa ämnen – som i fysik och matematik – är det stor skillnad mellan en populärvetenskaplig och en fackvetenskaplig framställning. I andra ämnen är skillnaden mindre – som i historia och i estetiska ämnen.⁸⁷ *Journalistiken* behandlar aktuella företeelser och dess uppgift är i princip att bevaka och granska, informera, analysera och kommentera.

Kunskap som byggde på vetenskap och forskning förmedlades i radio länge genom *föredrag*. Den ansvarige producentens viktigaste uppgift var att ta kontakt med dem som ansågs lämpliga att medverka i radio. Det finns råd till föredragshållare bevarade i dokumentarkivet, *experten* var den som talade i programmet.

Brevlådor, och deras modernare varianter telefonprogrammen, är också experternas forum. Raden av brevlådeprogram är tecken på att publiken inbjöds att påverka utbudet, en anpass-

ning till publikens behov och intressen, en service som startade inom det här ämnesområdet på 50-talet med en radiodoktor och en språkexpert. Att kunna koppla ihop vanliga lyssnare med landets främsta experter har framhållits som en extra poäng i senare program av samma typ. Föredragen blev betydligt färre redan under 60-talet, brevlådorna har levt vidare.

I tv har några bevakningsområden utvecklats inom vilka dokumentärer och magasinprogram har avlöst varandra: teknik, medicin, historia, blandade ämnen. I de flesta fall har avsikten varit att informera om och att åskådliggöra forskningens resultat på olika områden. *Den populärvetenskapliga dokumentären* utreder ett sammanhang ingående. När Lennart Nilssons bilder av hur människan ser ut inuti visades gav detta direkt och sensationell information. Det tidigare osedda blev synligt.

Flera av dem som berättat om forskningsresultat inom olika fält har haft mycket ingående egna kunskaper i ämnena. Claes Wirséns program om *De fem sinnena* (1973) ligger, enligt den skildring han själv ger i en intervju, mycket tätt inpå själva den medicinska forskningsprocessen. Han samordnade och illustrerade olika forskares kunskaper och data, han frågade och översatte, han talade å deras vägnar. Han rapporterade inifrån forskningsprocessen vad man då visste och inte visste om våra sinnen. Wirsén är själv läkare men han var samtidigt tv-producent, och vi litar på vad han säger. De tolkningar av olika historiska händelser som Villius och Häger presenterade var av samma karaktär, engagerande dokument som sannolikt vidgade tittarnas världsbilder.

Program om vetenskapliga områden innehåller information om ämnen som publiken antas vara intresserad av men okunnig om. Det gäller att på ett tillgängligt språk berätta om ofta komplicerade sammanhang. *Magasin och nyhetsprogram* i båda medierna har alltså haft en pedagogisk ambition. Nästan varje inslag kräver bakgrundsinformation om det ska vara meningsfullt att berätta om aktuella händelser. Det har gjorts flera försök med nyhetsprogram om forskning både i radio och tv men de har

övergått i magasinprogram efter en tid. Erik Bergsten var en av dem som försökte, i en inledande fas av *Tekniskt magasin*. *Orientering* i radio 1968–70 var inte ett nyhetsprogram i modern mening. Det var ett regelbundet återkommande kort och informativt program. Idag när vetenskapligt grundade kunskaper är mera spridda i vardagslivet kan programmen göras på annat sätt, vilket framgår av det sena 90-talets nyheter från Vetenskapsradion. Under mellantiden har vetenskapsjournalistiken vuxit fram.

Vetenskapsjournalistik fanns i praktiken redan på 50-talet, men den utvecklades under 70-talet.⁸⁸ Att kritiskt granska forskning innebär att fråga sig varför den har kommit till, vilket ändamål den tjänar och vart den syftar. Ofta är det svårt även för forskarna själva att förutse vad deras resultat kan leda till. Grundforskning har blivit »sitt eget alibi« och där är det svårt att hitta någon angreppspunkt, ansåg en erfaren vetenskapsjournalist i en intervju.⁸⁹ Den viktigaste journalistiska uppgiften blir därför att beskriva vad projektet går ut på. Genom att informera om vad som pågår sätter reportern ut en fråga i ljuset så att kritik och synpunkter eventuellt kan framföras av andra. Problemet skymtar i programdiskussionen om *Vetandets värld* 1978, när redaktionen bestämde sig för att överlåta till publiken att dra slutsatser. Reporterns egen kritiska granskning fick kanske mera gälla att se det aktuella projektet i relation till andra liknande och närliggande. Radions redaktion för Vetenskap och forskning betonade till exempel 1973 att redaktionen skulle ge saklig och balanserad information trots att deras källor ofta greps av »okritisk entusiasm«.

Det går en viktig gräns mellan själva forskningsprojektet och tillämpningen av dess resultat. Forskning om datateknik är en sak, diskussionen om hur den används är något annat. Medicinsk forskning är en sak och sjukvården, dess tillämpning, är något annat. Tillämpningen är mera tillgänglig för granskning.⁹⁰

Under 60-talet kom ett samhällsperspektiv in i vissa faktaprogram och angav en ny ton. Flera av dessa program handlade om medicinska frågor, om hur kunskap omsattes i verkligheten

inom sjukvården. Denna samhällskritiska journalistik tog sin utgångspunkt i vardagslivet, i konkreta människors liv. Journalisten företrädde vanligt folk eller någon utsatt eller drabbad grupp i samhället. Avsikten var att bidra till att förändra missförhållanden. Narkotikaserien *Dokument 65*, till exempel (av Roland Hjelite, Karl-Axel Sjöblom och Ingrid Dahlberg), tillämpade detta synsätt. Ingen hade tidigare berättat i tv om hur narkotikapreparat påverkade människor, hur beroende uppstod, hur narkomaner levde. Serien frågade om någon tog ansvar. Frågorna ställde forskare och beslutsfattare i skottgluggen och detta ledde till debatt. Läkarkommitténs medicinska experter reagerade häftigt och svor sig fria från ansvar. När Läkarkommittén avvecklades i samband med TV2-starten kan detta delvis ses som ett uttryck för den samhällskritiska journalistikens utbredning. För journalister med dessa ideal var det inte möjligt att göra program i samråd med en av de institutioner som skulle granskas.

Den stora satsningen på att beskriva sjukvårdskrisen 1964 i båda medierna och tv-serien om mentalvården 1966 är andra exempel på den samhällskritiska regimens genomslag. I båda fallen, liksom i *Dokument 65*, avslutades serierna med diskussioner där de ansvariga fick komma till tals. På så vis kunde framställningen göras slagkraftig samtidigt som man levde upp till idealet om att vara saklig och opartisk.

Medierna kan emellertid, även i program om olika forskningsområden, fungera som »den tredje statsmakten« och verkligen granska forskningens inriktning, vilka kunskaper den ger – och inte ger – och hur dessa kunskaper tillämpas. Men det är en krävande uppgift. Vetenskapsradion understryker i sin policy på 90-talet att det är viktigt för demokratin i samhället att forskningen bevakas och granskas.

Det vidsträckta faktaområdet har alltså tillåtit olika arbetssätt och programformer att existera parallellt. Å ena sidan förmedlas i populärvetenskapliga former information om det aktuella kunskapsläget, baserad direkt och primärt på forskningen och dess

beprövade tillämpning. Det har skett i föredrag, brevlådor och dokumentärer. Å andra sidan har forskningsresultaten och hur de tillämpas i vardagen beskrivits och diskuterats från en kritisk infallsvinkel. Exempel på det finner jag i samhällsreportage och i vissa dokumentära serier. I nyhetsprogram och magasin förekommer sannolikt båda sätten, sannolikt också en förändring över tid när vetenskapsjournalistiken fann sina former.

Slutligen: Finns det någon populariseringsvåg under 90-talet, något tecken på *en publikorienterad regim* i programmen? Den skulle medföra förändringar som ökad anpassning till publikens smak och intressen, att journalisternas personligheter framhävs, att stoffet väljs mera med hänsyn till vardagsrelevans och underhållningsvärde, och att berättelseformen populariseras.

Inom området »Vetenskap och forskning« har det inte funnits någon direkt konkurrens från reklamkanalernas sida. Vi kan emellertid notera att tv:s tekniska magasin, som från 1994 heter *Nova*, tydligt signalerade en nyorientering, både genom att välja innehåll på ett annat sätt än sina föregångare och genom att ha kvinnlig programledare. Detta påverkade publikens sammansättning så att mansdominansen inte försvann men avtog. Herman Lindqvist har valt att berätta dramatiskt laddade avsnitt ur Sveriges historia med den uttalade ambitionen att göra historien levande och berättelserna underhållande.

Detta kunde emellertid ha hänt även om vi inte fått konkurrerande reklamkanaler, som naturliga steg i programutvecklingen, anpassning till andra händelser. Att ge *Nova* en utformning som kunde tilltala kvinnor var ett steg på väg mot jämställdhet, faktiskt senkommet. Herman Lindqvist skrev flera böcker om Sveriges historia under dessa år. En strävan att göra faktaprogrammen tillgängliga och intressanta är inte ny.

Ett särskilt uttryck för *den publikorienterade regimens* genomslag i tv-nyheterna var en expertstatus hos redaktionens fackjournalister. Detta sågs som ett tecken på att journalisternas professionella sfär hade vidgats. De flesta faktaserier genom ti-

derna (sedan 50-talet) har haft anställda producenter som programledare. Några var specialister från början, andra blev allt kunnigare efter hand. Somliga har blivit hedersdoktorer.

VETENSKAP OCH FORSKNING – programexempel, titlar i texten

50-tal	<p><i>Radio</i> Föredrag: historia, rymden, underverk, teknik, cancerforskning, m.m. Doktorn har ordet 1955–94 Språklådan/-frågan 1957–76 Värt att veta (1949), 1958–62</p>	<p><i>TV</i> Tekniskt magasin 1957–87 Europa vid avgrunden – ett 20-årsminne.</p>
60-tal	<p>* Doktorn har ordet * Språkfrågan Hos forskare och fackmän/ Teknisk krönika/Värt att veta Vad betyder våra ortnamn? Sjukvårdskrisen 1964 (även tv) Sesam 1966–75 Nu och då 1967–86 Orientering 1968–71 Svar idag 1968–91 Värt att veta 1969– (nystart)</p>	<p>* Tekniskt magasin Hälsokvarten/Hos husläkaren 1961–68 Träna med tv 1963– Snillen spekulerar 1964– Sjukvårdskrisen 1964 (även radio) Ronden 1965– Dokument 65 (om narkotika) Serie om mentalvården 1966 Villius och Häger (historia) 1967– Morgondagens människa 1968 Fokus om självmord 1968 Kampanj mot narkotika 1969</p>
70-tal	<p>* Doktorn har ordet * Språkfrågan – 1976 * Nu och då * Sesam – 1975 * Svar idag 1968–91 * Värt att veta 1969– Vetandets värld 1974– Språket omkring oss</p>	<p>* Tekniskt magasin * Villius och Häger * Ronden Vetenskapens värld 1971– De fem sinnena 1973 Natur och vetenskap (TV1) 1973 Livskris 1973 Vetenskap och forskning 1974–79</p>
80-tal	<p>* Doktorn har ordet * Nu och då – 1986 * Svar idag – 1991 * Värt att veta * Vetandets värld Språkligheter 1980– Folkloristisk brevlåda Ordbruk 1984–86 Historia att minnas 1986– Kropp och själ 1986–</p>	<p>* Tekniskt magasin * Villius och Häger: Svart på vitt 1984–95; 1000 år. En svensk historia 1980/1993 * Vetenskapens värld Ont i själen 1981 Svearikets vaggas 1981–82 Populär vetenskap 1981–87 Sigma 1983–93 Medix 1989–95 På ren svenska 1989</p>
90-tal	<p>* Doktorn har ordet –1994 * Svar idag –1991 * Värt att veta * Vetandets värld * Språkligheter * Historia att minnas * Kropp och själ Folkminnen</p>	<p>* Vetenskapens värld * Sigma 1983–93 * Medix 1989–95 * På ren svenska 1989– Hermans historia 1991– Livslust 1991– Nova 1994</p>

* = nämnd tidigare

Regler och råd

Alla program i detta kapitel handlar på olika sätt om samhällets normer: Vad är rätt och vad är fel i olika situationer? Vissa regler för relationer mellan människor finns i lagarna, andra normer är snarast baserade på erfarenheter och värderingar.

Kapitlets första del handlar om de juridiska spelreglerna i samhället och olika sätt att informera om dem och om hur de skulle tillämpas. Därefter tar jag upp de brevlådor som i olika skeden har stått till buds för enskilda som behövt råd för att reda ut sina personliga förhållanden, och till sist ett par andra programtyper som under 90-talet tolkar och bearbetar mellanmänskliga förhållanden.

Juridik

JURIDISKA FRÅGOR I RADIO

– Allmänhetens behov av vetande är stort. Inte minst på juridikens område, där problemen ofta är akuta. Det visar sig av alla brev som kommer till de juridiska programmen, ja, t.o.m. efter sändning. Då flockas radiohusets personal kring juristerna för att få svar på sina frågor om skilsmässor, arvskiften och liknande. Okunnigheten är stor om de enklaste grejor. [...] Samhället ger oss ju inte en minuts undervisning om sånt här. Lösningen borde vara att göra vardagsjuridiken till ett orienteringsämne i skolan.

(Gertrud Brundin i en intervju på 70-talet.¹)

En av radions tidiga rådgivare i juridiska frågor var advokat Elin Lauritzen i en serie med titeln *Lagen i vardagen*. Några nyckelord ur innehållet i den handbok som baserades på hennes radioserie illustrerar hur juridiken griper in i vardagslivets olika skeden. Reglerna finns där och vi förutsätts känna till dem:

Giftorätt – Olika slags äktenskapsförord – Arvsrätt för make och barn, för barn utom äktenskapet, för ingifta, adoptivbarn, mellan släktingar. Inbördes testamente – Orubbat bo – Bevakning av testamente. – Vilka bör närvara vid bouppteckning? – Vad tas med i bouppteckning? – Dödsbo med skulder. Arvsskatt och kvarlåtenskapsskatt – Försäkringar och gåvor.²

De juridiska programmen har en lång tradition av att använda dramatiserade situationer som utgångspunkt och illustration. Advokaten Bo Westman i Göteborg stod bakom en serie på 50-talet som hette *Inför rätta*. Den rymde underrubriker som *Större våld än nöden krävde?* (24/10 1954) och ... *på en falsk och en äkta spanjor. Ett problem med en tavla och två experter* (20/2 1955). ... *och intet förtiga, tillägga eller förändra. Fingerad rättegång om en förskingring* (31/10 1955). De dramatiserade situationerna under eller i samband med rättegången regisserades av Åke Falck.

På 60-talet kom en annan serie med omväxlande Ulf Peyron och Peter Grünler som programledare. Den hade serierubriken *Hur skulle ni döma?* och illustrerades, liksom sin föregångare på 50-talet, av skådespelare. Men det fanns viktiga skillnader. Det var själva händelseförloppet som dramatiserades, inte rättegången. Och när historien var berättad ställdes dels några lekmän, dels en jurist inför frågan: »Hur skulle ni döma?« Juristens kommentar kunde bli överraskande enkel när man lyssnat till lek-männens mödosamma diskussioner. Det framgick exempelvis att både brottslig vilja och brottslig effekt förutsätts för att det ska anses föreligga ett brott. Eller att det inte föreligger något

brott om det brister i »det objektiva rekvisitet«. I det senare exemplet handlade historien om ett paket med heroin, som någon försökte sälja – vilket är straffbart – men det visade sig att paketet innehöll bikarbonat. Alltså förelåg inget (narkotika)-brott.

Den dramatiska presentationsformen låg nära till hands. Det fanns en mängd populära romaner, filmer, tv-serier och radiopjäser på temat hederligt folk mot brottslingar att inspireras av. Juridiska situationer rymmer en naturlig dramaturgi. Scenariot är givet och rollerna kända: frågor behandlas i domstol enligt en viss ordning. Det låg en pedagogisk finess i att ta vara på fiktionens formspråk för att förmedla kunskaper om verkligheten.

På 60-talet blev emellertid de juridiska programmen i radio faktabetonade i sin uppläggnings, något som torde ha haft att göra med rättegångsformens framgångar som tv-program. I radio sändes 1965 serien *I lagens namn: aktuell juridik* med advokat Kurt Winberg i Uppsala. Sedan kom *Lagen i praktiken – aktuellt juridiskt magasin*, där Gertrud Brundin i redaktionen för Vetenskap och forskning och radions programjurist Gunhild Frylén samtalande med varandra och med inbjudna experter. Denna programserie fanns från 1974 till 1978. I början handlade programmen om frågor som möter alla människor – bland annat myndighetsålder, allemansrätt, skilsmässor, dödsfall – sedan blev tillämpningsområdena efter hand allt mera specifika. Det fjärde året handlade programmen bland annat om utlänningslagen, småmålslagen, expropriation, gränsen mellan muta, gåva och väntjänst, samt frågan om upphovsrätt.

Dessutom fanns under åren 1974–81 *Fråga juristen. Om juridiska vardagsproblem*, en serie från Göteborg med Birgitta Bergman som redaktör.³ Den serien byggde på frågor från lyssnarna. En programserie under 90-talet, *Pengar och rätt*, innefattade juridik inom ett avgränsat område. Varje program hade en juridisk brevlåda, och de frågor som avhandlades gällde ofta arvsfrågor, testamenten, gåvor, beskattning osv., vardagsjuridik och vardagsekonomi i förening.

Redan tidigt övertog tv den goda idén med rättegångsspelet från radion. Den första tv-rättegången 1956 skrevs av advokat Bo Westman, som tidigare hade gjort samma insatser i radio. Spelet hette *Åklagaren mot Erik Jonsson*. Det handlade om ett bedrägeri i samband med överlåtelse av en lägenhet. Juristerna i rättegångsspelen uppträdde i sina normala yrkesroller, den åtalade var skådespelare och vittnena var tillfälligt engagerade personer (exempelvis en journalist, en juridikstuderande). Spelet hade ett dubbelt syfte, dels att visa hur en rättegång gick till, dels att belysa problemet med vittnesmål. I lägenhetsöverlåtelsen ingick ett antal tavlor i olika prislägen. Vissa av dessa skulle följa med lägenheten, andra inte. Före rättegången visades en film där det framgick hur uppgårelsen gick till och hur tavlorna fördelades. Vittnena hade sett denna film tidigare. Bedrägeriet, som hade föranlett rättegången, bestod i att den åtalade hade behållit flera värdefulla tavlor än han skulle ha gjort enligt avtalet. Vittnena lämnade i förhören så olika och osäkra uppgifter att den åtalade måste frikännas.

Efteråt visades filmen på nytt. För de programansvariga hade syftet att belysa problemen med vittnesmål illustrerats överraskande tydligt. I de följande rättegångsspelen utarbetades därför förutsättningarna mera grundligt.⁴

Under åren 1958–66 genomfördes tio tv-rättegångar, alla uppdelade i tre avsnitt, som sändes under tre på varandra följande dagar. Alla var författade av Folke Mellvig, alla under huvudrubriken *Hur skulle ni döma?* Varje del kunde vara 90–120 minuter lång. Den längsta delen var slutpläderingen i en skilsmässorättegång – den blev tre timmar. I de flesta fall gick programmen direkt. De tio rättegångarna handlade om följande ämnen:

1958: *Rån*.

1959: *Vårdslöshet i trafik* (vållande till annans död), *Inbrott* (sprängning av kassaskåp), *Väskryckaren* (en man ingri-

per till den bestulna damens hjälp och anklagas för att ha brukat större våld än nöden kräver).

1960: *Skilsmässa* (vårdnadstvist), *Ungdomsbrottslighet* (inbrott, häleri, delaktighet), *Skilsmässoprocess i hovrätten*.

1961: *Falskdeklaration*.

1963: *Vårdslöshet i trafik* (rattonykterhet samt vållande till annans död).

1966: *Mordförsök* (äktenskapsbråk varvid hustrun föll ut genom ett fönster).⁵

1969: hette en tv-rättegång *Ett fall för envar*.

Producent för tv-rättegångarna under 60-talet var oftast Hans Lagerkvist. Författaren och producenten bestämde ett ämne och förarbetade situationen. De rådgjorde med den tilltänkte domaren för att få en bedömning av materialet: Kunde detta bli en intressant rättegång? De vände sig sedan till åklagaren för att förvissa sig om att det fanns skäl att väcka åtal, och slutligen

Hur skulle ni döma? var en serie tv-rättegångar på 60-talet. Hans Lagerkvist, till vänster, var producent. Materialet bakom rättegångarna sammanställdes av Folke Mellvig.

Tv-rättegången Ett fall för envar 1969, med rådman Curt Böre som domare.

vände de sig till försvarsadvokaten som prövade vilka möjligheter försvaret hade. För den åtalade och för vittnena skrevs utförliga personakter, och varje skådespelare uppmanades att sätta sig in i alla omständigheter för sin rollperson. Replikerna improviserades under spelets gång.⁶

Rättegångarna hade stor publik och väckte omfattande diskussioner. Detta ledde till att idén har kommit tillbaka vid flera senare tillfällen: På 70-talet tillkom i Göteborg en serie som hette *Inför rätta*. (Således samma titel som den första dramatiserade rättegångsserien i radio cirka 20 år tidigare.) Bakom den fanns Folke Mellvig (igen), till en början i samarbete med Steen Priwin vid tv i Göteborg, senare också advokat Leif Silbersky. Formatet var ungefär som en spelfilm. Verklighetens långsammare utveckling kunde alltså inte längre rymmas i tv.⁷

1984 gjorde Karin Falck och Åke Kjellqvist serien *Ett fall för envar*, sex delar, som byggde på verkliga händelser.

1990 sändes en serie om *Sex rättegångar* i regi av Göran Elwin, själv jurist och anställd vid SVT. Den första rättegången handlade om makarna Antonsson som köpte en drömvilla av goda vänner och snart upptäckte fuktskador som vännerna inte sagt något om. Den andra handlade om femåringen Joakim, vars föräldrar skildes och inte kunde enas om vem som skulle ha vårdnaden.

Vem var lämpligast som förälder? Den tredje rättegången handlade om en våldtagen kvinna som fått svåra psykiska men efter händelsen. Hon krävde ett stort skadestånd men frågan ställdes: Är pengarna värda det lidande som det innebär att ställa upp i en sådan process? Den fjärde rättegången gällde vem som skulle ha lägenheten när ett samboförhållande sprack. Den femte handlade om »den andra kvinnan« och den sjätte om ett testamente.

Den andra kvinnan var ett faderskapsmål, där mannen förnekade att han någonsin sett kvinnan förr. Bevisningen var inte övertygande, ansåg rätten, och en nyfödd liten flicka blev utan far. Enligt eftertexten utspelas 600 faderskapstvister i domstolarna varje år. Modern DNA-teknik gör det emellertid möjligt att genom blodprov fastställa faderskapet med hundraprocentig säkerhet. Sådana faderskapstester hade ännu inte införts i Sverige.

Under 90-talet har tv:s förmåga att på ett engagerande och tillgängligt sätt presentera juridiska problem finslipats ytterligare. Leif Furhammar belyser situationen så här i sin tv-krönika i DN i samband med en ny serie:

I nöd och lust är en nästan idealisk kombination av juridiskt folkbildarnit och välsnord tvålopera. Här om någonsin får man en demonstration av vilken effektiv berättarteknik som vid det här laget utvecklats i den förkättrade såpadramatiken. Frågan är om den inte gör sig bättre i ett pedagogiskt sammanhang som detta än i den sorts dramatik som har till föregivet ändamål att skildra människor för människoskildrandets skull. [...] Melodramen är den mest pedagogiska berättargenre vi har.⁸

Spelet är visserligen övertydligt i denna genre, men det passar bra i detta sammanhang, där tydligheten är viktig. Berättandet är fragmentariskt, men det är också bra, framställningen får inte belastas med onödigt information, och fragmenten var väl valda

och skickligt sammanfogade, ansåg Furhammar. Som vanligt uppträdde verkliga jurister som advokater, domare och åklagare, medan situationerna spelades upp av skådespelare. Del 1 handlade om incest, del 2 om en komplicerad vårdnadstvist och del 3 om en arvstvist. För manus svarade Louise Boije af Gennäs och rättsfallen var skapade av producenten Barbro Hodén, regissören Karin Falck och advokaten Lotta Insulander-Lindh.

Personliga råd

Radion har haft många programserier som byggd på brev från lyssnarna. Detta har redan framgått av tidigare kapitel – radiodoktorn, alla frågor om språket, råd om bärbuskar och blomsterodling och så vidare. Detta avsnitt handlar om radion som rådgivare och vägvisare i fråga om personliga problem och nära relationer.

VART SKALL JAG VÄNDA MIG? (1939–55)

Radions första brevlådeprogram i denna genre kom till 1939 och fanns kvar in på 50-talet. Bakgrunden var boken *Kris i befolkningsfrågan* (1934) av Alva och Gunnar Myrdal, som slog larm om de låga födelsetalen på 30-talet och pekade på konsekvenserna av detta. I svallvågorna efter boken kom en rad förslag till reformer på det sociala området, framför allt till stöd för mödrar och barn. Förlossningsvården blev kostnadsfri och det infördes en liten moderskapspenning. Barnavårds- och mödravårdscentraler utförde fria hälsokontroller.⁹ Radiotjänst gjorde en serie korta informationsprogram om detta med titeln *Vart skall jag vända mig?* Föredragen hölls av Anna-Lisa Söderblom. Efter dessa föredrag kom det många brev med personliga frågor, och 1939 engagerades därför Anna-Lisa Söderblom igen för att leda ett brevlådeprogram. Brevlådan fick samma titel som hennes tidigare föredragsserie, men den kom också att kallas *Sociala brevlådan*. Själv kommenterar hon situationen så här:

Anna-Lisa Söderblom/Berkling, i Brevlåda för sociala frågor 1944.

Folk hade svårt att applicera lagar och förordningar på sina egna förhållanden, många gånger drar man sig för att vända sig till myndigheter om man inte är helt säker på att man har rätt. Säkert finns fortfarande mycken blyghet och oföretagsamhet. Allt detta är anledningen till de strömmar av frågebrev som ständigt når tidningar och radio.¹⁰

Programmen sändes mitt på dagen eftersom de främst riktades till kvinnor. Men när kriget bröt ut försköts programmets profil. Det var så mycket som kom till genom kriget:

kristidsnämndernas jobb och alla olika former av bestämmelser för inkallade, gåvopaket, Finlandsgåvor, m.m. *Sociala brevlådan* var den enda brevlåda som fanns och fick därför ta emot alla problem. Det var svårt att få besked från myndigheterna över huvud taget. Det fanns före kommun-sammanslagningen 2 500 kommuner. De olika nämnderna hade svårt att hänga med i all myndighetsinformation från högre ort. Då hade Anna-Lisa lättare att få direkta upplysningar. Det hade till följd att många nämnder lyssnade för att kolla sina egna informationer.¹¹

Anna-Lisa Söderblom/Berkling (1908–1987) var dotter till statsminister Per Albin Hansson och bytte namn när hon gifte sig, som seden var. Hon blev först kulturhistoriker och med tiden också socionom. »Det kändes [...] småningom litet avigt att vara något slags socialt orakel utan att ens ha en examen som täckte det ämnesområde som skulle behandlas«, skriver hon i memoarerna. Under vissa perioder på 50-talet sköttes brevlådan tillfälligt av Åke Elmér i Malmö.¹²

Anna-Lisa Berkling flyttade 1955 från Stockholm till Borås och det blev svårare att hålla i brevlådan därifrån. Det fanns också diskussioner inom företaget om att den fortsättningsvis skulle utformas på ett något annorlunda sätt. En annan programserie, som Berkling hade börjat med 1947, tog hon däremot med sig. Det var *Hemmets magasin*, ett kulturprogram för kvinnor, som sändes varje vecka från Göteborg, och som pågick till 1962.

1956 startade två programserier som på sätt och vis tog vid där *Sociala brevlådan* slutade: dels var det Märta de Laval's serie *För oss äldre*, dels Lis Asklunds brevlåda *Människor emellan*.

MÄNNISKOR EMELLAN (1956–68)

Lis Asklund erbjöds anställning på Sveriges Radio 1956. Fram till dess arbetade hon på två olika ställen parallellt, dels på Mentalvårdsbyrån, där hon på deltid var 1:ste kurator, dels hos RFSU

(Riksförbundet för sexuell upplysning) där hon hade kvällsmottagning som kurator för abortsökande kvinnor. Lis Asklund (född 1913) var både sjuksköterska och socialarbetare. Det program hon skulle göra bestod i att besvara lyssnarbrev om personliga och sociala problem, inte enbart de sociala frågor som Anna-Lisa Berkling tagit sig an.¹³

Programmet kom att sändas en gång i veckan, en vardag 14.00–14.30. Brevens handlade till 90 procent om personliga problem och till 10 procent om sociala. I dessa senare fall var det människor som levde i nöd och inte visste vart de skulle vända sig eller som förde en tröstlös kamp mot myndigheterna. 80 procent av breven kom från kvinnor.¹⁴ 1960 sammanfattade hon programmets funktioner i tre punkter:

Maj Ödman kom till radion 1950 och var bland annat chef för radions Hem- och familjesektion 1956–63. Lis Asklund, till höger på bilden, kom till samma redaktion 1956 för att svara på lyssnarnas brev om personliga och sociala problem, Människor emellan.

1. Människor får tala ut. Många intygar att det varit skönt att få skriva av sig. En tröst för mig i det stora bekymret att jag endast kan besvara en liten del av breven.
2. [Programmet ska] ge orientering i psykologi, sexualhygien, om samhällets hjälpinstitutioner m.m. Då jag själv inte är kompetent att svara anlitar jag experter.
3. [Programmet ska] lätta på trycket. Försöka minska på skuldkänslor och ångest. Tillåta människor att vara olika.¹⁵

Lis Asklund säger sig ha varit nervös inför radiomediet i början och gärna tillkallat experter som höll små föredrag. Efter en tid blev hon varmare i kläderna och vågade vara mera personlig i sina svar. Det kom ungefär hundra brev i veckan. Brevskrivarna fick gärna vara anonyma, men de flesta satte ut både namn och adress. Lis Asklund lovade dem absolut tystnadsplikt, hon ändrade alltid detaljer i de brev hon läste upp så att personerna inte skulle bli igenkända. Vanligtvis skrev hon i förväg och varskodde dem som skulle få svar i programmet. Lis Asklund kom efter hand fram till att breven var det mest betydelsefulla i programmet, inte hennes svar:

Genom breven fick lyssnarna lära sig hur andra människor hade det och kunde kanske därigenom få perspektiv på sina egna liv. I en del av dessa människooöden kunde lyssnarna också ibland känna igen sig och därigenom få hjälp och tröst. [...] Råd gav jag väl sällan – hur skulle jag kunna våga det? Men jag kunde försöka bena upp deras problem och påvisa vad jag såg som deras egen roll i konflikterna.¹⁶

Breven kom från hela landet och från människor i alla åldrar. Den yngsta brevskrivaren var 11 år och den äldsta i 90-årsåldern. Alla samhällsklasser fanns med. Sexuella frågor förekom ofta i programmet. Lis Asklund skriver att hon gav saklig upplysning samtidigt som hon försökte lätta på de skuld- och syndkänslor

som fanns hos många. Tonårsflickor var en särskild grupp. Deras brev handlade ofta på den tiden om att

»han vill men jag vill inte. Ska jag ge mig åt honom? Jag är rädd att förlora honom ...« (Så uttryckte sig flickorna ända fram till mitten av 60-talet. [...] I slutet av 60-talet försvann den sortens brev totalt.) Jag rådde dem att följa den egna viljan och inte låta sig pressas till något de var rädda för. Samtidigt gav jag upplysning om preventivmedel, eftersom skräcken att bli med barn ofta var det som höll flickorna tillbaka, hur kära de än var i respektive pojkvänner.¹⁷

De flesta brev till brevlådan handlade om samlevnadsproblem av olika slag, inom och utom äktenskapet, och om ensamheten. Många brev handlade om hur olika förhållanden hindrade människor från att utnyttja sina inneboende livsresurser, hindrade dem från att verkligen leva. Det kunde vara konventioner, »rädslan för att vara olik andra«, »förtvivlan över att vara olika andra«, »alla 'måste' som kan hindra en från att förverkliga sig själv«, äktenskap där makarna hade höga murar mellan sig, äktenskap som omgavs av murar och blev fångelser som parterna inte kunde bryta sig ut ur, maktmissbruk i äktenskapet, och så vidare.

1968, i samband med att den andra tv-kanalen planerades, lämnade Lis Asklund radion och gick över till TV1 och programserien *Fokus*. Många av de inslag hon gjorde där kom att handla om samhällets slutna institutioner: ålderdomshem, mentalsjukhus och fångelser.

NÅGON ATT TALA MED (1969–74)

När Lis Asklund flyttade till tv övertogs brevlådan så småningom av Ludvig Jönsson (1923–85). Jönsson var präst, och han blev senare i livet (1980) pastor primarius, det vill säga domprost i Stockholm. Han hade gjort sig känd som rådgivare i etiska frågor inom arbetsliv och samlevnad. Jönsson skriver i ett sammanhang

att »brevlådan hör till det som ställer de kanske mest kvalificerade kraven på träning, saklighet och insikt«. Saklig insikt i mänskliga problem, träning i lyhördhet och ett stort personligt ansvar.¹⁸

Ludvig Jönssons brevlåda ägnades helt åt personliga problem i familj och arbete. Den sociala informationen gavs i *Familjespegl* och i programserien *I pensionsåldern*.¹⁹ Han fick betydligt färre brev än Lis Asklund, knappt hälften så många i genomsnitt per månad.²⁰

Jönsson skriver själv att svaren egentligen inte gick ut på att ge råd utan snarare att frigöra brevskrivarens egna resurser att finna och gestalta lösningar på problemen – hjälp till självhjälp. Han ville gärna få konflikter att gå i dagen.

Vi dras i vår uppfostran med ett snällhetsideal, som har många samlevnadsproblem på sitt konto. Man ska helst vara den som ger efter, står ut, är undfallande. [...] Att äntligen våga formulera konflikter, besvikelser, trötthet, misslyckanden kan vara förenat med smärta. Men jag tror mycket mera på att försöka ta denna smärta än att gå med ambitionen att skydda varandra och att moralisera över sig själv.²¹

Jönsson försökte hjälpa brevskrivaren att identifiera sin egen andel i konflikten och ställa frågorna »På vilket sätt handlar problemet om mig, mitt beteende och mina känslor? Vilken är min del i det?«. Han ansåg att det bara är med sitt eget inre man har möjlighet att arbeta, även när det gäller samlevnadsproblem. Jönsson delade Lis Asklunds åsikt att breven utgjorde de viktigaste delarna i programmet.

En av avsikterna med att avhandla personliga problem offentligt [...] är att många som aldrig skulle komma på idén att själva skriva kan lyssna och känna igen egna problem eller sådant som man har i sin närmaste omgivning [...] det

blir en skärpning av blicken och lyhördheten för vad det är för faktorer som spelar in i den mänskliga samlevnaden. [...] ett stycke vidgad människokunskap.

Ludvig Jönsson började med sin brevlåda i januari 1969 och höll på regelbundet fram till sommaren 1974. (Under en kort period 1973 togs brevlådan över av en ersättare, Ragnevig Brodd.)

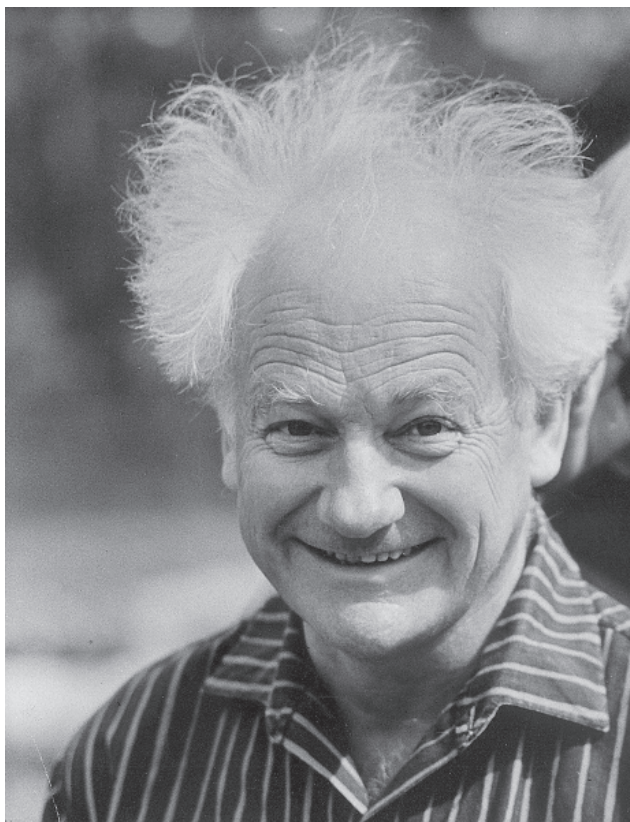
FÖRÄLDRARNAS BREVLÅDA (1962–65)

Under hösten 1961 sändes *Föräldraskolan*. Den innehöll föredrag av en lång rad experter kring rubriker som »Stämningen i hemmet«, »Frihet och tvång«, »För små och för stora krav«, »Föräldrar är också människor« och så vidare. Under våren 1962 följde sedan *Föräldrarnas brevlåda*, till vilken lyssnarna fick skicka in frågor om skol- och uppfostringsproblem. Programledare var Maj Ödman, som var chef för Hem och familj inom radion. Som programledare förekom också Lilian Gottfarb. Den vanliga uppläggningen var att någon expert svarade på brevskrivarens fråga – vanligen en läkare, psykolog eller lärare.

Bland de frågor som togs upp under hösten 1963 fanns till exempel följande: Snatteri, skolmognadsklass, läggdags, veckopengar och ekonomi, folkskola – grundskola – folkhögskola, sniffning, 13-årig flicka som slarvar med tiderna, 5-åring som gråter hysteriskt, vänsterhänthet, en 12-årig flicka som stjälar och ljugar, pojke som blir misshandlad av klasskamraterna.²²

FRÅGA GUSTAV (1971–74)

På hösten 1971 kom en ny brevlåda – *Fråga Gustav* – där föräldrar som hade problem med sina barn kunde få råd, men också barn som hade problem med sina föräldrar. Den som svarade var doktor Gustav Jonsson, även kallad Skå-Gustav. Gustav Jonsson (1907–94) var psykiater och hade grundat Barnbyn Skå 1947. På Skå tog man emot »vanartiga« barn och med tiden även deras föräldrar. Skå-Gustav blev känd när han hävdade att anstalter hade ett skadligt inflytande på barn och ungdomar. På Skå prä-

Gustav Jonsson på Skå, ansvarig för brevlådan Fråga Gustav.

vades antiauktoritära metoder. Gustav Jonssons teori om »det sociala arvet« har fått stor betydelse både i det sociala arbetet och i forskningen. Han visade hur attityder och sociala förhållanden levde vidare från en generation till nästa. Barn till missgynnade föräldrar tenderade att »ärva« föräldrarnas sociala handikapp. Den sociala situationen formade mönster som satt i.²³

Skå-Gustav har under årens lopp betytt mycket för att inställningen till tvång och våld i uppfostran ändrades. Hans brevlåda fanns kvar till slutet av januari 1974.²⁴ En indikator på den betydelse som Skå-Gustav hade vid den här tiden är att serien *Fråga*

Gustav avsatte inte mindre än fyra böcker under 1974–75. Brevskolan gav ut studiehandledningar till skrifterna, som hette *Mammor frågar*, *Flickor frågar*, *Pojkar och pappor frågar* och *Familjer frågar*.

Mammorna skrev ofta om att de upplevde att de själva hade gjort fel om något gick galet i familjen, de skrev om hur de misslyckades, och kände skuld. En tendens i pappornas brev gick i motsatt riktning: Självhävdelse, irritation på grund av bristande förståelse eller respekt från andra. *Gustav Jonsson* kallar detta inåtriktad respektive utåtriktad kritik. Gamla familjemönster sitter kvar:

Fadern familjens utrikesminister och därför inriktad på självhävdelse utåt, modern inrikesminister med sitt område inom hemmets väggar.²⁵

Gustav Jonsson säger sig vara glad om han med sina svar kunde lätta något på alla dessa mammors upplevelser av egen otillräcklighet.²⁶ Frågorna om små barn dominerar. *Gustav Jonsson* ansåg att det var helt tydligt att detta hade att göra med den sociala situationen för mammor och småbarn i samhället. (Detta var under 70-talet, när familjemönstren hastigt förändrades bland annat genom att kvinnor gick ut på arbetsmarknaden i en betydligt större utsträckning än förr.)

Det är problem som inte går att lösa bara genom psykologi och rådgivning i uppfostringsfrågor. Det är problem som har sitt kanske starkaste beroende knutet till arbetsmarknad, bostadsbyggande, förskoleväsen, människors omflyttning och mycket annat. Med ett ord, det gäller politik.

En sexuell revolution, med fri tillgång till preventivmedel och ett nytt sätt att se på föräktenskapliga förbindelser, hade också på kort tid både vidgat gapet mellan generationerna och gjort familjen skör. Undersökningar som gjordes om människors in-

ställning till olika uppfostran visade på skillnader mellan olika sociala skikt: Familjen är en spegel av samhället, skrev Gustav Jonsson, och i samma mån som samhällslivet är styrt ovanifrån har också familjelivet blivit styrt ovanifrån av föräldramakten. Ju mindre möjlighet en familj har att påverka sina egna levnadsvillkor, desto större krav ställs på barnen ifråga om lydnad och underordning. Det auktoritära mönstret förstärks, som ett anpassningsfenomen.²⁷

(Frågor om barnuppfostran och andra familjefrågor har tagits upp i en rad serier under åren: *Familjespegl*n 1961–77, *Barnstillåtet* 1980–87, *Familjeliv* 1988–92, *Slussen* 1995.)

Brevlådorna med det personliga tilltalet försvann 1974 och kom inte tillbaka förrän på 80-talet. Kanske kan man betrakta brevlådorna om personliga (och sociala) problem som uttryck för föreställningarna om konsensus i samhället. Att dessa brevlådor försvann i mitten av 70-talet kan ha berott på att det inte längre fanns några entydiga normer när det gällde samlevnadsfrågor. »Sanningen« relativiserades. Kulturmönster förändrades avsevärt vid den tiden. Konsensus var borta, konfliktperspektiv gjorde sig gällande.

80-talets brevlådor var specialiserade. En handlade om den svåra omställningen i ungdomsåren, en om etik och moral i vuxenlivet och en om sex och samlevnad.

DIALOG (1982–88)

Den 16 oktober 1982 sändes *Dialog* för första gången. Det började som en programpunkt i ett ungdomsblock i P3 som hette *Reflex*. I tidningen *Land* berättade journalisten Inger Wennerlund om sin familj som var ute på långkörning med bil en lördagseftermiddag och upptäckte *Dialog* när sonen i baksätet fick välja radiokanal:

– Jag kände mig så värdelös, när han gjorde slut utan att tala om varför, säger flickan i radion. Är det något fel på mig, jag blir så ledsen när jag ser honom tillsammans med den nya tjejen?

Flickan i radion är anonym, men hon talar med en vuxen som heter Margareta. Denna Margareta lotsar flickan fram till något slags beslut. Margareta frågar mycket, bl.a. om flickan ser något bra och starkt hos sig själv. Och slutintrycket för oss som lyssnar i bilen är att flickan som ringt avslutar samtalet ganska glatt: Hon ska våga fråga killen varför han gjorde slut. Hon ska tala om för honom att hon blir ledsen när han demonstrerar sin nya kärlek. Hon törs och hon kan. – Schyst program, muttrar tonåringen i baksätet.

Sedan den lördagseftermiddagen har jag försökt lyssna på programmet *Reflex* så ofta jag kunnat. Jag har hört om »busiga Lasse«, som trodde att han var tvungen att dricka sprit och bråka varje lördag. Jag har hört om »ensamma Pernilla« som ingen frågar efter i klassen. Jag har hört flickan i högstadiet som tvingade sig till att läsa särskild matte, fast hon egentligen inte orkade med det. Hon som inte heller fick något stöd från sin mamma med läxläsningen.

Jag har blivit glad och omskakad varje gång. Fått en sorts plötslig genväg in mot dagens tonårsliv och pubertetsfrågor. Livsfrågor förresten, som inte heller är särskilt åldersbundna.²⁸

De som ringde till *Dialog* 1984 var i åldern 13–17 år, de flesta var flickor, och de flesta kom från mindre platser, inte från storstäderna. Detta var ingen brevlåda i strikt mening, utan en utveckling i takt med tiden. Psykologen Margareta Berggren förde i telefon ett samtal med en ung människa som tagit kontakt med redaktionen för att få hjälp med att reda ut sin situation. Programidén kom från Danmark, där det i tio års tid hade funnits ett liknande program.

Ungdomarna kunde ringa under tre timmar på lördag eftermiddag till en telefonsluss där deras frågor antecknades. Margareta Berggren valde att ringa tillbaka till några av de kanske hundra personer som hörde av sig. Samtalen spelades in och om den ringande tillät det kunde samtalet användas i sändning efter en redigering som gjordes för att skydda personens integritet. Av de drygt hundra minuter som ungdomsblocket *Reflex* omfattade disponerade *Dialog* 18 minuter. Två samtal per vecka kunde det bli, av vilka det ena ofta var en uppföljning av en tidigare kontakt.²⁹

Producent, programledare och ansvarig för *Dialog* var Yvonne Wohlin. 1986 fick hon och Margareta Berggren Expressens radiopris för förnyelse av radiosamtalet. Strax efteråt hotades programmet med nerläggning eftersom *Reflex* skulle försvinna och dess redaktion upplöstes. I stället blev det emellertid så att *Dialog*

Dialog – Margareta Berggren, psykolog, och Yvonne Wohlin, producent (1983).

flyttade till P1 och blev först 25 minuter långt, efter en tid 45 minuter, från klockan 16.00 på lördag. *Dialog*-redaktionen fick Sveriges Radios producentförenings pris Ikaros 1987 för »den varsamhet och kunnighet varmed ungdomars problem djupt penetreras i en programform som utnyttjar radiomediets möjlighet till intimitet«. ³⁰ Ännu på hösten 1988 fanns *Dialog* kvar. Varje lördag ringde 30–70 ungdomar i åldern 14–21 år. Men sedan försvann programmet.

PERSONLIGT (1986–90)

Prästen och psykoterapeuten Göran Bergstrand svarade på lyssnARBREV kring livsfrågor i religionsradion på lördagar 17.30–17.45. Brevlådan fanns från 1986 till 1990. Producent var Berit Lund.

Efteråt har Göran Bergstrand tagit fram breven och försökt se vilka problem brevskrivarna ville diskutera. Han valde ut de problem som ofta återkom och skrev en bok, där han reflekterade över dem. Kapitelindelningen återspeglar de existentiella frågor som brevlådan hanterade: Ensamhet, föräldrar och barn, att långsamt bli äldre, gud i sorgen, självmord, abort, homosexualitet, kyrkan – synden – skulden, att ge och ta emot förlåtelse, tro och tvivel, den gränsöverskridande upplevelsen. I fråga om familjen såg Bergstrand, liksom Gustav Jonsson, ett mönster, men i helt andra dimensioner:

Förr var det barnens viktiga uppgift att hedra sina föräldrar. Nu funderar vuxna barn i stället över hur präglade de är av barndomen i ursprungsfamiljen. Vilka sviter har jag fått av min uppfostran? [...] »Jag har haft en jobbig barndom« är en sats som med små variationer kommer tillbaka i brev efter brev. Det enda som mildrar aggressionen mot föräldrarna för deras bristande kärlek är kunskapen att också föräldrarna haft det svårt under sin uppväxt. Detta är en generation som minns sin barndoms elände.³¹

LINJE LUSTA (1986–87)

Det har funnits personliga brevlådor även i tv, inneslutna i den moderna tidens kvinnomagasin, *Sköna Söndag*, som kom till på hösten 1986. – Söndag morgon mellan nio och elva, är det inte då man ska vara ute i skog och mark? frågade en journalist Catrin Jacobs, programledare i *Sköna Söndag*. Men det fanns många som inte var det, och det fanns många – både män och kvinnor – som gärna såg på tv i stället. Programidén var svensk, men inte helt unik, det fanns ett släktskap i fråga om innehållet med vissa damtidningar. Susanne Lanefelt ledde gympling, Ingrid Schrewelius rapporterade om mode, och Malena Ivarsson hade ett inslag som hette *Linje Lusta*, där hon varje vecka svarade på frågor om sex och samlevnad. Dessutom visade hon erotisk film för att väcka tittarnas »slumrande lustar«.

Malena Ivarsson hade arbetat som kurator och sexolog i åtta år på en ungdomsmottagning i Malmö. Dessutom var hon sexrådgivare i Expressen. I *Linje Lusta* ville hon lyfta fram det roliga och lustfyllda: »Sex är inte bara könssjukdomar och preventivmedelsteknik. Det finns nog av tung gravallvarlighet och beskäftighet i samhället.« Kvinnor och män har olika syn på sex. Bara att vara medveten om detta kan vara till stor hjälp i livet. »De vanligaste frågorna från män gäller den sexuella förmågan. Kvinnor är mer oroliga för relationsfrågor, svartsjuka, brist på lust och svårigheter att få orgasm.« Bakom alla bryderierna ligger rädsla, säger Malena Ivarsson, rädsla att misslyckas, inte duga, att göra något förbjudet.³²

TENDENS (1992–)

Riksradiation och lokalradiation slogs ihop 1992, och detta ledde till genomgripande förändringar såväl i den organisatoriska strukturen som i företagskulturen och programutbudet. Distributionskanalerna blev bas för redaktionsindelningen; radiens samhällsredaktion kom alltså att höra till P1. *Tendens* representerade ett nytänkande och började med att försöka finna sin form. En underrubrik som användes i början var *Om livsvillkor*

och sociala perspektiv på 90-talet. Programmet sändes fyra förmiddagar i veckan i början, senare tre, med start den 10 januari 1992. Programledare var i inledningsskedet Marianne Rundström, Per Nord, Ami Lönnroth med flera. Redaktionen leddes av Eva Kaijser.³³

En målsättning var att skildra tendenser i samhället i anslutning till konkreta sociala teman, men man ville också behandla livsåskådningsfrågor och existentiella frågor. Avsikten var att analysera de långsiktiga tendenserna i samhällets förändringar och människors villkor, att sätta in frågorna i ett sammanhang och belysa dem ur olika synvinklar – vilket ibland innebar att samma ämne behandlades under alla veckans dagar.

I en studie som gjordes i november och december 1993 intervjuades *Tendens*-redaktionens medlemmar och programmen studerades i vissa avseenden under två veckor, alltså åtta sändningar.³⁴ Intervjuerna visade bland annat att det fanns en stark uppslutning kring riktlinjerna för programmet, naturligt nog eftersom medarbetarna själva varit med om att formulera principerna. Sociala frågor prioriterades framför nyhetsbetonade ämnen. Många var trötta på det traditionella sociala reportaget där man beskriver problem utan att berätta om individens ansvar eller möjligheter att komma ur sin situation. »Eländesjournalistiken« är inte vad man vill ha. »Vi måste skildra hur människor har det men vi måste ta upp tankar om hur man kommer ur eländet«, sa en kvinnlig journalist. »Jag är mycket socialt inriktad men vill hitta ett annat sätt att göra det sociala reportaget på«, sa en annan. »... något mera konstruktivt«, sa en tredje.

Inom redaktionen fanns naturligtvis åsiktsskillnader, som kom fram vid redaktionssammanträdena. Några förklarade att det handlade om att humanister och samhällsvetare betonade olika perspektiv. Andra tyckte att det tvärs igenom dessa två grupper gick en annan skiljelinje som hade att göra med journalisternas syn på hur samhällsbevakningen ska ske, eller vilken dimension den ska ha: medan några fokuserar samhällsbevak-

ningen ur den lilla människans perspektiv vill andra belysa de sociala, politiska och ekonomiska aspekterna utifrån helheten. De senare tycker att beskrivningar av konkreta människoöden eller mänskliga relationer är intressanta enbart för att belysa sociala, ekonomiska och politiska förhållanden i stort. Frågan blir alltså var man ska lägga tonvikten, vid de stora linjerna och ta enskilda människoöden som illustrationer, eller göra de enskilda människorna till huvudpersoner och sätta in dem i en ram av yttre faktorer.

Varje program var uppbyggt kring ett huvudtema och detta behandlades i studion av programledaren och några inbjudna gäster. Det förekom att lyssnare uppmanades ringa och berätta om sina reaktioner på det som sades.

Man kan anta att *Tendens* kunde svara mot behov hos lyssnarna av ungefär samma slag som brevlådorna tidigare gick till mötes och kunde belysa några av tidens brännande frågor. Men formen var utvecklad för nya generationer av lyssnare. Det finns inga brevlådor för personliga frågor eller sociala problem i radio under 90-talet. Redaktionen bestämmer ämnena.

TANGO (1995–)

En vanlig variant av talk-show som kom till Sverige i slutet av 80-talet handlar om privatliv och relationer, den gör »det privata« offentligt. Genrens ursprung fanns i anglosaxiska reklamkanaler och målgruppen var kvinnor, men genren är inte entydig och dess gränser flyttas ständigt. Man kan känna igen *Tango* som en släkting till *The Oprah Winfrey Show*, *Ricki Lake* och en rad varianter på samma tema.

Tango producerades i Umeå och sändes i SVT2. Serien började sändas under våren 1995, varje program var 30 minuter långt och programmen fanns i tv-rutan varje vecka under säsongerna, sent på måndagskvällar. Programledaren hette i inledningsskedet Annelie Gardell och producenten Karina Folkesson. De ämnen som togs upp låg inom samma intima sfär som dominerat flera av de tidigare beskrivna brevlådorna, med samlevnad, sexualitet,

föräldraskap, ensamhet och känslolivets olika aspekter i centrum. Avsikten var att ämnena skulle beröra publiken och att programmen skulle uppmuntra till »fortsatt snack hemma«. Målgruppen var kvinnor och män i åldern 25–55 år.

Miljön var en realistisk pubmiljö med en bardisk i fonden och bord och stolar runt omkring. I vinjetten framställdes Annelie, programledaren, som en tuff och viljestark tjej, klädd i svart lång och åtsittande klänning. När bilden frystes och programtiteln kom i bild syntes i bakgrunden ord i olika typsnitt och storlekar: sensuellt, generationer, sex, otrohet, jämställdhet, svartsjuka, kåt, relationer, romantisk. Annelie presenterade kvällens ämne i studion, vänd till publiken. Hon introducerade gästerna och ledde samtalet i den inledande fasen av programmet genom att ställa frågor. Hon var väl påläst och lät de medverkande tala till punkt. I en senare del av programmet löpte samtalet friare mellan de medverkande, som en diskussion med flera deltagare. Program-

Ett samtal om evig kärlek i Tango den 1 november 1995. Annelie Gardell (programledare), Pål Svensson, Gun Rehnman, Anette Kullenberg och Petra Hall.

ledaren uttryckte inga åsikter om deltagarnas inlägg. Program-idén är, enligt producenten, att »spegla samlevnad och relationer [...] genom att vanliga människor delar med sig om sina privata tankar och levnadsöden«.

I slutet av programtiden reste sig Annelie och sa till tv-tittarna att samtalet skulle gå vidare i studion, men nu var programmet slut för den här gången. Inga slutsatser eller reflexioner på slutet.

Jag stöder min beskrivning av *Tango* på en studie av Anna Landin och Janna Olenius, *Berätta, berätta, berätta!*³⁵ Redaktionen för *Tango* använde delar av ett beprövat koncept och skapade något nytt genom att blanda två grundformer – pratprogrammet och caféprogrammet, anser Landin och Olenius. Det innebär bland annat ett jämlikt förhållande mellan programledare och medverkande. På den här punkten skiljer sig *Tango* från den serie det jämfördes med, *Evabritt* i TV4, som följde en mera typisk modell för pratprogram.

Den problemlösning som presenteras – om man nu alls kommer fram till någon slutsats i de samtal som förs – är inte allmänlig, det är diskussionen kring problemen som är det väsentliga. Ett inslag av terapi kommer in genom att programmen diskuterar privata ämnen och erfarenheter. Programledaren kan leda det terapeutiska samtalet genom frågor och påståenden eller genom direkta konfrontationer. Programmen kan ses som terapi både för den som berättar öppet om sina erfarenheter och för tittare som upplevt detsamma som berättaren.

För de personer som medverkar i programmen och berättar om sina erfarenheter kan berättelsen ses som en ritual där tv-publiken och programledaren får ta emot en bekännelse, eller en bikt. Helst ska ritualen för berättarens del leda fram till någon form av befrielse. Ibland kommer berättelsen bra nära gränsen för vad som kan sägas i tv. White (1992) menar att detta är själva kärnan i denna typ av program, det som lockar tittare, balansakten på gränsen till det otillåtna, där tv-tittarna kan få chansen att döma. Osäkerheten om vad som är rätt och fel i den givna situationen är också något som tilltalar tittarna, enligt White.³⁶

Livingstone och Lunt (1994) har synat de medverkandes roller i olika pratprogram och drar en viktig slutsats:

I dessa program blir lekmannens erfarenheter inte bara likställda utan anses mer värda än expertens åsikter. Detta bryter mot tidigare syn på experter som de enda godkända kunskaps- och sanningssägarna.³⁷

Det är lekmännen som vet vad saken gäller; det är deras personliga erfarenheter som är den kunskap man utgår ifrån. Experterna är med som komplement, om de alls är med.

Tango – Programmets teman under 1995:

- 8/3 1995 Vilka hemligheter kan man ha i ett förhållande?
- 15/3 1995 Ensamstående föräldrar
- 22/3 1995 Ska man hålla ihop för barnens skull?
- 5/4 1995 Erotik och pornografi
- 12/4 1995 Att ta med sig jobbet hem
- 19/4 1995 Ensamhet
- 26/4 1995 Vad som håller ihop ett äktenskap
- 17/5 1995 Efter olyckan
- 24/5 1995 Om kvinnlig avundsjuka
- 4/10 1995 Bisexualitet
- 11/10 1995 Om modersmyter och faderskänslor
- 18/10 1995 Svartsjuka – naturligt eller sjukt?
- 25/10 1995 Superkvinnor
- 1/11 1995 Ewig kärlek
- 8/11 1995 Flirt
- 15/11 1995 Om vackra svenska flickor
- 22/11 1995 Uppbrott
- 29/11 1995 Töntmannen
- 6/12 1995 Överreklamerad sex
- 13/12 1995 Julen, om ångest och lycka på julafton

Diskussion

En översikt över flertalet serier som nämns i kapitlet finns på sid 168.

Inom området Regler och råd pågick verksamheten för fullt redan på 50-talet.

PROGRAM OM JURIDISKA REGLER

Det har alltid funnits stort behov av information om de juridiska regler som gäller i samhället. Regelsystemet behöver tolkas, dels i olika konkreta fall, dels för nya generationer. Dessutom förändras reglerna emellanåt.

Dramatiseringen av juridiska situationer, inspirerad av populärberättandet, var en tidig typ av »infotainment« som inte mötte några protester. Tvärtom sågs rättegångarna som spännande och lärorika. Radion återgick till raka informationsprogram när tv övertog idén att dramatisera rättegångar. Tv har å sin sida tagit upp idén flera gånger. I det programpolitiska läge som råder på 90-talet fyller denna typ av program flera funktioner. Den får publik, och den har tydliga folkbildningsambitioner, utan att använda pekpinna.

Jämsides med denna utvecklingslinje har funnits andra, även om de inte använts tillnärmelsevis lika mycket. I fallstudier i både radio och tv har juridiska experter och vanliga lekmän fått tolka och bedöma givna situationer. Rakt informativa program och brevlådor har periodvis funnits i radio. I radions vardagsinformativa programblock på 90-talet kombinerades juridisk information och ekonomi, ett exempel på hur specialinformation integreras i olika sammanhang.

Någon koppling till de journalistiska regimerna kan inte spåras.

Brevlådeprogrammet *Vart skall jag vända mig?* innehöll frågor och svar om praktiska regler och bestämmelser. Radion tolkade de styrandes beslut och riktlinjer åt folket, något som passar in i mönstret för *den paternalistiska regimen*. På 50-talet kom en nyorientering där personliga problem lyftes fram och, något senare, föräldraproblemen fick ett eget forum. Det privata livet började ta plats i det mycket offentliga radiomediet.

Lis Asklund tog i början av sin tid med *Människor emellan* experter till hjälp för att svara på de brev hon fick, men övergick sedan till att tala mera personligt med lyssnarna. Att breven var intressantare än svaren för lyssnarna – det var en erfarenhet som Lis Asklund och hennes efterträdare Ludvig Jönsson var överens om. Brevskrivarens betydelse i programmet vidgades. Befrielse från skam och skuld kunde uppnås genom att veta att någon annan upplevt samma sak som man själv bar på. Lis Asklund och Ludvig Jönsson var auktoriteter, som i kraft av sina positioner och kunskaper kunde ta emot brevskrivarnas bikt och säga: Så här ska man inte behöva ha det. Men de försökte samtidigt se konflikter utifrån och fråga: Vilken roll har du själv i detta mönster?

Frågorna som ställdes till *Föräldrarnas brevlåda* handlade om det som brevskrivaren uppfattade som onormalt, och programledaren förmedlade frågorna till olika experter som kunde belysa problemen på ett sakkunnigt sätt. Radion och dess aktörer var tydliga auktoriteter inom sina områden. Gustav Jonsson i *Fråga Gustav* på 70-talet företrädde ett nytt normsystem i en tid som var starkt präglad av normskiften. Som programledare var han en auktoritet inom sitt område.

På 80-talet differentierades programmen ytterligare, till både innehåll och form. Brevlådan för personliga problem blev under 80-talet telefonsamtal. Tätt, dramatiskt, terapeutiskt hoppingivande. Det som kändes så starkt i *Dialog* var att experten/psykologen i sitt engagemang tycktes ha en metod för att få in den som ringde i ett konstruktivt tänkande: »Vad är Du bra på? Börja

där!« Det tycktes hända något under samtalets gång, som även lyssnaren blev delaktig av. Under ett par år fanns både *Dialog* och *Personligt* i P1 på lördagseftermiddagarna, men de vände sig till helt olika lyssnare. Till Bergstrands brevlåda kom brev från äldre lyssnare om existentiella frågor och svaren förmedlades i lågmälda samtal mellan honom och producenten Berit Lund. Malena Ivarsson talade rakt och öppet om sex i tv. Rådgivare, terapeut eller samtalspartner – dessa aktörer hade olika roller, men alla var de auktoriteter, som många människor lyssnade till och litade på.

90-talet förde med sig viktiga förändringar: Att höra hur andra har det var den intressantaste delen av programmet, konstaterade Lis Asklund redan på 60-talet. Tv-programmet *Tango* satsade helt på just detta moment. Detta medför att vardagsmänniskor blev sanningsvittnen och experternas betydelse reducerades. Den genre som *Tango* förknippas med är också internationell och introducerades i Sverige genom de kommersiella kanalerna. Problemen vädrades utan att på något entydigt sätt besvaras.

Ett nytänkande i sättet att behandla frågor om människors livsvillkor representerades på 90-talet också av radioserien *Tendens*. En avsikt var att se de existentiella frågorna i relation till sociala och kulturella strukturer och på det viset låta mönster på olika plan belysa varandra. Och eventuellt få nya tankar att gro.

Man kan dra slutsatsen att brevlådorna uttrycker viktiga karaktäristiska drag i sin tid. Därigenom ser man också på vissa punkter indirekta likheter med de journalistiska regimerna. En gräns gick i slutet av 50-talet då Lis Asklund gjorde sina brevskrivare till huvudpersoner, Skå-Gustavs brevlåda stod för en viss samhällskritik i 70-talets början, och en annan gräns gick på 90-talet, då i synnerhet tv-programmet *Tango* satte vanliga människors erfarenheter i centrum och höll experterna i bakgrunden.

REGLER OCH RÅD – programexempel; titlar i texten

	<i>Radio</i>	<i>TV</i>
<i>50-tal</i>	Vart skall jag vända mig? 1939–55 Inför rätta 1954–55 Lagen i vardagen 1955–56 Människor emellan 1956–68	Åklagaren mot Erik Jonsson 1956 Hur skulle ni döma? 1958–69
<i>60-tal</i>	* Människor emellan – 1968 Hur skulle ni döma? I lagens namn 1965 Föräldrarnas brevlåda 1962–65 Någon att tala med 1969–74	* Hur skulle ni döma? 1958–69
<i>70-tal</i>	* Någon att tala med 1969–74 Fråga Gustav 1971–74 Lagen i praktiken 1974–78 Fråga juristen 1974–81	Inför rätta 1974–75
<i>80-tal</i>	Dialog 1982–88 Personligt 1986–90	Linje Lusta (i Sköna Söndag) 1986–87 Ett fall för envar 1984
<i>90-tal</i>	Pengar och rätt 1992– Tendens 1992–	Sex rättegångar 1990 I nöd och lust 1996 Tango 1995–

* = tidigare nämnd

Konsumentupplysning

Konsumentprogrammen hade i början av sin historia nära relationer till landets politik i konsumentfrågor. Jag börjar därför med några notiser om konsumentpolitiken. Längre fram kommer jag att visa hur företagets inställning till konsumentupplysning i radio och tv i ett skede på kort tid förändrades totalt. Eftersom det finns en koppling i tiden mellan programverksamheten och olika utredningar och beslut behandlar jag en period i taget, och inom varje period (en ungefärlig indelning i decennier) först det gemensamma och övergripande, sedan radio och sist tv.

Konsumentpolitiken

Det var på 40-talet som konsumentupplysning började ta form i landet. Just 1940 startade en upplysningsbyrå i statens regi, Aktiv hushållning. Avsikten var att stimulera husmödrarna till sparsamhet med de knappa resurserna – det var ju ransonerings-tid och brist på varor. Under kriget kunde statliga organ få egna tider i radioprogrammet för att rapportera om sådant som medborgarna behövde veta under de speciella förhållanden som rådde.¹ 1944 tillkom Hemmens forskningsinstitut efter initiativ av kvinnoorganisationer och kooperativa organisationer. För konsumentpolitiken i Sverige kan tiden fram till mitten av 50-talet betraktas som en inledande fas. De frågor som behandlades hade mest att göra med hemarbete, livsmedel, kläder och bostad. När utbudet av varor efter hand ökade växte behovet av fakta

kring dem. Varudeklarationsnämnden kom till 1951.

Under perioden 1955–63 grundades olika statliga instanser som skulle dels främja och samordna konsumentforskning och konsumentupplysning, dels verka för rationella arbetsförhållanden både i hemmen och i storhushållen, och för vettiga varor som var anpassade till detta.

Den definition av konsumentupplysning som användes under 60-talet utgick från ett konkurrensteoretiskt resonemang. Antagandet var att informationen skulle göra konsumenterna prismedvetna och rationella så att de köpte goda och ändamålsenliga varor. På det viset skulle dessa varor säljas bra, medan de mindre goda skulle försvinna från marknaden. Därmed skulle alltså även producentledet påverkas av konsumentupplysning; producenter och distributörer skulle pressas att förbättra sitt utbud och hålla rimliga priser.²

Under perioden från 1964 och cirka tio år framåt gjordes en översyn och justering av målsättningar och organisation för den statliga konsumentpolitiken. Här fick tv en viktig roll, på ett något oväntat sätt. På hösten 1962 fick nämligen 1960 års radioutredning tilläggsdirektiv att behandla *Konsumentupplysning i tv*. En särskild arbetsgrupp tillsattes för att utreda denna fråga. Ordförande i arbetsgruppen blev Lisa Mattson, riksdagsledamot (s). Övriga ledamöter blev Ingrid Samuelsson-Forsén vid Sveriges Radio, chef för tv-sektionen Hem och familj, Brita Holme-Gustafsson vid Statens institut för konsumentfrågor, Ursula Wallberg vid Konjunkturinstitutet och Arne Brodd, en av radioutredningens sekreterare. Arbetsgruppens sekreterare blev Karin Himmelstrand. I direktiven från departementet fanns en positiv inställning till konsumentupplysning som gruppen tog fasta på och en stark tilltro till televisionens möjligheter att föra ut information.

Arbetsgruppen introducerade en ny och betydligt vidare definition av begreppet konsumentupplysning. Tidigare hade man talat enbart om varor. Gruppen ansåg att informationen skulle omfatta även privata och offentliga tjänster och dessutom »bak-

Ingrid Samuelsson medverkade i radio redan 1939. 1954 var hon bland de första som utbildades för tv. Gunilla Bruhner(Markus-Luboff) arbetade som scripta och bildproducent. (Bilden är från 1960.)

grundsinformation om näringslivets verksamhet och organisation samt information om konsumenternas situation i samhället».³

Den nya definitionen öppnade två olika perspektiv som hade med utgångspunkten för det informativa resonemanget att göra: Upplysningen kunde vara dels *konsumentcentrerad*, dels *varucentrerad*. Konsumentcentrerad information, eller konsumentfostran, som det också kallades, var inriktad på att göra individer och hushåll mera kvalificerade som konsument. En god konsument måste lära sig ekonomisk planering:

- att kartlägga sina behov, prioritera mellan dem
- att analysera behoven på längre sikt, göra budget och spara
- att göra klart för sig vilka skyddsnet som samhället har att erbjuda om en affär blir misslyckad, exempelvis försäkringar
- att bedöma reklamerbjudanden, att tolka varudeklarationer och undersökningsresultat
- att skaffa sig någon inblick i hur stora kostnaderna faktiskt är för att framställa en viss vara eller tjänst.

Den varucentrerade informationen byggde främst på funktionsundersökningar och prover där varor jämfördes med varandra. Man kunde redovisa deras egenskaper, dela in dem i kvalitetsgrupper och eventuellt rekommendera »bästa köp«. Arbetsgruppen menade att även tjänster kunde beskrivas på det viset.

NY KONSUMENTPOLITIK OCH NYTT VERK

Den viktigaste av en rad utredningar om konsumentfrågor kallades »Konsumentutredningen« rätt och slätt. Den presenterade sitt betänkande 1971 och föreslog dels en ny konsumentpolitik, dels ett nytt verk, Konsumentverket.⁴

Konsumentpolitiken måste grundas på en bred och ingående analys av konsumenternas situation, ansåg Konsumentutredningen. Det var viktigt att veta hur olika konsumentgrupper använde sina resurser i form av pengar, tid och arbetskraft. Konsumenternas situation måste bedömas i ett samhällsekonomiskt sammanhang. Politikerna satte upp målen i det konsumentpolitiska arbetet, och för att veta om målen nåddes eller inte måste man hålla kunskaperna om hushållen ständigt aktuella. Det skulle bli nödvändigt att kontinuerligt bevaka om förhållandena var sådana att hushållen förmådde att ge sina medlemmar det välbefinnande de eftersträvade. Detta skulle bli en uppgift för det nya verket.

Här uttrycktes också klart och tydligt att konsumenterna inte alltid förstod sitt eget bästa. Det fanns en elit som ledde reformarbetet:

Vid bedömningen av hushållens *behov* kan man i konsumentverkets arbete inte i någon avgörande grad bygga på konsumenternas *anspråk*, uttryckta genom efterfrågan av produkter och på andra sätt. Det är känt att anspråksnivån på många viktiga områden kan vara alltför låg. Exempelvis kan anspråken beträffande kost vara alltför låga i förhållande till näringsbehoven. Behoven måste här – som i annat samhällsarbete – formuleras normativt med utgångspunkt från samhällets ambitioner om individernas välbefinnande.⁵

Den nya konsumentpolitiken satte konsumentupplysningen i ett nytt perspektiv. Det gamla sättet att informera om olika produkter ansågs efter tio år ha blivit förlegat. Ett skäl till förändringen var att den politiska ambitionsnivån hade höjts. Ett annat skäl var insikten att informationens genomslagskraft var selektiv. De grupper som bäst ansågs behöva information nåddes inte av den. Komplicerad text ställer stora krav på läsaren och resultatet av tester och undersökningar var inte alltid lätta att tyda. Utredarna ville nu väcka debatt och skapa opinion kring väsentliga konsumentproblem. Det viktigaste var att informera om hur hushållen kunde planera i stort. Information om själva varorna skulle sedan finnas i butiken så att man kunde jämföra olika varor när det var dags att handla.⁶

Konsekvenserna av detta för mediernas del skulle rimligtvis bli att programmen måste utformas helt annorlunda än förr, både för att nå sina mest relevanta målgrupper och för att föra ut en diskussion om konsumentpolitiken i hela dess vidd.

50-talet

50-TALET I RADIO – HUSMORSPROGRAMMENS TID

Inom Radiotjänsts Föredragsavdelning producerades på 50-talet regelbundet program om hem och familj. Årsböckerna upprepar uppgiften att cirka 300 program om året sändes på fasta tider. Av

dessa stående sändningstider var somliga mer etablerade än andra. Tisdagar 8.15–8.45 var en sådan tid, som var vikt för information till husmödrar i praktiska frågor. *Husmorsskolan*, som hör till radions folkbildningstradition, fanns där i början av 50-talet. De exempel och titlar som anges i årsböckerna har jag samlat i faktarutan nedan. Allt är inte vad vi med modernt språkbruk menar med konsumentupplysning, men en stor del hör dit.

Husmorsskolan med mera

- 1950/51 Husmorsskolan: Köpkunskap. (Kursbok: *Vi går och handlar*)
- 1951/52 Husmorsskolan: 29 halvtimmar om Hemtrivsel, bl.a. Bo och leva tillsammans. (Kursbok: *Det levande hemmet*)
- 1952/53 Vi och våra varor. 19 halvtimmar i varukännedom (heminredning, husgeråd, hushållsapparater).
- 1953/54 Husmor, hemmet och hälsan, 17 program; Förskolebarnet, 19 program
- 1954/55 Sömnad till husbehov, 10 program; Vardagsvaror och forskning, 9 program; Från bykgryta till linneuthyrning, 7 program.
- 1957/58 Vi organiserar hemma; Den mogna kvinnan; Vi syr åt barnen; Vardagsmat från andra länder.

Husmorshalvtimmen var ett annat program som riktade sig särskilt till kvinnor. Det gick på tisdagseftermiddagar (14.00–14.30). Rubriken fanns kvar under hela 50-talet. Innehållet var mycket varierande – och allmänbildande – av årsböckerna att döma:

Som exempel på innehåll som återkommit under 1950/51 nämns *läkarföredrag*, *Nytt från riksdagen* och *Vi läser tidning*. Följande år, 1951/52, ville redaktionen aktivera lyssnarna och gav mer än förr plats för dem själva: Några olika serier drevs i form av studiecirklar. I en av dem samlades personer i olika inkomstskikt i studion för att diskutera ekonomiska problem. I en annan diskuterade »vanliga mammor« barn och barnuppfostran. I en

tredje lärde sig en grupp personer föreningsteknik. Under vissa veckor hade *Husmorshalvtimmen* specialrubriker. Där fanns till exempel

- *Praktiska journalen*, som innehöll meddelanden från Hemmens forskningsinstitut och Aktiv Hushållning m.fl. (1951–55, ungefär en gång i månaden)
- *Kurser 1951/52*: i modern tvätt, i barnpsykologi (7 föredrag), Att leva tillsammans (10 föredrag).
- *Lanthusmoderns kvart* (1950–54, varannan eller var tredje vecka)
- *Våra varor*, debatt om konsumentupplysning, 11 program (1954/55)

50-TALET I TV – TIDIG TREVANDE KONSUMENTUPPLYSNING
När Radiotjänst inledde försöksverksamhet med television 1954 togs sex programtjänstemän från företaget ut för att delta i denna. En av dem var Ingrid Samuelsson som arbetade med hem- och familjeprogram. Med tiden växte en särskild sektion fram inom tv:s organisation. 1963 fick den formellt egen status med namnet Sektionen för hem och familj med konsumentupplysning. Ingrid Samuelsson var dess chef.

Magasinet *Hemma* kan betraktas som »tidig, trevande konsumentupplysning«. ⁷ Det blandade underhållande och informerande inslag och var ett program för hela familjen. Mat och kläder, skönhetsvård och heminredning fanns med när programmet startade på våren 1956. På hösten fortsatte serien, då med Ria Wägner som programledare. ⁸ Programmet återkom i början varje vecka, sedan alltmera sällan, och 1966 försvann det. Dels var Ria Wägner under ett år redaktör för *Idun*, dels påverkades programsättningen av tidsandan.

Att vara opolitisk och okonventionell och ta fram det positiva i tillvaron var förkastligt enligt den nya vågens samhällstillvända representanter [...] Det var skjutjärnsjournalistikens tid. ⁹

Så skriver Ria Wägner lite bittert i sina memoarer. 1970 kom hon emellertid tillbaka, den här gången från Göteborg, där Kåge Sigurth var producent för *Hemma*, som fanns kvar till 1978.

1958–59 sändes ännu ett magasinprogram med informationsinslag som i hög grad vände sig till kvinnor, nämligen *Mitt i veckan. Vardagseftermiddag med Charlotte Reimerson*. (Producent var Gunilla Bruhner.)¹⁰ Dessa program som vände sig till kvinnor handlade till stora delar om det traditionellt kvinnliga.

När ledningen för SR ansåg det självklart att hem- och familjefrågorna borde vara med redan från TVs början, var det de gamla traditionella husmorssysslorna man räknade med. Programmen borde visa hur man sköter spädbarn, väljer vackra kläder och lagar god mat.¹¹

Konsumentupplysningen i Sverige hade från början en bindning till frågor om hem och familj, vilket hade att göra med att dessa frågor just i Sverige uppmärksammades och drevs fram av kvinnoorganisationerna. Den kvinnovinkel som konsumentfrågorna fick förde också med sig en fokusering på kvinnors situation i vidare mening. Madeleine Kleberg, som analyserat samhällsreportaget i tv och i samband med det de program som producerades av redaktionen för Hem och familj under enkanaltiden, påpekar att när konsumentupplysningen efter hand blev mera »allmänmänsklig«, det vill säga inte så bunden till hem och familj längre, så försvann samtidigt de mera samhällsorienterade reportagen om kvinnors villkor.¹²

För tv:s del var regelverket kring konsumentupplysningen extra viktigt eftersom mediet var så påpassat och hade så stor publik. I radio kunde man nöja sig med att tala om en viss typ av varor, i tv måste man visa varan i bild och detta var problematiskt. Kunde man visa varumärket? Kunde man visa ett varumärke och inte alla de andra?

Under säsongen 1958/59 blev det nödvändigt att reda ut några

frågor kring konsumentupplysningen i tv. Programledare som tog i varor och uttryckte åsikter om dem beskylldes för att göra reklam, det var ett av problemen. Ett annat var att det blev svårt för tittarna att hålla isär objektiva testresultat å ena sidan och presentatörernas personliga värderingar och åsikter å andra sidan.¹³

Ju populärare Ria blev, desto tyngre vägde hennes ord och urval. Hennes personliga åsikter kom att uppfattas som forskningsresultat och följderna blev ibland lite kontroverser.¹⁴

Det blev nödvändigt att hålla isär de mera underhållande programinslagen i serien *Hemma*, i vilka personliga meningar kunde tillåtas, och de direkt konsumentupplysande inslagen, där sådana inte kunde accepteras.

Ria Wägner och köksmästare Werner Vögeli i ett program från 1979, Det är serverat.

1958 startade tv en serie under rubriken *Vi läser annonser*. Redaktionen valde ut en vara som annonserades livligt i pressen och personer som intresserade sig för den fick söka verkligheten bakom reklamen. Under våren 1958 granskades på det viset rakapparater, dammsugare, tvättmedel, sololjor och solglasögon. Den här typen av program blev omstridda, något som Samhällsredaktionen på tv inte direkt beklagade. Dramatiken kring programmet lockade ju också tittare. Beträffande tre av de varugrupper som granskades på våren 1958 vägrade någon eller några av de inbjudna tillverkarna eller distributörerna att medverka. Som skäl uppgav de att den tid som ställdes till förfogande var för kort eller att urvalet av firmor inte var representativt.¹⁵

Radiochefen beslöt vid ett sådant tillfälle att programmet skulle sändas trots att en part vägrade att medverka. Principen om opartisk presentation fick inte manipuleras på det viset av någon av de inblandade. Här etablerades inom konsumentinformationen samma princip som tidigare fastlagts på det politiska området.¹⁶

60-talet

PROGRAMREGLER FÖR KONSUMENTUPPLYSNING

I slutet av 50-talet utvecklades regler för konsumentupplysning som infogades bland andra programregler.¹⁷ Sveriges Radio ansåg sig ha skyldighet att göra konsumentprogram i olika former, för exempelvis husmödrar och jordbrukare, och sådana gjordes i samarbete med »officiella provningsorgan«. Om dessa experter och SR:s egna specialister i konsumentupplysning var eniga om att vissa varor skulle demonstreras eller nämnas i program så kunde »firma, typ, pris etc« nämnas. Det viktiga var alltså att både experten och producenten bedömde varorna likadant. Ingen firma skulle kunna lägga in veto mot programinslag.

I början av 60-talet, när konsumentupplysningen uppmärks-

sammades av olika utredningar, fördes en intern diskussion som ledde till att reglerna utvecklades vidare.¹⁸ Konsumentupplysning definieras som »saklig information om varor och tjänster«. Reglerna utgår från avtalets § 4 där det sades att Sveriges Radio »sakligt, opartiskt och i lämplig form« skulle upplysa om nuets händelser, och dessutom orientera om och stimulera till debatt omkring viktigare samhälls- och kulturfrågor. Det slås fast att »Genom denna bestämmelse är företaget förpliktigt och berättigt att bedriva konsumentupplysning.« I sin helhet upptar reglerna nästan elva trycksidor. De korta citat, som följer här, är valda för att ge någon uppfattning om vilka områden som berörs i reglerna.

(Om syfte och ämnesval:) Syftet bör vara både att ge en orientering, som befrämjar konsumenternas vilja och förmåga att självständigt bedöma varor, reklam, egna konsumtionsbehov etc., och att förse allmänheten med upplysningar, som kan vara av värde i de aktuella köpsituationerna. Allt som är av väsentlig betydelse för konsumenterna får behandlas i program, förutsatt att det sker på ett sätt som är förenligt med Sveriges Radios publiceringsregler (s. 110).

(Om saklighet:) Saklighet innebär i främsta rummet, att påståendena är sanna, och att ämnesval och framställning tar sikte på vad som är väsentligt. [...] Varor skall bedömas med hänsyn till de behov eller funktioner de enligt reklam, varudeklaration eller gängse uppfattning är avsedda för (s. 111).

(Om opartiskhet:) Regeln om opartiskhet är av fundamental betydelse för Sveriges Radio, och detta gäller inte minst dess konsumentupplysning. [...] Kravet på opartiskhet innebär bl.a. att Sveriges Radio själv i regel icke bör ta ställning i kontroversiella frågor (s. 114).

(Om lämplig form:) Kraven på saklighet och opartiskhet bör ej leda till en så otymplig utformning av Sveriges Radios konsumentupplysning, att denna blir av ringa informativt värde (s. 118).

(Om ansvar:) Enligt överenskommelsen med staten har Sveriges Radio ensamrätt att bestämma vilka rundradio-program som skall utsändas över svenska sändare. [...] Även i de fall juridiskt ansvar ej kan utkrävas för innehållet i konsumentupplysningsprogram är det av vikt att dessa utformas så att man undviker icke avsedda eller obefogade skadeverkningar för berörda parter. (s. 119–120)

UTREDNINGEN OM KONSUMENTUPPLYSNING I TV

(SOU 1964:54)

Jag har redan tidigt i detta kapitel pekat på att den särskilda arbetsgrupp som tillsattes inom ramen för 1960 års radioutredning ägnade en grundlig diskussion åt att definiera vad konsumentforskning och konsumentupplysning skulle innebära. Det allmänna syftet med denna verksamhet var att den enskilde konsumenten skulle kunna använda sina resurser på ett tillfredsställande sätt för att tillgodose sina behov, ansåg arbetsgruppen. Man pekade på den väsentliga skillnaden mellan konsumentcentrerad och varucentrerad forskning och upplysning. Det ansågs viktigt att enkla köpråd kompletterades med konsumentfostrande inslag.

Arbetsgruppen framhöll att Sveriges Radio hade ett dubbelt ansvar: konsumenterna kunde göra anspråk på uttömmande information, och producenter av varor och tjänster krävde att bli framställda i ett vederhäftigt och rättvist sammanhang. Arbetsgruppen pekade också på Sveriges Radios särskilda publiceringsregler som reglerade detta dilemma och betonade »radio- och TV-mediernas stora och delvis särpräglade möjligheter att förmedla konsumentupplysning och ge den värdefulla information som finns att ge«. Konsumentprogrammen byggde till stor del på

tester och undersökningar som utfördes av statliga och andra institutioner: Konsumentinstitutet, Statens Provningsanstalt, Svenska Slöjdföreningen m.fl. Forskningen inom området var emellertid alldeles för liten, det var viktigt att ett gott samarbete etablerades mellan SR och forskningsorganen. Dessutom borde ett särskilt anslag avsättas till SR:s konsumentsektion för egna punktundersökningar. (Detta senare förslag ogillades av flera remissinstanser.¹⁹) Arbetsgruppen föreslog en avsevärd ökning av sändningstiden för konsumentprogram i tv, från knappt en halvtimme per vecka i början av 60-talet till dubbla tiden inom två år och till två timmar per vecka innan decenniet var slut, något som skulle bli möjligt när en andra tv-kanal kom till. Som en konsekvens av detta skulle det behövas betydligt fler och väl utbildade producenter.

Arbetsgruppens förslag fick en utförlig remissbehandling och de synpunkter som framfördes var till stora delar positivt instämmande. Sveriges Radio skrev i sitt remissvar att utredningens förslag låg i linje med Sveriges Radios egna målsättningar. Man framhöll emellertid att det fanns tre olika bromsmekanismer som skulle hålla utvecklingen tillbaka: 1) Det bedrevs inte tillräckligt mycket konsumentforskning i landet att bygga program på, 2) det saknades kunskap om informationseffekten hos konsumentupplysning i tv och 3) det fanns inte tillräckligt många kompetenta producenter för att öka utbudet i den takt som utredningen hade föreslagit.²⁰ Radioutredningen ställde sig bakom arbetsgruppens förslag.²¹ I propositionen nämndes däremot ingenting om saken.

60-TALET I RADIO – UPPBYGGNADSSKEDET

I övergången till 60-talet sker en del förändringar i radioutbudet. Några konsekvenser blir att helt nya typer av konsumentprogram introduceras:

Matbörsen startade regionalt över Stockholm i november 1962, och övergick till Riksprogrammet – Melodiradion – från den 1 april 1963. I början sändes programmet måndag–lördag – vi

hade ännu inte femdagarsvecka – senare måndag–fredag, fem minuter varje gång. *Matbörsen* skulle informera om enskilda livsmedel, följa och granska utvecklingen på livsmedelsområdet, bevaka livsmedelslagstiftningen, ge råd i kostfrågor, det vill säga hur man kan äta gott och vettigt till rimligt pris.²² På flera sätt var det annorlunda än tidigare program – det var en signal om att ett nytänkande var på väg. Programmet var kort, detta var det första i en våg av kortprogram under 60- och 70-talet. Det sändes i Melodiradion, det sändes tidigt på morgonen med repris senare på dagen. *Matbörsen* blev en speciell serie också på det viset att den fanns kvar länge, långt in på 70-talet.

Plånboken var en annan programserie som sändes 1963/64, med underrubriken *Oss konsumenter emellan*. *Plånboken* sändes på fredagsmorgnar 8.30–8.45 och handlade om aktuella frågor – om köp, varudeklaration, distributionsfrågor och rapporter från forskningsfältet. Områdena betades av i sviter av program, till exempel *Lära kvalitet av storförbrukarna*, som tog upp erfarenheter från storhushåll – som skolor, sjukhus och militärförläggningar – och diskuterade vad den enskilde kunde dra nytta av. En annan programsvit hette *Trivas med tingen* och handlade om material och föremål i hemmen. En tredje serie handlade om *Familjebudget och ekonomi*. Programledare var Kerstin Gulbrandsen.

Under 1967/68 – i en omorganisation där den gamla Kulturredaktionen delades i fyra delar – blev *Familjespegl* en fristående redaktion och kom att inom sig rymma allt det som tidigare kallades Hem och familj – utom konsumentupplysning. Konsumentgruppen, som kom att höra till Samhällsredaktionen, bestod då av Birgitta Rembe, Ulla Undén, Solveig Björk och frilansande Måns Rossander.

60-TALET I TV – MED REGLER

På hösten 1959 startade *Konsumentrut* med Ingrid Samuelsson som producent. Programserien innehöll s.k. direkt upplysning, den handlade mest om varor som säkerhetsbälten i bilar, utomhuskläder för småbarn, matberedningsmaskiner, men också om

tjänster som försäkringar, köksplanering, hushållssparande. Detta var konsumentupplysning av den kända modellen, där man som tittare fick klart för sig vilka krav som ställs på en vara och hur olika jämförbara produkter klarat de tester som hade gjorts av Konsumentinstitutet eller någon annan institution. I sådana fall »finner vi ingen som helst anledning att undvika att visa märkena. Tvärtom visas dessa klart och tydligt i bild för att konsumenten skall få bästa möjliga vägledning«, skrev Ingrid Samuelsson i en artikel.²³ Det första programmet i serien inleddes för övrigt av TV:s programdirektör Henrik Hahr, som redogjorde för vilka befogenheter radion och televisionen hade i fråga om konsumentupplysning. Dittills hade Sveriges Radio inte till fullo utnyttjat de rättigheter som lag och avtal medgav, framhöll han.

En relativt enkel situation förelåg alltså när man kunde presentera resultatet från ett test där alla varor på marknaden för en viss funktion hade ingått. När däremot huvudtyper inom en varugrupp jämfördes, som exempelvis cylinder-, pulsator- och agitatorprincipen för tvättmaskiner, måste man vara mera försiktig med att visa varumärken, skrev Ingrid Samuelsson. Känsligast var det med de dåliga varorna. Att låta bli att visa dem var en metod att komma undan. Ett annat sätt var att visa det som var bra och sedan med teckningar visa modeller som inte fyllde sina avsedda funktioner. På det viset slapp tillverkaren att känna sig utpekad.

Konsumentrutan hade fast sändningstid och återkom varannan vecka. 1961–62 hette det aktuella konsumentmagasinet *Varan och vi*, fortfarande med Ingrid Samuelsson som producent. Det fanns under den här tiden också fristående program som informerade om och debatterade varor och tjänster ur olika perspektiv. *Ett monopol annonserar, tobaksreklam under debatt* hette ett program under hösten 1959. *Någon är död, praktisk och juridisk information* hette ett annat.

I ett program med titeln *Marknaden* granskade Gustaf Olivecrona och Herbert Söderström bilreparationsverkstädernas arbete på vårvintern 1960. Programmet avslutades med en studiodebatt, där representanter för de fem verkstäderna fick yttra sig

tillsammans med teknisk expertis. Herbert Söderström skrev i ett internt diskussionsinlägg att de problem han själv mötte var relativt löslösa:

Inom »manliga« branscher, där systematisk marknadsöverblick och -kritik inte förekommit (vare sig vetenskapligt eller journalistiskt), kan man ganska länge nöja sig med att visa upp redan existerande normer och sedan fråga tillverkarna varför de inte följs. På detta sätt kan man lätt både dramatisera stoffet (»muck-raking«) och peka ut goda och dåliga produkter.²⁴

Ett program om flytvästar av Karl-Axel Sjöblom och Lars Ag väckte stor uppmärksamhet när det sändes den 1 juli 1961 – *Falsk säkerhet. Ett program om flytvästar*. I programmet testades västar i olika material och utföranden, och det var uppenbart att somliga var direkt farliga. Personer som föll i vattnet sjönk om materialet inte orkade bära vad det lovade, personen kunde hamna på mage med ansiktet i vattnet om flytmassan var felplacerad. Följande år sändes en uppföljning – *Garanterad säkerhet. Om varudeklarerade flytvästar* (30/5 1962).

Konsumenten bestämmer var rubriken för en inbjudan till titarna under 1962–63 att skicka in frågor och uppslag. Frågorna besvarades i *Konsumentens brevlåda* eller i olika specialprogram. 1964–65 låg konsumentupplysningen på en fast tid på torsdagar 19.15, en bra tid, strategiskt vald, före nyhetsprogrammet. Rubriken var *Köparens kvart*. 1965–66 blev kvarten varannan vecka till en halvtimme och rubriken ändrades till *Vara i brännpunkt*. Detta var emellanåt ett magasin men däremellan program i enskilda ämnen: Lars Ag och Herbert Söderström gjorde program om butiksdöd och näringsfrihet, Margareta Wästerstam om svensk konfektion och om ungt mode i England, Erik Bergsten om vår kost, vår hälsa och fleromättade fettsyror. Vid ett annat tillfälle berättade Bergsten om »eluppvärmda småhus, bilar och vägsalt samt om stora och små elektriska batterier«.

Lars Ag och Karl-Axel Sjöblom (KAS) under inspelningen av ett program om flytvästar 1961, *Falsk säkerhet*.

Maria Olbe belyste hur det var att bo i eget hus och Barbro Salaj granskade körkortsutbildning och antirokkampanjer i skolorna. Ingrid Dalunde svarade för två program om vatten, »vår största konsumtionsvara«, det vi dricker och det vi badar i.

1966 var konsumentupplysningen ett väl etablerat område i tv-programmet, och ämnet gavs god plats i årsboken för 1966/67. Det var i stor utsträckning ekonomiska aspekter som behandlades: prisfrågor, marknadsföring och distribution. Lena Wennberg och Margareta Wästerstam gjorde programmet *Gratis – men till vilket pris?* som handlade om utländska uppslagsböcker och hur de såldes. (Encyclopædia Britannica annonserades mycket aktivt i Sverige vid den här tiden.) En serie program under våren 1967 gick under rubriken *Till vilket pris?* Lena Wennberg utgick från en undersökning av priserna på livsmedel i 13 städer som gjorts av Statens pris- och kartellnämnd, och tog upp

debatten om detaljhandelns service och visioner inför framtiden. Andra programtitlar under den här perioden var *PR – reklam, information eller kommunikation, Jämför – märk skillnaden* och *Informativ reklam*. Från Umeå sändes ett reportage om varudistribution i glesbygd – *Varubuss AC 2045*.²⁵

Konsumentmagasinet under våren 1967 hette *Veta – Välja*. Det sändes en gång i månaden och var 30 minuter långt. Redaktör var Maria Olbe och bland medarbetarna fanns Ulla Holmqvist, Harald Tirén och Ingrid Dalunde. Här fanns en ambition hos redaktionen att förenkla språket, att undvika vetenskapsmän och experter med deras komplicerade språkbruk och i stället översätta och konkretisera testresultaten. *Veta – Välja* handlade i stor utsträckning om varor och kompletterades genom en serie program om tjänster och service, en serie i vilken fyra program gjordes av Åsa Holmsen:

- *Välkommen till er socialbyrå – att söka samhällets hjälp;*
 - *Sjuk. Information om allmänna försäkringskassan och de nya sjukpenningbestämmelserna;*
 - *Pension. Information om barnpension, hustrutillägg, kommunala bostadstillägg;*
 - *Begravning. Hur mycket kostar det? Vart vänder man sig?*
- Barbro Salaj gjorde två program som hör till samma kategori:
- *Jag vill skiljas. Om rättigheter, skyldigheter och kostnader;* och
 - *Vem är min pappa? Om fastställande av faderskap.*²⁶

I början av 1968 blev Barbro Salaj redaktör för konsumentmagasinet efter Maria Olbe, och samtidigt bytte magasinet namn till *Hej konsument*. Därutöver gjorde flera producenter uppmärksammade program i konsumentfrågor: Harald Tirén besökte en engelsk testanstalt och rapporterade om *Världens riktigaste biltest*; Carl Slättne och Ulla Holmqvist synade kvalitet, produktion och politik i *Kött till varje pris?*; Carl Slättne och Lena Wennberg granskade skönhetsmedel i *Fåfångans marknad*. Lena Wennberg gjorde också program om läkemedel. Åsa Holmsen och Monica Kempe följde upp serien om samhällsservice från föregående år

med ett program om förtroendemän i socialvården, *Nämnden
beslöt...*²⁷

Konsument 69

Olika jämlikar – två familjer i samma stad Första programmet i en serie om konsumtion i vid mening. Programmet vill visa hur man kan se på sina behov, anspråk och möjligheter till självförverkligande under väsentligt olika ekonomiska förutsättningar.

Prod. Ingrid Samuelsson, Rainer Hartleb och Kjell Johansson
(sönt 25/2 1969)

Samhälle till salu – Fickteatern spekulerar

Prod. Ingrid Samuelsson (sönt 4/3 1969)

Behov – status – anspråk. Vad är behov? När skapas behov? På vilket sätt har samhället fixerat behovet och anspråksnivån för olika grupper av människor?

Medverkande Joachim Israel, Sten Johansson, Jan Odhnoff.

Prod. Birgitta Alm (sönt 10/3 1969)

Ny, nyare, bäst. Om marknadsföring av nya produkter.

Prod. Maria Olbe och Margareta Wästerstam (sönt 18/3 1969)

Vem vet vad han vill? Om boendemiljö Hur vi kan påverka den så att vi får bo som vi vill i framtiden. Hur blir det med service och flexibilitet i lägenheten och i bostadsområdet?

Prod. Susann Frennberg-Langlet (sönt 1/4 1969)

Konsum – makt åt vem?

Prod. Barbro Salaj (sönt 8/4 1969)

Handelshögskolan, Sveavägen 65, Stockholm Hur ser ekonomerna på företagets roll i samhället, på den ekonomiska utvecklingen och den ekonomiska forskningens mål?

Prod. Ingrid Samuelsson och Kjell Johansson (sönt 18/4 1969)

Under våren 1969, under enkanal-tv:s sista år, sändes serien *Konsument 69*. Dess rubriker antyder att konsumentprogrammen lämnat det skede där granskning av varor och tjänster var det centrala och antagit formen av samhällsreportage. Denna utveckling, som varit på väg under några år, blev här tydlig. Se faktarutan!

»Sektionen för Hem och familj med konsumentupplysning« försvann i samband med kanalklyvningen 1969.

70-talet

ÖVERSYN AV PROGRAMPOLITIKEN I RADIO OCH TV

(PRORIKON)

1969 på hösten, en dryg månad innan landet fick två tv-kanaler, tillsatte radiochefen en arbetsgrupp (Prorikon) som skulle utarbeta programpolitiska riktlinjer för konsumentupplysande program i radio och tv. Initiativet kom från Håkan Unsgaard, som planerade för det kommande TV1. Han ville främst få frågorna om sändningstid och finansiering utredda. Sveriges Radio hade ju faktiskt för några år sedan skrivit i sitt remissvar över utredningen om konsumentupplysning i tv att utredningens förslag låg helt i linje med Sveriges Radios egna målsättningar, även om man också framhållit att det fanns olika bromsmekanismer. Att konsumentredaktionen under enkanaltiden inte hade byggts ut i den takt som då åsyftades var helt uppenbart. Både radio och tv blev representerade i den interna utredningsgruppen, som kom att bestå av Rune Ruhnbro, Örebro (ordförande), Birgitta Rembe för ljudradion, Ingrid Samuelsson för TV1 och Lena Wennberg för TV2. (I början och i slutet medverkade också Wilhelm Röhl.) Gruppen kallade sig Prorikon – »arbetsgruppen för programpolitiska riktlinjer för konsumentupplysande program i radio och tv«.

Konsumentutredningen pågick samtidigt som arbetsgruppen var verksam och utredningen hade publicerat en utförlig läges-

När konsumenten flyttar in i ett nytt bostadsområde, är då inte valet av butiker och därmed sortiment redan bestämt? Torsten Byggdal och Birgitta Rembe diskuterade detta i ett par radioprogram 1967, Hur fri är konkurrensen?

rapport (H 1969:5). Den slog fast att syftet med samhällets konsumentupplysning var individens fysiska, psykiska och sociala välbefinnande, en målformulering som var hämtad från WHO (Världshälsoorganisationen). Konsumentpolitiken sågs som ett led i välfärdspolitiken, i linje med socialpolitik, bostadspolitik och utbildningspolitik. En majoritet inom Prorikon såg i detta en parallell med vad som hade hänt med området konsumentupplysning inom radio och tv. Konsumentfrågor hade blivit en lika naturlig del av samhällsbevakningen som sociala frågor, ekonomi och politik. De var självklara delar av utbudet. Om någon statlig utredning skulle kräva konsumentupplysning av särskilt slag måste SR hävda sin rätt att själv avgöra vad som skulle sändas, ansåg majoriteten också. På den här punkten sprack emellertid arbetsgruppen – dess ordförande drev en egen linje, som jag

Lena Wennberg, tv-producent med inriktning på konsumentfrågor under 60-talet, senare chef på olika nivåer inom TV2 och LRAB.

senare återkommer till. Prorikon sammanfattade sin syn på konsumentupplysning i radio och television så här (1970):

Arbetsgruppen finner att konsumentprogram i radio och teve kan och bör förekomma på många olika sätt och i rikt varierade former. Den gemensamma målsättningen bör vara att verka för ökat konsumentmedvetande, stöd och hjälp åt konsumenten genom upplysande, opinionsbildande och kunskapsgivande program. Denna målsättning mot »fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande« kräver

- att programmen relateras till väsentligheter i konsumentens situation;

- att de formas »partiskt« på konsumentens vägnar på samma sätt, som länge skett i t.ex. sociala program;
- att de särskilt ägnas grupper, som av ekonomiska, fysiska, utbildningsmässiga och andra sociala skäl ligger sämst till i samhället;
- att Sveriges Radios rätt att själv avgöra vad som skall sändas hävdas.²⁸

Utredningsgruppen diskuterade de specialregler för konsumentprogram som fanns inom SR och konstaterade att dessa hade varit ett stöd för programproducenterna under ett skede när en aktiv konsumentinformation inte var så självfallen. I det läge som rådde 1970 hade man emellertid nått en punkt när de inte längre fyllde någon funktion.

Gruppens minoritet skilde sig från majoriteten främst genom att vilja ta fasta på den medborgarfostran som låg i den nya konsumentpolitiken och anordna utbildning i tv. En ökning till två timmar konsument-tv i veckan skulle på det viset kunna nås. Mängden konsumentprogram motsvarade inte de rimliga krav som kunde ställas på SR; det var visserligen värdefullt att integrera konsumentupplysningen i andra program, men det var otillräckligt. Det krävdes särskilda program på bestämda tider och under rubriker som publiken kunde hitta. Minoriteten ansåg vidare att »den del av Sveriges Radios konsumentprogram, för vilka särskild sändningstid kan komma att begäras, *skall skattefinansieras*«. ²⁹

Majoriteten underströk alltså behovet av ett självständigt Sveriges Radio, där konsumentfrågor behandlades som andra samhällsfrågor, medan minoriteten ville länka företaget till den statliga konsumentpolitiken.

FÖRETAGSLEDNINGEN TAR STÄLLNING

På basis av Prorikonrapporten och med hänvisning till en lång rad krav på utrymme i radio och tv som kommit från olika utredningar, »bl.a. under den gemensamma benämningen *sam-*

hällsinformation« (se nedan), skrev radiochefens programsekretariat en fyllig promemoria i maj 1971.³⁰ Med båda dokumenten som bas togs principerna för konsumentupplysning upp i direktionen.

Promemorian betonar svårigheterna med att urskilja vad som är ren konsumentupplysning och vad som är mera allmänt konsumentinriktad information om varor och tjänster i televisionens och radions utbud. Ur den nystartade programkatalogen listas ett sextiotal exempel på inslag i tv under en period på fyra månader, som på olika sätt varit konsumentupplysande under ämnesrubriker som konsumentfrågor, mode, jordbruksprogram, reklam, socialvård och åldringsvård, bostadsfrågor, sociologi och medicin. I en återblick på konsumentdebatten betonas hur begreppet konsumentupplysning har förändrats:

Från att ha varit en information om varor och »bästa köp«, har konsumentupplysningen alltmera kommit att även ta hänsyn till frågan om behovet av konsumtion överhuvudtaget och om alternativa konsumtionsmönster. Även de offentliga och privata tjänsterna inom ramen för socialpolitiken, bostadspolitiken och utbildningspolitiken har inryckts i denna journalistiska granskning av skeendet i samhället utgående från enskilda konsumenters och konsumentgruppers intressen. [...]

Det förnuftiga köpet har blivit endast en delfunktion.

Sveriges Radio hade inte haft någon policy som lett fram till det här resultatet. Vad som hade hänt var att man speglat den pågående debatten om konsumentupplysningens form och inriktning, och programutbudet »reflekterar i mycket de nya principer som tränger fram i samhället«.

Promemorian refererar till den stora aktivitet som pågår inom olika departement med utredningar och översyn av konsumentpolitikens olika aspekter. Konsumtion har med socialpolitiken att göra – inkomst, boende, samhällsservice – och medvetenhe-

ten kommer snart att öka om att den också hänger samman med miljövärden. Konsumentfrågorna hade blivit samhällsfrågor och därmed föremål för en kritisk journalistik.

När det gällde målen för konsumentprogram i fortsättningen instämde programsekretariatet i skrivningen från Prorikon (se ovan). Samtidigt såg man anledning att bereda sig på att detta kunde leda till kritik från statens sida:

Sveriges Radios argument bör dock vara att samhället bäst är betjänt av en självständigt arbetande, oberoende rundradioverksamhet baserad på public service-ideologi.

I denna anda yttrar sig sedan radiochefen Otto Nordenskiöld över konsumentutredningens betänkande. Mycket kortfattat och koncist.³¹

I programreglerna behövdes inte längre några särskilda regler för konsumentupplysning. De principiella striderna om konsumentinformationens plats och hantering i programutbudet förefaller därmed att vara avslutade. Vad den fortsatta debatten kom att gälla var *särskild samhällsinformation*.

Önskemålen utifrån fortsatte emellertid att strömma in: KF uttryckte till exempel vid sin kongress 1971 önskemål om allmänt förbättrad information i konsumentfrågor, och hänvisade till 257 motioner i frågan.³² Stockholms Arbetarekommun skrev till Sveriges Radios styrelse 1973 och hemställde till styrelsen »att förstärka programinsatserna i konsumentfrågor i programutbudet«.³³

SÄRSKILD SAMHÄLLSINFORMATION: ANSLAGSTAVLAN

»Samhällsinformation« var en term som myntades på 60-talet. Idag står den för offentlig information till medborgarna om myndighetsbeslut och aktuella samhällsfrågor, till exempel *Anslagstavlan* i tv.³⁴ Samhällsinformation i olika former och i anslutning till olika ämnesområden diskuterades i flera utredningar: 1960 års radioutredning betonade samhällets behov av infor-

mation i vid mening.³⁵ Informationsutredningen presenterade en förteckning över verk och myndigheter med intressen av att informera allmänheten via radio och tv.³⁶ RUT 69 utvecklade vidare vad dessa behov innebar och beräknade hur många timmar per vecka(!) som behövdes i respektive medium.³⁷ Det fanns också i det dagliga arbetet inom SR ett starkt tryck från olika instanser att få använda radio och tv för att föra ut information till allmänheten.

S.k. *särskild samhällsinformation* syftade till att informera medborgarna om vilka rättigheter och skyldigheter de hade i förhållande till myndigheterna. Djupare sett var det fråga om två huvuduppgifter: Den ena var att göra medborgarna medvetna om sina rättigheter och skyldigheter. Den andra var att göra det möjligt för medborgarna att hävda sina intressen och idéer i den demokratiska processen och på det viset påverka samhällsutvecklingen.³⁸ I ett diskussionsunderlag till Sveriges Radios styrelse betonar radiochefens programsekretariat att det finns skäl att understryka den senare uppgiften. Oavsett det goda syftet skulle den här formen av *beställd information* annars kunna riskera att komma i konflikt med kraven på SR:s integritet. Om kravet på »särskild samhällsinformation« drevs hårt kunde man hamna i ett läge där myndigheterna styrde informationen eller man riskerade att få intrycket att enbart den av myndigheterna sanktionerade politiken fick komma fram. Ett sådant myndighetsinflytande skulle stå i konflikt med radiolagens bestämmelser om ensamrätt och censurförbud. I mindre extrema fall kunde det medföra betänkliga påfrestningar på den journalistiska friheten.³⁹

Företaget ansåg ändå att man borde söka efter former som kunde gå medborgarnas behov till mötes. På hösten 1971 inrättades inom SR en beredningsgrupp för särskild samhällsinformation, bestående av representanter för centrala kansliet och tre programenheter. Gruppen bedrev en försöksverksamhet fram till januari 1973, då SR:s styrelse beslöt vilka rutiner som skulle gälla för handläggningen av särskild samhällsinformation i radio och

tv. När ärendet passerat hela denna beredningsprocess blev utfallet i program tämligen beskedligt: Den mest uppmärksammade programpunkten för särskild samhällsinformation har blivit tv-programmet *Anslagstavlan – för sånt som är värt att veta för invånare i Sverige*.

Statlig myndighet kan hos Sveriges Radio begära att få informera om rättigheter och skyldigheter i anslutning exempelvis till existerande eller nya lagar, förordningar och beslutade reformer. Sådan information bör vara entydig och inriktad på innehållet i sak och lagarnas etc. relation till tidigare bestämmelser. Även information bestående av varningar med sakligt motiverat innehåll (t.ex. om trafikfaror eller svaga isar) bör kunna komma ifråga.⁴⁰

Meddelandena fick vara 15–90 sekunder långa. Inslagen granskades av beredningsgruppen som också bestämde när de skulle sändas. Det skulle framgå vilken myndighet som var avsändare och myndigheten betalade produktionen.

70-TALET I RADIO – KORTPROGRAMMENS TID

Många olika konsumentupplysande programserier kom och gick under årens lopp. *Konsumentkvarten* sändes en gång i veckan men ersattes 1969 av *Du konsument*, ett femminutersprogram. *Reklamrutan* var ett annat kvartsprogram som upphörde 1970 och ersattes av *Fem i tolv*, ett kortprogram. 1972 fanns det sjutton konsumentupplysande program i radio varje vecka. Tillsammans hade de 42 olika sändningstillfällen. De stora talen ger en förledande bild av verkligheten, men den har sin historia: De flesta 60-talsprogram var en kvart långa och gick i P1. Publikciffrorna blev inte så höga och det var inte de lågutbildade som lyssnade, de som enligt konsumentgruppens uppfattning var »'handikappade' av brist på utbildning, pengar och tid och inte självmant sökte information«. ⁴¹ Då gick redaktionen över till korta program och sände dem i P3: *Matbörsen*, *Du konsument*, *Fem i tolv*

– alla på fem minuter – och *Dagens konsumentkortis* på bara en minut.

Du konsument sändes fem gånger i veckan, fem minuter per gång. Programmet introducerades, som redan nämnts, 1969. Det innehöll upplysningar om varor och tjänster och berättade om lagstiftningen på konsumentområdet och dess konsekvenser för den enskilde.⁴² 1970/71 flyttade både *Matbörsen* och *Du konsument* in i programblocket *Vardags* i P1. Programmet fanns kvar långt in på 80-talet. Solveig Björk blev tidigt dess producent.

Fem i tolv belyste avgränsade områden inom till exempel produktutveckling, reklam och marknadsföring, försäljningsmetoder, konsumentlagstiftning. Formerna var intervjuer och reportage.⁴³ Programmet var fem minuter långt och sändes två gånger i veckan, 1970–74 i P3.

Dagens konsumentkortis sändes första gången i augusti 1971. Kortisen var ungefär en minut lång. Den inleddes med en signaturljudmelodi som var så vald att den skulle tränga igenom ljudvalen i P3. Kortisen sändes fem gånger per dag.⁴⁴ Programpunkten annonserades inte utan togs in i luckor mellan andra program. Det var radioreklamens idé som Birgitta Rembe tillämpade för konsumentupplysning. Kortisen fanns kvar ännu 1979.⁴⁵

Emellanåt fanns det emellertid behov av mera tid för att granska reklam och konsumentpolitik och produktutveckling i deras sammanhang, att teckna en bakgrund och analysera olika fenomen på marknaden. *Marknaden* hette ett halvtimmeprogram av samhällsredaktionens konsumentgrupp som startade på hösten 1972 och gick en söndag i månaden i P1. Där skulle argumenten föras fram och debatten höras. Det första programmet handlade om engångsvaror som blivit så fina och hållbara att man inte nändes kasta bort dem.⁴⁶

I flera översikter betonas att det också förekommer konsumentupplysande inslag i *Dagens Eko*, *Familjespeglarna*, *Vardags*, *Sesam*, *Jag vill veta* (magasin för synskadade), *Napp och drev*, *Vi och våra bilar* med flera program.

Programmen blev alltså kortare och fler. En annan tendens

innebar att problematiken presenterades annorlunda än förr. Tanken var ju att med enskilda konsumenters och konsumentgrupperns intressen som utgångspunkt granska vad som hände i samhället.⁴⁷ För konsumentreportern innebar det nya synsättet en betydligt aktivare roll än förr. Ulla Undén, som själv arbetade med konsumentupplysning, har beskrivit hur målförskjutningen inom konsumentpolitiken hade manifesterats genom nya lagar, som lagen om ångervecka, lagen om otillbörlig marknadsföring, ny livsmedelslag, och nya statliga organ, som Allmänna reklamationenämnden, Konsumentombudsmannen, Konsumentverket med flera. För konsumentreportern medförde dessa successiva förändringar helt nya rutiner. Inflödet av sådan information som reportern i 60-talets början kunde använda direkt i program hade minskat. I början av 70-talet måste reportern själv hämta in material i större utsträckning, granska, sälla och bearbeta det för att kunna vidarebefordra det som var adekvat för den målgrupp som programmet vände sig till.⁴⁸

Samhällsredaktionen och redaktionen för *Familjespegeln* slogs ihop på sommaren 1974 till en redaktion som skulle integrera alla typer av stoff. Chef för denna samhällsredaktion blev Birgitta Rembe.

År 1974 diskuterade en arbetsgrupp olika omläggningar i P1. Gruppen föreslog att man på eftermiddagarna, förslagsvis 16.30–18.30, skulle förlägga ett samhällsblock där lyssnarna sattes i centrum. »Lyssnaren måste bli en samtalspartner, en människa som tas på allvar.«⁴⁹ Förslaget vandrade vidare till Samhällsredaktionen – och väckte entusiasm:

Idén med ett direktsänt block på eftermiddagen bygger på att äntligen få lyssnarna *med* i program. I alltför många år har vi bara talat *till* lyssnarna. Levererat färdiga reportage kring problem och glädjeämnen för avlyssning. Visst har vi inbjudit till reaktioner i form av brev och telefonsamtal och visst har vi fått det – men sändningstiden har varit alltför kort för att vi riktigt skulle kunna spegla vad lyssnarna

tänkt och tyckt om det vi rapporterat [...] Vi vill tala *med* dem. Forma programmen tillsammans. [...]

Programmet skall bygga på samma stoff som nu finns i t.ex. *Familjespegeln*, vissa *Tidsspeglar*, *Du konsument*, telefonväktarprogrammet etc., det stoff som bygger på människors värderingar och vardagsbekymmer, arbete och glädje, engagemang och funderingar.⁵⁰

Resultatet blev *Öppen kanal*, som kom till 1974. Karin Nordberg har kommenterat händelsen:

Familjespegeln med en majoritet kvinnor i redaktionen bevakade vardagslivet. Männerna hade hand om världsfrågorna i programmet *Tidsspegeln*. I jämställdhetens namn slog sig de båda redaktionerna samman 1974 och sände *Öppen kanal* varje dag. Den lilla och den stora världen skulle få samma status i ett program som sökte aktiv kontakt med lyssnarna.⁵¹

Men *Familjespegeln* fanns kvar ännu en tid, ända till den 10 februari 1977 när den sändes för sista gången. Det fanns en viktig koppling mellan programmen i det dagliga arbetet. I *Familjespeglens* morgonsändning kunde man i reportage tända ett engagemang hos lyssnarna, som sedan följdes upp till exempel genom intervjuer med ansvariga och genom direktkontakter med lyssnare i eftermiddagssändningen av *Öppen kanal*.⁵²

Miljödebatten var också på väg in i konsumentprogrammen. Traditionellt vände man sig till en enskild individ eller ett enskilt hushåll, men i mitten av 70-talet började många betrakta hela samhället som ett hushåll – alla skulle ta ett ansvar för det som förbrukades. Slit-och-släng-ideologin var överspelad, snarare borde man tala om en slit-och-spar-ideologi. Det räckte inte att se till producentens och konsumentens kostnader, man borde räkna med ekonomin i hela systemet. En produkt skulle utformas för att fylla en bestämd funktion, men den skulle också vara

driftsäker, hållbar, skonsam mot miljön, ha låg energiförbrukning, låg driftskostnad och vara tillverkad av miljövänligt material. KF hade vid den här tiden i ett handlingsprogram bundit sig för olika miljömål så som ökat återbruk och näringsfysiologiskt tillfredsställande livsmedel. Ett diskussionsunderlag till ett planeringsmöte med samhällsredaktionen 1976 förespråkade att aspekter som dessa skulle tas tillvara inom konsumentupplysningen i radio. Man borde ställa frågor om hur länge produkter håller, vilka produkter som verkligen är nödvändiga i ett hushåll, man borde ta upp idéer och projekt om sambruk i olika former (hushåll, bilar, maskiner etc.), realiserbara former av egenproduktion (brödbak, grönsaksodling) och granska energiförbrukning och olika näringsaspekter.

De här ansatspunkterna är inte okontroversiella, eftersom de ju från början sätter konsumtionsraseriet och den traditionella tillväxtfilosofin ifråga.⁵³

Vart tog konsumentprogrammen sedan vägen? 1978 – när Sveriges Riksradio blev ett företag i SR-koncernen – hade konsumentprogrammen bara en fast medarbetare, nämligen Solveig Björk. 1979 fanns en till, Lars Borgnäs.⁵⁴ *Du konsument* (4 dagar i veckan) och *Konsumentkortisar* (fem dagar i veckan) låg kvar i sändningstablån. 1979 ville Samhällsredaktionen lägga ner *Öppen kanal* och göra en omorientering i utbudet. Ett förslag i det sammanhanget var att göra ett lättlyssnat block i P3, *Godmorgon konsument*, 7.45–10.00 en dag i veckan. *Öppen kanal* försvann och ersattes med *Kanalen*, men *Godmorgon konsument* syntes inte till.

70-TALET I TV – KONSUMENTREDAKTION I TV2 OCH CHARLOTTE REIMERSON I TV1

När tv-kanalerna 1973 ombads att berätta för Reklamutredningen vad de gjorde för konsumentupplysande program visade de helt olika profiler. TV1 tog fasta på att definitionen av begreppet konsumentinformation hade vidgats och att man hade arbetat

med att anpassa produktionen till detta och därför »dröjt med att formulera en mera detaljerad policy på området«. Man hade också prövat nya programformer – inslag i magasins- och prat-programmen *Halvsju* och *I kväll*. Kanalen hade planer för hur området skulle bearbetas fortsättningsvis. Metoden tycktes vara att blanda in konsumentinslag och konsumentaspekter i en rad olika sammanhang, men inte reservera särskild programtid för ändamålet.⁵⁵

TV2 hade en konsumentredaktion sedan två år tillbaka. Lars Hjelm och Margareta Hjelm ingick i denna. Redaktionen producerade under det första året ett 20-tal program, men »gick sedan in i en annan sändningsrytm« och gjorde några få genomarbetade reportage.⁵⁶ I den första vågen av program ifrågasatte TV2:s konsumentredaktion till exempel direktförsäljning och ångerveckor: *Man har svårt att säga nej*; de granskade konsumentombudsmannens marknad under rubriken *Får reklam se ut hur som helst?* De granskade handeln med begagnade bilar: *Bil eller skrot-hög? Var går gränsen?* De granskade barntillsynen i två kommuner: *Vem ser till barnen?* – reparationer i lägenheter och hus: *Fackmässigt arbete utföres?* – sortimentet i dagligvaruhandeln: *Vem behöver 15 sorters sardiner?* – fritidsbåtarnas säkerhet: *Båtar för sjön?* – och det förslag om ett konsumentverk som just skulle behandlas i riksdagen: *Statens konsumentverk – vad blir det?*

TV2 hade också konkreta planer för sin konsumentredaktion på ett regelbundet återkommande program som kunde behandla vitt skilda frågor.⁵⁷

Charlotte Reimerson kom till *Sveriges Magasin* i TV1 1976 och gick då in i en helt annan roll än den hon haft i tv på 50-talet. Hon var utbildad konsumentreporter med lång erfarenhet från Expressen och ICA-kuriren och andra tidningar.⁵⁸ *Sveriges Magasin* var en efterföljare till *Halvsju*, alltså en dagligen återkommande pratshow på tidig kvällstid med Gunnar Arvidson som programledare. I dess redaktion ingick nu konsumentreportern och blev av veckopressen kallad pris- och kvalitetsorakel.

1989 medverkade Charlotte Reimerson i en serie på 10 tv-program med titeln Reklamrutan.

Under 1977 medverkade Charlotte Reimerson i Hylandupplagan av *Go'morron Sverige*, som sändes från Göteborg tidiga lördagsmorgnar. När nästa pratshow lanserades på hösten 1978 styrdes emellertid konsumentupplysningen över till Aktuellredaktionen (*Konsument-Aktuellt*), och ganska snart till TV1:s nyhetsmagasin på söndagskvällar, *A45*. Charlotte Reimerson följde med

– det var hon som stod för konsumentupplysningen i TV1 vid den här tiden. Hon märkte vissa effekter av sitt arbete. Själv fick hon mycket post, och Konsumentverket fick många förfrågningar efter programmen. De kommunala konsumentvägledarna hukade var måndag under trycket och tvingades läsa på extra, sa hon i en intervju, och tillade att tyvärr hade bara ett 90-tal av landets 270 kommuner ansett sig ha råd med konsumentverksamhet värd namnet. Annars tyckte hon att lagarna börjat bilda ett hyfsat skyddsnet under konsumenten. Informationen var emellertid dålig, ansåg hon och jämförde Konsumentverkets 40 miljoner i årsbudget med näringslivets 3 300 miljoner till reklam.⁵⁹

På våren 1980 lämnade Charlotte Reimerson det mera regelbundna tv-jobbet. Strax därpå fick hon Stora journalistpriset i tv-klassen för sin »intensiva, orädda och journalistiskt genomarbetade konsumentupplysning«. Senare har hon under flera perioder medverkat i olika program, inte minst i den moderna versionen av *Hemma* – med Ingela Agardh – från 1993 och framåt.

80- och 90-tal

80-TALET I RADIO – KONSUMENTEKOT

1985 tilldelades Solveig Björk Expressens hederspris i radioklassen för sitt program *Du konsument*. Programmet sändes då fortfarande, liksom vid introduktionen 1969, fem minuter per dag fem dagar i veckan. Av den gamla konsumentredaktionen var Solveig Björk den enda som fanns kvar. Konsumentverket reagerade i slutet av 70-talet på att konsumentprogrammen försvunnit och skrev till SR:s styrelse för att göra den uppmärksam på hur det förhöll sig. Verket erbjöd sig också att ge radio och tv den service som kunde behövas i form av informationsmaterial och faktaupplysningar, även idéer och uppslag för konsumentinriktade program, om SR så skulle önska.⁶⁰

Konsumentekot startades på hösten 1985 av Erik Fichtelius. Det stora genombrottet för serien kom den 3 december 1985, då Erik

Fichtelius tillsammans med Per Gulbrandsen i ett reportage lyfte fram det som kom att kallas kadaverindustrin. Självdöda djur – kor, grisar, hundar och katter – maldes till köttmjöl och användes i kraftfoder för nötkreatur och torrfooder och burkmat för hundar och katter. Slakteriförbundet förnekade först att det förhöll sig så, men bara några timmar efter programmet kom ett pressmeddelande om att den hantering av självdöda djur som beskrivits i programmet skulle upphöra.⁶¹

I recensioner kan man läsa att *Konsumentekot* redan tidigt lyckades

vädra ut den gråtrista, snusförnuftiga tonen som så länge varit förknippad med »kastrulljournalistiken«, som konsumentupplysning lite föraktfullt kallats. Under den fyrtyo minuter långa sändningen strävar konsumentredaktionen efter att sätta tummen i ögat på ansvariga makthavare samt att granska paragrafer och bestämmelser som ligger till grund för missförstånden.

– Vi gör nyhetsjournalistik av konsumentfrågor. Därför kommer vi också ifrån pekpinnetonen som ofta präglar ren konsumentrådgivning. Det är roligt och tacksamt att arbeta på ett hittills outforskat fält där det ligger nyheter och väntar under varje sten, säger Erik Fichtelius.⁶²

Men det fanns även kritik mot detta presentationssätt:

[...] mest var det show och teater. Tuffa åtbörder. En sorts konsumentmacho, helt enkelt. Den upphetsade programledarrösten som nästan i falsett kungör att vi »har i flera dagar försökt få kontakt« [...] Det blir faktiskt nästan lite parodiskt med all denna dramatik. Framför allt behövs den ju inte. Kalla fakta om det här företaget räcker alldeles utmärkt för att lyssnarna ska inse vad det handlar om.⁶³

Erik Fichtelius startade Konsumentekot i radio på hösten 1985.

1989 fälldes *Konsumentekot* i Radionämnden för osaklighet i ett par inslag om dioxin i livsmedel.⁶⁴ Det är faktiskt inte så många konsumentprogram som har fällts under årens lopp. 1992 gick Arbetet ut med en helsida med rubriken »Konsumentekot skapar sina egna skandaler« och skrev bland annat i ingressen: »En del av Konsumentekots reportage är så dåligt underbyggda och så otroligt vinklade att de skulle gå direkt i papperskorgen på en dagstidning.«

I november 1992 blev det klart att *Konsumentekot* skulle läggas ner vid årsskiftet – som ett led i företagets omstrukturering av resurserna. (Riksradiion och Lokalradiion höll på att sammanfogas till ett företag.) Erik Fichtelius, som startade programserien, blev också den som fattade beslutet om nerläggningen, då i sin position som Ekochef.

I omorganisationen 1992 skapades ett programblock i P1 med titeln *Tiotimmen*, 10.05–11.00 måndag–fredag. Där samlades en rad olika program med inriktning på det praktiska vardagslivet – teknik, ekonomi, juridik, kost och motion, och konsumentupplysning. *Konsumentekot* och *Trädgårdsdags* hörde till detta block. Programvärd var Lennart Broström i Karlstad. Senare har blocket splittrats även om programinnehållet behölls och 1995 (när denna översikt slutar) hade varje veckodag sin speciella inriktning:

Måndag: *Pengar och rätt* med Lennart Broström, från Karlstad.

Tisdag: *Kundradion* med Per Nord och Asta Vormeier, från Sundsvall.

Onsdag: *Hus och hem* med Sven Westerdahl
samt *Trädgårdsdags* med Ulf Schenkmanis och Lars-Erik Samuelsson, från Karlstad.

Torsdag: *Meny* med Sven Ekberg, från Kalmar.

Fredag: *Hälsosant med Rondén*, från Uppsala.

80- OCH 90-TAL I TV – SPECIALISERA OCH INTEGRERA

1978 blev SVT ett företag i SR-koncernen. Under 70- och 80-talen pågick den regionala utbyggnaden av tv och distrikten sålde sina programidéer till kanalerna i Stockholm. Inom konsumentupplysningen engagerade sig distriktskontoret i Falun med *Trafikmagasinet*, och i Karlstad med allmänt konsumentupplysande program.

I samband med kanalreformen 1987 gjorde tv-kanalerna en uppdelning av programutbudet. TV2 fick ansvaret för en rad »vardagsfakta-program«. TV2-ledningen, som skulle få elva tv-distrikt att forma sig till en sammanhållen arbetsgemenskap, såg det som en central strategi att varje distrikt fick ansvar för en programsektor. Karlstad ansågs särskilt lämpligt att ta hand om miljöprogrammen och konsumentprogrammen flyttade till Umeå som en konsekvens av detta.⁶⁵

Men några konsumentprogram gjordes i Stockholm på 80-

talet, till exempel en serie som hette *Hem och kastrull* med Lena Larsson som programledare (1981–82 i TV1). Serien handlade om textilier, material, leksaker, »grönt och skönt« och inte minst mat – med manlig kock i en rymlig del av det praktiskt inredda allrummet. Hemmet som en kreativ och varm miljö.

I en serie intervjuer med folk *På tvären* samtalade Sören Larsson med pionjären bland konsumentupplysare, Willy Maria Lundberg (1982 i TV1). Willy Maria Lundberg skrev i Expressen 1957–65. Hon var granskaren, som med starkt rättspatos och vass penna vände sig mot det hon uppfattade som lögnaktigt och förledande i reklam och marknadsföring. Expressens chefredaktör Carl-Adam Nycop stod bakom hennes verksamhet, men tidningen miste annonsörer bland dem som blev kritiserade. Representanter för näringslivet kallade henne satkärning och annons-sabotör. Intervjuer i programmet vittnar om att hon alltid var väl förberedd och påläst, men också temperamentsfull och att hon inte väjde för motstånd. Från Expressen gick hon till Aftonbladet och sedan vidare till Träslottet i Hälsingland, en gammal gård som hon gjorde om till en utställning av vettiga vardags saker. Avsikten var att inspirera med det goda exemplet. I tv har Willy Maria Lundberg medverkat vid några få tillfällen.

Trafikmagasinet (1978–)

Det hade funnits konsumentprogram om bilar och trafik långt tidigare, men nu kom en serie som skulle stanna – *Trafikmagasinet*. Programledare var Carl-Ingemar Perstad. Det första programmet innehöll ett brett och kritiskt reportage om yrkestrafiken i Mellanöstern, speciellt Turkiet. En svensk chaufför intervjuades om att köra långtradare i Turkiet och påstod bland annat att det förekom rån, mord och överfall utmed vägarna, men att ett utbrett mutsystem gjorde att förhållandena tystades ner. Representanter för chaufförernas fackförening i Danmark bekräftade uppgifterna. Chaufförerna åtog sig dessa körningar för äventyrets och pengarnas skull, men de beskyldes också för att bryta mot lagen, till exempel beträffande arbetspassens längd. Åkeri-

ägarna, åtminstone vissa, anklagades i andra intervjuer för att kalkylera med mutor, särskilt till polisen. Hela utlandstrafiken skulle kollapsa om alla lagar och förordningar följdes, sa någon. (Två andra inslag i programmet handlade om trafikproblemen med älgar respektive barn och trafik.)

Trafikmagasinet har senare uppträtt i olika utformning. Under en lång period testade Christer Glenning regelbundet olika bilmärken. I en av många programbeskrivningar i arkivet framgår det hur detaljerad genomgången var i dessa inslag: Först testkördes bilen, sedan gjordes en genomgång av alla dess delar: fram-sätet, instrumentbrädan, ljusinställning, elektriska fönsterhissar, elmanövrerad baklucka, baksätet, bagageutrymmet. Bilen kördes igen och väghållningen provades. Christer Glenning visade detaljer som galvaniserats för att stoppa rosten. Sedan fortsatte genomgången: bromssystemet, innerskärmar, reservhjulsupphängning, bensintankens placering, backspeglarna, strålkastare, stötsköld, blinkers och, slutligen, motorn.⁶⁶ Detta var ett program för de verkligt bilintresserade.

När Perstad gjorde sitt hundra program 1988 var publiken större än för något annat faktaprogram. Uppgiften är att göra jämförande granskningar av bilar, granska tillbehörsmarknaden och ge tips om hur man håller bilkostnaderna nere, säger han.⁶⁷

Men det har också funnits kritik: *Trafikmagasinet* är en relik, en reminiscens från 40- och 50-talen då bilar var den rikes lyx och ingen ännu sett ett tv-program, skrev GP:s recensent. Och det handlar ju enbart om bilar:

... och aldrig bryts mönstret: hotbilden mot ägodelen bilen, testningen av bilen och så klarläggandet av försäkringsföremålet bilen. Sen är det stopp. Utanför backspeglarna hamnar aldrig blicken. Ändå är trafik så mycket mer än bara bil. Det är tåg och flyg och cykel och gående och samhällsplanering och framförhållning och miljö ...⁶⁸

Efter 18 år och 245 program – i mars 1996 – ansåg emellertid Carl-Ingemar Perstad att bilbranschen lyssnar och att programmet påverkar på ett positivt sätt. »Myndighetsdagen« firades med cruisingprogram om veteranbilar.⁶⁹ Bilen är en stor affär för många människor, kanske den största de gör i livet. Därför behövs det särskild information om bilar, anser Carl-Ingemar Perstad.⁷⁰

Från Falun sänds under 90-talet (från 1987) också ett annat specialprogram, nämligen *Packat och klart*, som handlar om resor och resmål.

Konsumentmagasinet (1981–87)

1978 startade också konsumentupplysande program från Karlstad. Bakom dem fanns Ulf Schenkmanis och Johan Forssblad. I ett senare skede samarbetade Schenkmanis med Karin Lorenz. Programtitlar som fanns under den första tiden var *Vad är det egentligen i kranen?* (som handlade om vatten i dess kretslopp genom hushållen och reningssystemen), *Vad är det egentligen i limpan?* (om vårt dagliga bröd) och *Vad är det egentligen i flaskan?* (om preparat mot finnar och acne som marknadsfördes intensivt). Andra varuområden granskades under fristående rubriker, exempelvis matjord – *När det inte växer och groer*.

Titeln *Konsumentmagasinet* dyker upp i januari 1981 och vittnar om en självklar position för ämnet i kanalen, som då var TV2. Man kan konstatera att definitionen av konsumentupplysning är den traditionella: Vad är det för varor som saluförs? Hur fyller de sina funktioner? Hur samspelar pris och prestation i handeln?

Även tv försökte sig i början av 80-talet på kortprogram på det sätt som visat sig framgångsrikt i radio. I tv sändes kortprogram fem minuter före *Rapport* och titeln blev, inte oväntat, *Konsumentrapport*. En sådan kunde exempelvis ge tips om »hur man undviker dåliga köp och lär sig tränga bakom lagar och förordningar«. *Konsumentmagasinets brevlåda* förekom också.

Plus – en man och hans soptunna (1987–)

1987 flyttade konsumentupplysningen från Karlstad till Umeå. Det nya programmet döptes till *Plus*. En påannons kunde låta så här:

Plus – Om pengar, priser och prylar. Programmet som räknar ut, undersöker, tipsar, som pekar på bra och dåligt och vad Du får för Dina pengar. Kvällens ämne: Om företag som misskött sig mot sina kunder, samt förbud mot extrapriser. Programledare: Sverker Olofsson.

Bakom denna front finns ett program som redan från början fann den form som det sedan behållit under tio års tid: Sverker Olofsson står i studion omgiven av varor som dukats upp och grupperats. Framför honom skymtar en soptunna. Programledaren presenterar i rask takt olika ärenden och konflikten i vart och ett av dem. Olika personer intervjuas, antingen i studion eller i en miljö som är relevant för ärendet. Illustrationer och utredningsmaterial förs in när det behövs. Programledaren drar sina slutsatser. Programmet avslutas med att Olofsson lämnar studion och i förbigående slänger en av de kritiserade varorna i soptunnan – med en bestämd smäll. Detta har gett upphov till vinjetter i pressen med »en man och hans soptunna«.

Plus handlar inte enbart om varor, utan också om tjänster, såväl privata som offentliga. Ett program från 1987 handlade till exempel om finansbolags och bankers krediter till privatpersoner, där stor beredvillighet och dålig kreditkontroll hade lett till att personer och familjer dragit på sig oöverstigliga skulder. Ett annat inslag handlade om Postverket, som inte kunde hålla de utdelningstider som utlovades på brevlådorna. Ett tredje presenterade en ny oberoende konsumentorganisation, KonsumentForum. Det sista inslaget handlade om höftledsoperationer. Köerna var långa för att få en sådan operation utförd i den offentliga vården, men på privata sjukhus fanns möjligheten för den som hade råd. Carlanderska sjukhuset i Göteborg tog 50 000

kronor för att operera in en höftledsprotes.

– Folk är förvånansvärt dåligt upplysta om sina rättigheter som konsument, säger Sverker Olofsson. Därför är vårt jobb så viktigt. – Vi har haft tittarsiffror på över 20 procent. Av tv:s fak-taprogram är det bara *Rapport* och *Trafikmagasinet* som haft fler tittare.⁷¹

– Vardagen runt omkring oss erbjuder hur mycket material som helst, bara man tittar lite närmare på den. [...] Vi tar ställning när det är berättigat. Vi kan alltså säga att »detta är orimligt!« – om vi tycker det. Men vi vill och ska ta ställning för de svaga i samhället, så ser vi det. [...] – Vi är väldigt restriktiva när det gäller användandet av soptunnan! Där hamnar bara produkter som verkligen är garanterat oanvändbara, bevisbart oanvändbara!⁷²

– Ni har 1,3 miljoner tittare – vad är hemligheten, Sverker? [frågar Aftonbladet 1996]. – Det undrar jag också. Plus är ett väldigt »grått« och ospektakulärt program egentligen. Vi tar upp vanliga människors problem. Men det är jävligt berörande – och det går hem.

Och Sverker Olofsson är populär. 1993 skriver Aftonbladets tv-kritiker Annika Sundbaum-Melin

Öppet kärleksbrev till Sverker Olofsson, PLUS/TV2: [...] Du är fullkomligt chosofri, du är rak och du skrattar ALDRIG. Inget joller, inget insmickrande jolmigt fjäsk för NÅGON. [...] Sverker Olofsson – du är ett geni och min alldeles egne hjälte!⁷³

Plus är det enda brett upplagda programmet för konsumentupplysning i tv under 90-talet. Konsumentinformativa inslag har emellertid funnits även i nyhets- och samhällsprogram i ett par decennier. Program som kommer fram vid en sökning i data-

*Sverker Olofsson, programledare i Plus, konsumentprogram i TV2.
(Bild från 1987.)*

basen från ett par år under 90-talet är, utöver *Plus*, *Rapport*, *Packat och klart*, *Aktuellt*, *Hemma*, *A-ekonomi*, *Glashuset*, *Trafikmagasinet*, *Svar direkt* och *Striptease*. *Antikrundan* kan troligen av vissa tittare uppfattas som konsumentupplysning inom sin speciella sektor.

Diskussion

En översikt över flertalet serier som nämns i kapitlet finns på s. 214.

För den här typen av program framgår företagsledningens agerande tydligare än i de föregående kapitlen. Detta har att göra med att ämnet var kontroversiellt i början och tvingade fram särskilda ställningstaganden.

Konsumentupplysning skiljer sig från de övriga områdena i denna studie genom att själva dess grundidé är kritisk granskning av varor och tjänster. Delar av arbetet är inte olikl grävande journalistik – att belysa missförhållanden och att därigenom åstadkomma förändring. För att kunna arbeta på det viset utvecklade SR egna regler för konsumentupplysande program. Detta började under senare delen av 50-talet. Kring den statliga utredningsgruppen »Konsumentupplysning i televisionen« centrerades en utvecklingsfas 1962–64. Reglerna för konsumentupplysning i tv, som utarbetades av publiceringskommittén inom SR, är mycket utförliga och illustrerar *den objektivistiska regimens* teser: Opartiskheten var fundamental. SR hade ett dubbelt ansvar, mot konsumenterna och mot producenterna. Reglerna antogs 1964 av SR:s styrelse.

I Prorikons rapport 1970 var det självklart för gruppens majoritet, företags ledande konsumentupplysare, att stå på konsumenternas sida. Konsumentupplysarna tog till sig den officiella konsumentpolitikens målbild – fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande – och ansåg att den krävde att programmen utformades »partiskt på konsumentens vägnar, på samma sätt som länge skett i t.ex. sociala program«. Samma formulering användes sedan av ledningen i beslutsunderlag till direktionen 1971. Publiceringskommitténs mödosamt utarbetade regler från 60-talets början hade fyllt sin funktion, men var – genom tidsandans häftiga svängar – överspelade efter några få år.

Konsumentsektionerna, inom både radio och tv, hörde tidvis

organisatoriskt ihop med samhällsredaktionerna, och hänvisningen till »sociala program« (i solidaritet med de utsatta individerna) i Prorikonrapporten visar att samhällsredaktionerna låg steget före i övergången till *den samhällskritiska regimen*.

Konsumentupplysarna i Prorikon förordade också bestämt ett SR fristående från statliga informationsprojekt. 1971 fattade ledningen två viktiga beslut, dels om formerna för konsumentupplysning i radio och tv, dels om försöksverksamhet med »särskild samhällsinformation« i begränsad skala och under kontrollerade former (*Anslagstavlan*). I båda fallen åberopades att SR tjänade samhället bäst genom att vara självständigt, oberoende och baserat på public service-ideologi. I stället för att gå in i samarbete med staten och myndigheterna på dessa områden kom mediernas granskande uppgifter att betonas.

Konsumentpolitiken växte ut till ett betydande område i samhället, och blev i och med detta föremål för mediernas kritiska granskning. Konsumentupplysningen övergick under åren kring 1970 gradvis till samhällsjournalistik. Specialprogrammen försvann i stort sett under en period och stoffet integrerades i andra delar av utbudet.

Efter försök med olika programformer tillämpade båda medierna på 90-talet raka strategier för konsumentupplysning, där publikens initiativ och gensvar spelar stor roll. Någon popularisering tycks inte behövas, och reklamkanalerna har inte haft denna typ av innehåll – konkurrens har inte varit aktuell. Programstoffet tycks av egen kraft vara tillräckligt publikorienterat.

Det ämnesområde som en gång tog avstamp i husmorsprogrammen hanteras på 90-talet helt och hållet av manliga programledare.

KONSUMENTUPPLYSNING – programexempel; titlar i texten

<i>Radio</i>	<i>TV</i>
50-tal Husmorsskolan m.m. Husmorshalvtimmen	Hemma 1956–66; 70–78. Mitt i veckan 1958–59
60-tal Reklamrutan ?-70 Konsumentkvarten ?-69 Matbörsen 1962–76 Plånboken 1963–64 (Familjespegeln 1961–77)	* Hemma -66 Konsumentrutan Varan och vi Marknaden Falsk säkerhet / Garanterad säkerhet Konsumentens brevlåda / Köparens kvart Vara i brännpunkt Veta – välja 1967 Till vilket pris? 1967 Åsa Holmsens serie om samhällsservice Hej konsument 1968 Konsument 69 (serie 1969)
70-tal Du konsument 1969–85 Fem i tolv 1970–74 * Matbörsen –1976 Dagens konsumentkortis 1971–79 Marknaden 1972–75 (Öppen kanal 1974–79)	* Hemma 1970–78 Anslagstavlan 1971– (beslut 1973) TV2:s konsumentredaktion 1971–73 Charlotte Reimerson Inslag i Sveriges magasin 1976 Go'morron Sverige 1977 Konsumentaktuellt 1978 A45 1979–80 Konsumentprogram från Karlstad 1978–81 Trafikmagasinet 1978–
80-tal * Du konsument –1985 Konsumentekot 1985–92	* Anslagstavlan 1971– * Trafikmagasinet 1978– Hem och kastrull 1981–82 Konsumentmagasinet 1981–87 Plus 1987–
90-tal Pengar och rätt Kundradion Hus och hem Trädgårdsdags Meny	* Anslagstavlan * Trafikmagasinet * Plus

* = tidigare nämnd

Utvecklingslinjer

Det finns ingen programstatistik som utvisar faktaprogrammens andel av programutbudet vid olika tidpunkter. Delvis är detta naturligtvis en fråga om var man drar gränserna mellan olika programkategorier. Programutbudet har efter hand byggts ut i olika riktningar. Nyheter och samhällsprogram har vuxit till en vital och betydande kontinent åt ena hållet. Musik, dramatik, underhållning och andra kulturella aktiviteter har vuxit och utvecklats lika aktivt åt sitt håll. Mitt i denna larmande tillväxt har faktaprogrammen hållit sig kvar genom åren och försvarat en position.

Det är ämnesområdena som lever kvar, ämnena kan ha förnyats, formerna har förändrats. Drivkraften har nog genomgående varit folkbildningsambitioner – att göra kunskap tillgänglig i vida kretsar, att låta medborgarna bli delägare i kulturarvet som det hette på 40-talet;¹ – att skapa överblick, att finna strukturer i informationsflödet, som det heter i en modern definition; – att erbjuda kvalité och mångfald för att anknyta till public service-ideologin.

Journalistiska arbetssätt och ideal har erövrat det ena ämnesområdet efter det andra. Det spänningsfält som uppstod mellan journalister och »folkbildare« i början av den studerade perioden har efter hand avdramatiserats.

Natur och miljö

Naturen var på 50-talet mera förknippad med nytta än med fritid och avkoppling. *Lantbruksradion* fanns sedan länge i radions basutbud, den var självklar och stark. Tv visade andra naturprogram och lockade fram – eller aktiverade – ett naturintresse hos publiken. I radio tillkom flera program kring olika specialintressen under 70-talet. På 80-talet samlade både radion och tv-kanalerna sina naturprogram i publikvänligt placerade block. Naturen hade då vuxit till ett omfattande fritidsintresse.

Lantbruksradions historia utspelades inom ramen för seklets mest dramatiska folkomflyttning i Sverige. Program som särskilt vände sig till lantbrukare fanns redan då *den paternalistiska regimen* styrde programverksamheten och den naturliga hållningen var att föra ut den officiella politiken. Genom att närgånget följa *Lantbruksradion* genom åren kunde jag identifiera den gradvisa övergången till *en samhällskritisk regim*. De förändringar som gjordes inom *Lantbruksradion* på 60-talet och 70-talet låg i fas med nyhetsideologins förändring vid samma tid. Tidsandan slog igenom i producenternas relationer till källor, stoff och publik. *Lantbruksradion* blev efter hand en aktiv granskare av jordbrukspolitiken och dess konsekvenser.

Miljöfrågorna och det ekologiska tänkandet kom in i programverksamheten i början av 70-talet och dess betydelse i samhället växte på kort tid till att påverka livsstilen för de flesta människor. När *Lantbruksradion* lades ner, vid utgången av 1996, var det med motiveringen att man måste vidga perspektivet och se en ny helhet – hur vi brukar och missbrukar våra naturresurser. Miljöprogrammen kom till inom ramen för *den samhällskritiska regimen* och präglades av detta under 70- och 80-talen. Tv:s miljömagasin fick helt ny form på 90-talet – jag återkommer till det.

Naturprogram består av flera genrer där tonvikten kan skifta från stor naturupplevelse till samhällsdebatt. Jag har lyft fram Jan Lindblads naturfilmer från exotiska miljöer som exempel på en genre som inte kan inordnas i någon journalistisk regim. Samma

förhållande gäller de stora inköpta naturserierna från de senaste decennierna, som med populärvetenskapliga och konstnärliga ambitioner berättar om naturen och dess dramatiska ögonblick. Magasinsprogram om naturen (*Just nu* och *Naturmorgon* till exempel) befinner sig i en mellanzon eftersom de blandar inslag av olika karaktär. En genomgång av innehållet skulle säkert visa på ett spektrum av olika förhållningssätt.

Vetenskap och forskning

Diskussioner om en svensk forskningspolitik ledde till att staten på 60-talet började bygga ut universitet och högskolor. I radio och tv kom ämnesområdet Vetenskap och forskning att börja växa vid samma tid. I radio fanns humanistiska ämnen väl företrädda, men teknik och naturvetenskap togs upp regelbundet först under senare delen av 60-talet. Det dröjde till slutet av 70-talet innan radions vetenskapsredaktion hunnit bygga upp en balans mellan »de två kulturerna« – den humanistiska och den naturvetenskapliga. Den tekniska utvecklingen och den naturvetenskapliga forskningen i kombination med miljöfrågorna har sedan efter hand kommit att ta allt större del av radions långa serie *Vetandets värld*. På 90-talet är teknik, medicin och miljö helt dominerande.

Erik Bergsten var den förste som presenterade teknik i tv. *Tekniskt magasin*, som kom redan på 50-talet, fick stort gensvar och fanns kvar länge. Även för tv:s bevakning av vetenskap och forskning var 60-talet ett uppbyggnadsskede. Teknik och naturvetenskap har sedan funnits med kontinuerligt. Lång livslängd tycks för övrigt vara ett internationellt fenomen för vetenskapligt grundade tv-serier. Flera länder har magasinsprogram av detta slag som blivit delar av basutbudet i årtionden. I Sverige är Bo G. Eriksons *Vetenskapens värld* på väg att bli lika långlivat som *Tekniskt magasin* blev.

Vissa humanistiska områden har hållit sin ställning genom åren. Det gäller i radio främst språkfrågor. Historia togs upp i ett månadsmagasin i radio på 60-talet och vidgades först efter

20 år till en tätare serie. Historiska program i tv är tätt förknippade med enskilda personer som tagit på sig uppgiften att berätta om historiska händelser och sammanhang (främst Villius och Häger). Annan humanistisk forskning har tagits upp i Kulturredaktionens program, medan samhälls- och beteendevetenskaplig forskning har vävts in i samhällsredaktionernas verksamheter.

Olika förskjutningar i värdesystem och ideal har under den långa perioden medverkat till att programmen har fått så varierande utformning. I botten ligger en grundinställning till vetenskap, och förändringen över tid kan beskrivas som en förskjutning av tyngdpunkten på en linje från ett positivistiskt till ett kritiskt förhållningssätt. I takt med att forskningens inflytande ökade på det ena samhällsområdet efter det andra blev det allt viktigare att föra ut dess resultat och ge möjlighet till insyn och överblick. Tre delmål kan relateras till olika former av populärvetenskap och vetenskapsjournalistik under perioden – att berätta om hur verkligheten ser ut i den aktuella forskningens version; att göra allmänheten intresserad av att ta del av kunskaperna; att bevaka och granska vad forskningen ägnas åt, vilka frågor den kan besvara och vilka frågor som inte besvaras. (Informera, engagera, granska och analysera.)

Den inledande delen av perioden innehöll direktinformation från experterna. I den senare delen av perioden har journalistiska bedömningar i allt högre grad gjort sig gällande. Men under hela perioden har olika programformer funnits kvar.

Regler och råd

Juridisk information kan vara nog så svår att både ge och ta emot. Juridiken kom emellertid att få en särställning redan på 50-talet genom att konkreta och engagerande rättsfall dramatiserades, först i radio och sedan i tv. När tv övertog programidén behandlade radion juridiska frågor i andra former. De juridiska radioprogrammen blev färre under 80-talet, men i radions vardagsinformativa programblock på 90-talet kombinerades juri-

disk information och ekonomi, ett exempel på hur specialinformation integreras i olika sammanhang.

Rättsfall i realistisk dramatiserad form blev en slitstark genre i tv, den står sig ännu på 90-talet, fastän moderniserad. Idag inspireras den av det populära dramat, långseriernas värld. Tv-rättegångarna har ibland väckt diskussion om rättsreglerna och deras tillämpning, och har därigenom också haft en samhällskritisk funktion, men dessa program har inte med de journalistiska regimerna att göra.

Ett brevlådeprogram, dit lyssnare kunde skriva för att få personliga råd i sociala frågor, fanns redan före och under kriget. Dessa brevlådor förändrade sedan både inriktning och karaktär efter hand – från handfasta anvisningar i sociala frågor till barnuppfostran, till kurativ rådgivning, till terapeutiska samtal. I mitten av 70-talet försvann de personliga råden under en tid. *Dialog*, en helt ny programform, kom till under 80-talet och genren tycktes vara på väg att komma tillbaka. Brevlådorna i personliga och sociala frågor förknippas alla med en expert eller programledare, personer som hade starka positioner, både som rådgivare och som personligheter.

Under 90-talet har de personliga brevlådorna försvunnit. Både tv och radio har använt andra programformer för att slussa in privatlivets frågor i det offentliga samtalet. I en tid med blandade kulturmönster är det svårt att ge entydiga råd. Det fordras antingen en analys på flera nivåer – som i radioserien *Tendens* – eller en mosaik av röster – som i tv-serien *Tango*.

Ämnena kan ha haft samhällskritisk laddning, men det är svårt att inordna brevlådeformen i någon journalistisk regim. Däremot kan man avläsa hur dessa frågor på 90-talet upptas bland ämnen som behandlas i journalistiska arbetsformer. Tv-programmet *Tango* ska jag återkomma till.

Konsumentupplysning

Konsumentupplysning kom in i radio redan under krigsåren. Den genomlevde ett turbulent uppbyggnadsskede i båda me-

dierna på 60-talet. Åren från mitten av 60-talet och en bit in på 70-talet var den mest intensiva perioden, innan konsumentpolitiken integrerades i »det allmänna samhällsintresset« och blev en fråga bland många. De flesta specialprogram försvann då efter hand.

Konsumentupplysning innebar i början kritisk granskning av varor och tjänster – att belysa missförhållanden och att därigenom åstadkomma förändring. För att kunna arbeta på det viset utvecklade SR på 50- och 60-talen omfattande egna regler för konsumentupplysande program. Konsumentupplysningen balanserade konsumenternas krav mot tillverkarnas krav. *Den objektivistiska regimens* mönster var tydligt i dessa regler, som emellertid fick kort livstid (formellt 1964–71). Efter förslag från företagets ledande konsumentupplysare beslöt direktionen 1971 om principer som innebar att programmen skulle ta parti för konsumenterna »på samma sätt som länge skett i t.ex. sociala program«. Även företagsledningen tog på det viset ställning för *den samhällskritiska regimen*.

Det fanns ännu på 70-talet ett tryck från olika myndigheter som ville använda radio och tv som effektiva kanaler för information från *makten* till *medborgarna*. Konsumentupplysning var i ett skede en sådan fråga. Frågan om så kallad särskild samhällsinformation hade varit en lång följetong med många turer som emellertid slutade med en diskret kompromiss, tv-programmet *Anslagstavlan*, införd på försök 1971 och beslutad 1973. Genom de två besluten om konsumentupplysningen och om *Anslagstavlan* hade företagsledningen frigjort sig från att medverka i två olika offentliga projekt. SR åberopade att man ansåg sig tjäna samhället bäst genom att vara självständig, oberoende och baserad på public service-ideologi. I den ingick mediernas roller som kritiska granskare.

Under senare delen av 70-talet medverkade Charlotte Reimer-son i många tv-program. Då startade också *Trafikmagasinet* från Falun och allmänna konsumentprogram från Karlstad. I mitten av 80-talet väckte *Konsumentekot* uppmärksamhet genom tuff

och granskande journalistik om konsumentfrågor i radio. *Plus* i TV2 manade vid ungefär samma tid sina tittare att skriva och berätta om vad de råkat ut för som konsumenter. Efter försök med olika programformer tillämpade medierna på 90-talet raka former för konsumentupplysning. Tv fortsätter med *Plus*. Radion har berett gott om plats för »vardagsinformation« med olika inriktning.

DE JOURNALISTISKA REGIMERNA

Jag har funnit att regimbegreppet, trots sin mångtydighet, är användbart som filter och motstånd i försöken att fånga upp skiftningar i utbudet. Men jag anser också att det är viktigt att nyansera resonemanget om de journalistiska regimernas utbredning. Delar av faktautbudet befinner sig utanför gränserna för vad som går att klassificera på det viset, och övergångarna mellan regimerna är glidande.

Skiftet mellan journalistiska regimer under perioden 50-tal till 70-tal bygger på förhållandet mellan *makten, medierna och medborgarna*. Processen innebar att medierna och journalisterna gradvis frigjorde sig från att förmedla maktens/elitens beslut och synsätt för att i stället sikta till att bli *den tredje statsmakten*, vilket innebar att granska makten å medborgarnas vägnar. Denna omställningsprocess sträckte sig över årtionden och det fanns vissa anhalter på vägen. Den s.k. *objektivistiska regimen* kan i efterhand betraktas som en nödvändig övergångsform.

Att journalistiken bytte referensram och funktion inträffade inte enbart av egen kraft. Samhället och tidsandan drev på. Nya generationer och nya värderingar. Public service-ideologin, som infördes på 60-talet, formulerade en förändrad syn på mediernas roller i samhället.

De programtyper som ligger närmast till för att präglas av *den samhällskritiska regimen* är de som tar upp frågor med politisk laddning eller anlägger ett samhällsperspektiv i sin framställning. Programinnehållet styr i olika riktningar. Därför finner jag i mitt material naturliga kopplingar till de journalistiska regimerna hu-

vudsakligen inom två områden – i kapitlet om Natur och miljö, där jordbrukspolitikerna och miljöpolitiken slår igenom, och i kapitlet om Konsumentupplysning där konsumentpolitiken spelar motsvarande roll.

I de delar av faktautbudet som ansluter till de journalistiska regimernas växlingar finns det några händelser som ger fästpunkter i tiden: jag har nämnt att *den objektivistiska regimen* blev tydligt illustrerad i kapitlet om konsumentupplysning genom framväxten av specialreglerna under åren kring 1960. I kapitlet om vetenskap och forskning finns exempel från mitten av 60-talet på program från tv:s samhällsredaktion som varslade om samhällskritisk inställning. De första åren på 70-talet framstår som genombrott för *den samhällskritiska regimen* inom *Lantbruksradion* och på ett officiellt plan inom konsumentupplysningen. Ungefär samtidigt kom den första miljöredaktionen (TV2). Senare under 70-talet utvecklades vetenskapsjournalistiken som sedan efter hand har övertagit olika delar av området Vetenskap och forskning. Även frågor om personliga problem och nära relationer behandlades på 90-talet inom journalistikens ramar. Det fält för vilket journalistiska värderingar har gjort sig gällande har alltså efter hand vidgats.

Utänför de journalistiska regimernas räckvidd ligger, enligt min bedömning, konstnärliga och populärvetenskapliga dokumentärer, föredrag, vissa magasin och brevlådor, samt tv-rättegångarna.

Satellit-tv kunde under senare delen av 80-talet ses i Sverige av den som hade lämplig utrustning. Den tredje markbundna tv-kanalen togs i bruk fullt ut 1993 av TV4. Reklamfinansierad radio startade 1993.

När konkurrens blev ett faktum inträdde i nyhets sammanhang *den publikorienterade regimen*, som innebar en påverkan från reklamkanalerna i olika avseenden. Ett typiskt drag inom *den publikorienterade regimen* är att framhäva journalistens eller programledarens personlighet. Journalisten blev både pedagog

och expert i nyhetsprogrammen, en person som talade i kraft av sin egen ämneskunskap och framträdde med samma auktoritet som vetenskapliga experter och representanter för myndigheter. För faktaprogrammens del är detta inget 90-talsfenomen. Många av faktaprogrammens personligheter – inom konsumentupplysning, lantbruk, naturvård, historia, naturvetenskap och teknik, brevlådor om personliga problem och relationer – har agerat med stor auktoritet. De flesta specialprogram har letts av fackkunnigt folk. Många har hållit fast vid sina specialiteter under decennier, med starkt engagemang.

Ett annat typiskt drag inom *den publikorienterade regimen* är att stoffet väljs så att det har vardagsrelevans för publiken, eller vinklas så att lyssnare och tittare kan identifiera sig med situationen och bli engagerade. Den långa raden av brevlådor vittnar om att det i faktautbudet under åren funnits sådana ambitioner. Även underhållningsvärdet i fakta har lyfts fram i långa radioserier, som började redan på 60-talet. Dramatiseringar har funnits inte bara i tv-rättegångar utan också i historiska dokumentärer. Bilder att njuta av har serverats i naturfilmerna.

Bland de exempel på faktaprogram som jag gått igenom finns det bara ett par programserier där det går att se paralleller till eller inspiration från program i de kommersiella kanalerna. Det är miljöprogrammet *E-fekt* och relationsprogrammet *Tango* – båda i tv. *E-fekt* innebar ett drastiskt nytänkande beträffande både form och innehåll jämfört med föregångarna i genren och en inriktning på en ny målgrupp. *Tango* anknyter till den våg av pratprogram om privatliv och relationer som reklamkanalerna förde med sig till Sverige.

För faktaprogrammen har det aldrig funnits några övergripande rutiner eller krav som lagt sitt mönster över allt innehåll, så som det har funnits i nyhetsprogrammen. Formerna har varit relativt fria och kunde säkert varieras ännu mera. En rad formexperiment och populariserande grepp har använts för att göra innehållet attraktivt och engagerande. Sådana strategier ligger till

grund för all populärinformation och har förekommit under hela den analyserade perioden, inte begränsat till 90-talet. Alla försök har inte varit fruktbara, men man vågar nog påstå att faktaområdet har präglats av övertygelse om att det som fanns att berätta var viktigt och värt att nå fram till en stor publik. *Den publikorienterade regimen* är svår att urskilja, eftersom den utmärks av det populära berättandets strategier. Det är inom faktaområdet som dessa strategier har vuxit fram, det är nyheter och samhällsprogram som under 90-talet funnit dem användbara och börjat ta dem till sig.

Noter

Uppgifter ur programkatalogerna eller direkt ur programmen har i allmänhet inte föranlett några fotnoter.

FÖRORD

- 1 Lennart Weibull (1992), »Etermedier och samhälle. Ett förslag till samhällsvetenskapligt forskningsprogram om de svenska etermediernas historia.« *De svenska etermediernas historia*, Seminarium i Radiohuset den 8 april 1992.
- 2 Dag Nordmark (1992), »Etermediernas särart och funktion inom de kulturella sektorerna.« *De svenska etermediernas historia*, Seminarium i Radiohuset den 8 april 1992.

För en fullständig översikt av projektet Etermedierna i Sverige se *Nordicom-Information* nr 3–4/1996, s. 41–49. Presentation sammanställd av Margareta Cronholm. (Finns även som särtryck hos Stiftelsen Etermedierna i Sverige.)

KAPITEL 1 BAKGRUND

- 1 *Sändningstillstånd* ersätter de tidigare avtalen mellan staten och programföretagen. De gällande sändningstillstånden för SVT och SR avser perioden 1 januari 1997 – 31 december 2001. En kortfattad beskrivning av regelverket kring public service-verksamheten ges i SOU 1997:148, Utbildningskanalen, s. 19–23.
- 2 Djerf Pierre, Monika (1996), *Gröna nyheter. Miljöjournalistik i televisionens nyhetssändningar 1961–94*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet.
- 3 Leif Furhammar (1995), *Med TV i verkligheten. Sveriges Television och de dokumentära genrerna*. Stiftelsen Etermedierna i Sverige.

- 4 Monika Djerf Pierre och Lennart Weibull: odöpt manus under arbete.
- 5 Monika Djerf Pierre kallar denna regim »den kommersiella« med tanke på att den inspirerats av konkurrensen från kommersiella tv-kanaler. Här används en mera deskriptiv beteckning.
- 6 Göran Elgemyr (1986), »Etermedierna som folkbildare«, i *Pressens Årbog*, s. 104–121.
- 7 SOU 1946:1, citerad av Elgemyr, (1986), s. 117. (s. 30f och 45f)
- 8 Olof Rydbeck (1958), »Radion och televisionen i samhället«. Anförande vid *Sveriges Radios informationskonferens om Radio och Television på Foresta 13–14 oktober 1958*. Dokumentarkivet A04 F13:1.
- 9 En profession, till skillnad från vilken yrkesgrupp som helst, utmärks av 1) att dess utövare har en gemensam mängd kunskap, som är generell och systematisk, 2) att de i första hand tjänar ett samhällsintresse, 3) att det finns ett system för självkontroll inom professionen som syftar till att hålla den professionella standarden uppe, 4) att utövarna upplever arbetet i sig som tillfredsställande; det ska inte uppfattas som medel att nå andra mål. Lars Furhoff (1974), *Makten över medierna*. Bo Cavefors Bokförlag, s. 203.

Det första journalistinstitutet startade 1962. Journalisthögskolor finns sedan 1967. Yrkesregler för journalister ingår sedan 1974 i Spelregler för press, radio och tv. Lennart Weibull (red) (1991), *Svenska journalister. Ett grupporträtt*. Tidens förlag, s. 45, 127.
- 10 Djerf Pierre, s. 87.
- 11 Ibid, s. 89.
- 12 Jörgen Cederberg och Göran Elgemyr (1984), »Radion och det journalistiska oberoendet. En utveckling sådan den återspeglas i det politiska stoffet och samhällsbevakningen«, i Cederberg & Elgemyr (red), *Tala till och tala med*.
- 13 Ibid, s. 194.
- 14 SOU 1965:20 *Radions och televisionens framtid i Sverige*, s. 159–60.
- 15 Furhammar, s. 45.
- 16 Ibid, s. 57.
- 17 Ibid, s. 63.
- 18 Ibid, s. 64.
- 19 Djerf Pierre, s. 182.
- 20 Ibid, s. 94.
- 21 Furhammar, s. 118–119.

- 22 Djerf Pierre, s. 184.
- 23 Margareta Melin (1991) »Journalisters syn på sin yrkesroll«, i Len-
nart Weibull (red), *Svenska journalister. Ett grupporträtt*. Tidens
förlag.
- 24 Furhammar, s. 258.
- 25 Ibid, s. 191–192.
- 26 Ibid, s. 244.
- 27 SOU 1977:19 *Radio och tv 1978–1985*, s. 81–89.
- 28 Proposition 1985/86:99; Kulturutskottets betänkande 1985/86:21:
Sveriges Radio 1986–92, s. 2.
- 29 Ivre, Ivar (1987), »Om folkbildning i radio och TV«, i *Sveriges Radios
årsbok 1986/87*.
- 30 *Etermedierna och folkbildningen*. Rapport från en konferens på Sve-
riges Radio april 1989, s. 3.
- 31 Furhammar, s. 261.
- 32 Ibid, s. 261.
- 33 SOU 1989:73 *TV-politiken*.
- 34 Prop. 1990/91:149, s. 41ff.
- 35 Djerf Pierre, s. 298.
- 36 Djerf Pierre, s. 334.
- 37 Furhammar, s. 279.
- 38 Ingela Schyller (1996) *Radio- och tv-utbudet 1925–1994*. Stiftelsen
Etermedierna i Sverige. Arbetsrapport nummer 1.
- 39 Schyller. I Schyllers kodning skiljs faktaprogram från nyheter, kul-
tur, blandprogram och utbildning, och naturligtvis från mera vä-
sensskilda kategorier som underhållning, sport, film, utövad reli-
gion, musik, barn- och ungdomsprogram, invandrarprogram, med-
delanden etc, och lokalradio. – Kategorin »faktaprogram« breddas
över tid, framför allt genom att samhällsprogram av olika slag,
inrikes- och utrikespolitik, ekonomi med mera tillkommer.

40 *Föreställningsvärld relaterad till olika journalistiska regimer*

Omvärldsorientering

– samhället

– publiken Yrkesidentitet Nyhetsideal Yrkesideal

<i>Den paternalistiska regimen</i> (–50-tal)	Anpassning Påverkan	Tjänsteman	Bildning Enhetskultur	Folkbildaren Läraren
<i>Den objektivistiska regimen</i> (50-tal–60-tal)	Anpassning Anpassning	Professionell journalist	Spjelling Förmedling	Rapportören Förmedlaren
<i>Den samhällskritiska regimen</i> (60-tal–80-tal)	Påverkan Påverkan	Professionell journalist	Samhälls- bevakning Kritisk granskning	Tredje stats- makten »Vakt- hunden«
<i>Den publikorienterade regimen</i> (90-tal)	Påverkan Anpassning	Professionell journalist	Infotainment Relevans/ njutning	Personlig- heten

Källa: Djerf Pierre, *ibid*, s. 383.

KAPITEL 2 NATUR OCH MILJÖ

- 1 *Nationalencyklopedin: Sverige/Näringsliv.*
- 2 *Nationalencyklopedin: Sverige/Jordbruk.*
- 3 *Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929). [Red Carl Anders Dymling.] Norstedts, s. 129.
- 4 Åke Anderson är pensionerad lantbruksdirektör i Uppsala. Genomgången ingår som bilaga (daterad 1993) i hans licentiatavhandling (1997) *Staten och jordbruket – en studie med utgångspunkt i rationaliseringspolitiken för jordbruket i Sverige, dess födelse, uppgång och fall åren 1940–1990*. Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för ekonomi, rapport 112.
Den metod Anderson använder ger en ytlig klassificering av utbudet. Under »föredragsradions« tid var emellertid programtitlarna deskriptiva; senare blir metoden mera diskutabel.
- 5 Anderson, s. 6f.
- 6 Peter Sylwan (1973), *Lantbruksprogram i radion 1925–1973*. Examensarbete vid Institutionen för ekonomi och statistik, Lantbrukshögskolan, s. 16. Dokumentarkivet B98 F1:5.

- 7 Dokumentarkivet B98 F1:5.
Sandler (1884–1964) var en mycket aktiv politiker som hade ingått i alla socialdemokratiska regeringar från 1920 – Brantings första – till 1939 när han tvingades avgå p.g.a. oenighet inom Per Albin Hanssons regering om Finlandspolitiken. Sandler grundade ABF 1912, han var chef för SCB 1926–32, han tillhörde den socialdemokratiska partistyrelsen 1911–52.
- 8 Sylwan, s. 17.
- 9 1965 hade Sveriges Radio sju rådgivande kommittéer – Kommittén för religiösa program, Forskningsrådet, Läkarkommittén, Utlandskommittén, Lantbrukskommittén, Skolkommittén och Folkbildningskommittén. *Sveriges Radios Årsbok 1965*. 1972 fanns bara de tre sistnämnda kvar. Förändringarna torde ha inträffat i samband med att organisationen ändrades 1969.
- 10 »Instruktion för Sveriges Radios rådgivande kommitté för lantbruksprogrammen« 1973-01-21. Kommittén var självrekryterande och ledamöterna satt i tre år. Lantbruksstyrelsen (senare Jordbrukets upplysningsnämnd) och Specialrådgivningen vid Lantbrukshögskolan i Ultuna hade ständiga ledamöter. Övriga tre representerade det praktiska jordbruket i olika delar av landet. Dokumentarkivet B98 F1:5.
- 11 *Radiotjänsts årsbok 1951–52*, s. 65–66.
- 12 Exemplet är hämtade ur *Radiotjänsts årsböcker 1951–52; 1952–53; 1954–55*.
- 13 Sylwan, s. 7.
- 14 Nils Linnman i *Lantbruksradions andra jubileumsprogram*, 1988-08-09.
- 15 Intervju med Olle Berglund. Intervjuare Oloph Hansson. Dokumentarkivet V23 F2.
- 16 Del 1 1988-08-08; del 2 1988-08-09; del 3 1988-11-20; del 4 1988-11-21.
- 17 Ett program på samma tema – vad händer med jordbruket? – hade gjorts tidigare i TV med K G Svensson som intervjuare och Ivar Ivre som producent. Tv producerade också en *Lantbruksjournal*, som startade redan under försöksåren. Jordbruksorganisationerna tillhandahöll gärna filmer till låg kostnad. Speaker var ofta Gunnar Skoglund, känd från *SF-journalen*. (Brev till författaren från Ivar Ivre.)
- 18 Oloph Hanssons intervju med Olle Berglund. Dokumentarkivet V23 F2.

- 19 Intervju med Kasberg, gjord av Sylwan, s. 9.
- 20 Fullständig förteckning över *Lantbruksradions* program 1930–1992. Dokumentarkivet G21 D1.
- 21 Brev till författaren från Nils-Erik Kasberg 1998.
- 22 Jubileumsprogrammen 1988.
- 23 Protokoll från Lantbrukskommitténs sammanträde 1969-11-24. Dokumentarkivet B98 F2:1.
- 24 Sylwan.
- 25 Veteranprojektet. Peter Sylwan intervjuad av Alvar Jansson. Dokumentarkivet V23 F1.
- 26 Sylwan, s. 24.
- 27 Daterad 1973-05-26. Dokumentarkivet B98 F2:1.
- 28 Protokoll från Lantbrukskommittén 1971-11-24. Dokumentarkivet B98 F2:1.
- 29 Författarens intervju med Leif Björklund 1997-06-02.
- 30 Fullständig förteckning över *Lantbruksradions program*, op. cit.
- 31 *Radiotidningen*, nr 40, 1996.
- 32 Uppgift från Jan Jonasson, Sveriges Radio.
- 33 *Skog och bygd* inleddes 1954. *Röster i Radio-TV* 1954, nr 21. *Naturen och vi* sändes första gången 1955-10-02.
- 34 *Myggans nöjeslexikon*: Dahlbeck.
- 35 Producent var samme person, Nils-Erik Kasberg.
- 36 Dokumentarkivet B98 B1:1. *Veckans pausfågel* sändes första gången 1968-12-29.
- 37 *Hört och sett*, s. 125.
- 38 *Röster i radio-TV* 1981: nr 31.
- 39 *Röster i radio-TV* 1978: nr 32.
- 40 *TT/Arbetet* 1991-06-07.
- 41 *Dagens Radio* nr 40, sept 1994.
- 42 SR/PUB nr 3-1990. Ho7 F1:176; SR/PUB nr 2-1991 Ho7 F1:179; SR/PUB nr 16-1992 Ho7 F1:186. Dokumentarkivet.
- 43 *Dagens Nyheter* 1997-10-18.
- 44 *Hört och sett*, s. 242.
- 45 Ibid, s. 232.
- 46 TV-arkivets databas. Sökord: Korsnäsgården.
- 47 SR/PUB nr 18/67: TV-programmen söndagen den 16 april 1967. Dokumentarkivet Ho7 F1:27.
- 48 *Hört och sett*, s. 233.

- 49 Håkan Unsgaard, »Personlig återblick på TV1:s första år«, i *Sveriges Radios årsbok 1970*.
- 50 Tv-arkivets databas. Sökord: Korsnäsgården.
- 51 Torsten Jungstedt: »Jan Lindblad. Fenomenala skrin från vildmarken.« *Röster i Radio-TV* nr 6, 1992.
- 52 Jan Lindblad (1966) *Resa till röda fåglar*. Bonniers.
- 53 »Så tränade jag Lillan och Rani för friheten. Jan Lindblad berättar själv inför kvällens TV-program.« *Aftonbladet* 1983-03-05. Översikter av Jan Lindblads produktion och skiftande talanger finns t.ex. i programmen *Gäst hos Hagge* (1984-04-27), *Jan Lindblad till minne* (1987-04-26), *Jan Lindblad i våra hjärtan* (Fyra program av Arne Weise och Barbro Silverhjelms 1992-12-23, 1992-12-30, 1993-01-07 och 1993-01-12).
- 54 *Aktuellt apropå: »Tyst vår.*« Olle Berglund om förgiftningsfaran i naturen. 1963-03-18. Tv-arkivet.
- 55 Brev till författaren från Olle Berglund, 1998.
- 56 Djerf Pierre, s. 118–119.
- 57 *Han kan bara inte hålla käften!* Ett program från miljöredaktionen TV2, med Björn Gillberg, ärftlighetsforskare, stridbar debattör och miljöpolitikernas dåliga samvete. Sämt 1971-10-12. Tv-arkivet.
- 58 *Kärnkraft och gröna ärtor*. Sämt 1974-04-01. Tv-arkivet.
- 59 *Knapsack – förgiftad stad*. Sämt 1971-12-03. Tv-arkivet.
- 60 Sända 1975-02-26 och 1975-02-28. Tv-arkivet.
- 61 Bl.a. *Tunnorna i Teckomatorp*, sänt 1977-09-13.
- 62 Sämt 1987-06-29. Tv-arkivet.
- 63 »Överenskommelse mellan Kanal 1 och Kanal 2 angående fördelning av program- och ansvarsområden m.m. « (1986) enligt Anette Carlsson (1994) *Sådd och skörd i bonnakanalen*, Institutionen för Journalistik och Masskommunikation, Göteborgs Universitet vt 1994, s. 56.
- 64 Ibid.
- 65 Ibid, s. 63.
- 66 Jan Hederén (1988) *Journalistiska arbetsmetoder*. Bokförlaget Spektra, Halmstad, s. 169.
- 67 Ibid, s. 169–170.
- 68 Svenska Dagbladet 1989-10-26.
- 69 Intervju med Eugen Plym-Forshell. Barbro Westman Tullus »Följ med *Ett med naturen* till sparvarnas huvudstad«. *Svenska Dagbladet* 1987-02-03.

- 70 Lennart Lundegårdh, »Dyrt i naturen«. *Svenska Dagbladet* 1989-01-27.
- 71 Lena Hellner, »Vilket naturintresse!« *Röster i Radio-TV* 1984: nr 13.
- 72 Kristina Torell, »Nya Mitt i naturen på resande fot.« *Göteborgs-Posten* 1997-02-04.
- 73 Gunnel Törnander: »Flammande genuin entusiasm.« *Dagens Nyheter* 1995-06-01.
- 74 Djerf Pierre, s. 305.
- 75 Fredrik Hallingström: »Med den lilla människan i centrum.« *Svenska Dagbladet* 1993-09-24.
- 76 Charlotte Perrell: »TV-handlaren fortsätter slåss mot tvättjättarna.« *Expressen* 1994-04-22. Även *Radionämnden anser...* 1993-94, s. 28-30.
- 77 En bredare skildring av dokumentärfilmer om naturen ges av Leif Furhammar (1995) i *Med TV i verkligheten. Sveriges Television och de dokumentära genrerna*. Stiftelsen Etermedierna i Sverige

KAPITEL 3: VETENSKAP OCH FORSKNING

- 1 Dokumentarkivet, historik av Gunilla Widegren i kulturredaktionens arkivförteckning B34.
- 2 Förteckning över medarbetare på Talavdelningen, 1957-09-13 (Laurell) Dokumentarkivet B34 D5 (ingår i B34 D4:12).
- 3 Hans Villius i SR:s årsbok 1960. Villius var chef för Kulturredaktionen från 1960-01-15, enligt Dokumentarkivets historik, op. cit.
- 4 Rune Sjödén (1964) »Har vi någon programpolitik?« *Antennen*, december 1964.
- 5 *Sveriges Radios årsbok* 1969, s. 70.
- 6 Fullständig förteckning över titlar och medverkande i Sesam 1966-09-15 – 1975-10-01 finns. Dokumentarkivet B34 D4.
- 7 *Sveriges Radios årsbok* 1969.
- 8 Förteckningen över innehållet i Sesam, op. cit.
- 9 Namnlistan: *SR:s telefonkatalog*, mars 1970. Specialområden ur olika andra källor.
- 10 Målbeskrivning för programredaktionen »Vetenskap och forskning« 1973-09-26. B98 F2:1. Dokumentarkivet.
- 11 Protokoll från VoF-sammanträden: 1) 1977-12-15; 2) 1978-06-06 (Höstplanering); 3) 1978-12-06. Dokumentarkivet B98 A1:1.
- 12 *Sveriges Radios årsbok* 1971.

- 13 PM angående projektet »Människa i förändring«. Bilaga till protokoll från VoF-sammanträde 1978-06-06. Dokumentarkivet B98 A1:1.
- 14 *Dagens radio* 9 sept 1994. »För 20 år sedan kom all vetenskap under samma tak.«
- 15 *Röster i Radio-TV*, 1974: nr 2.
- 16 Protokoll från VOF-sammanträde 1978-12-06. Dokumentarkivet B98 A1:1.
- 17 Bilagor till protokoll från VoF-sammanträde 1978-05-11. Dokumentarkivet B98 A1:1. – De tre utomstående rådgivarna var publicisten tekn. lic. Eskil Block, docent Eric Dyring vid Tekniska Museet och tidskriften *Forskning och Framsteg*, samt fil. lic. Olof G. Tandberg, Vetenskapsakademiens internationelle sekreterare.
- 18 *Röster i Radio-TV*, 1978: nr 31.
- 19 *Månadsjournalen* nr 9, sept 1984.
- 20 Lill Thorén, »Upptäck P1. Vetandets värld.« *Femina* 1979-02-08.
- 21 Vetenskapsradions målskrivning i P1:s verksamhetsplan för 1997.
- 22 *SR:s telefonkatalog*, januari 1994. Se också *Röster i Radio-TV*, 1991: nr 41, »Vetenskapsredaktionen. Hellre svårt och rätt än fel och lätt«.
- 23 Catrin Björkman (1996), »Populärvetenskap i radio – en innehållsanalys av *Nyheter från Vetandets värld* i P1«, ht 1996. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet: Fördjupningskurs i Medie- och kommunikationsvetenskap. – Catrin Björkmans analys ligger utanför den tidrymd jag försöker täcka, 1955–95, men den är av intresse eftersom den belyser vetenskapsradions innehåll.
- 24 Sändningstiden var 12.10 tisdagar och torsdagar med repris samma dagar 23.10. Programtiteln uppträder för första gången 1996-01-09.
- 25 Nils-Olof Franzén (1991), *Radiominnen*. Natur och Kultur, s. 222–223.
- 26 »Hos forskare och fackmän«. Dokumentarkivet B34 D4:15.
- 27 *Röster i radio-TV* 1969: nr 37.
- 28 Gunvor Blomquist (red) (1986), Förord i *Starka kvinnor. Ett urval märkliga kvinnoöden från radioserien Vårt att veta*. Sveriges Radios förlag.
- 29 Gunvor Blomquist (red) (1980), Förord i *Vårt att veta 80. De bästa bidragen ur radioserien Vårt att veta*.
- 30 Lena Rydin: »Som att gå på kalas och träffa en intressant männi-

- ska.« *Röster i Radio-TV* 1985: nr 20. (Intervju med Gunvor Blomquist.)
- 31 *Röster i Radio-TV* 1968: nr 39; *Hört och sett*, s. 109; Dokumentarkivets historik av Gunilla Widegren i *Svar idags* arkivförteckning J07; *Myggans nöjeslexikon*.
- 32 Programbeskrivning i samband med att *Svar idag* deltog i en internationell tävling i Monte Carlo (Catégorie Idée en Or) 1972. Dokumentarkivet J07.
- 33 »*Svar idag* – 20 år«. (Pressrelease?) Dokumentarkivet J07.
- 34 SR/PUB 1974-02-01 (Anders Gahlin) Brev med tabell. Dokumentarkivet J07.
- 35 *Svar i dag*-redaktionen gav ut två böcker på 70-talet, 1971 och 1976. 72 personer medverkar i den första boken, 48 i den andra. 23 personer, en fjärdedel medverkar i båda.
- 36 Bertil Molde: Manus till *Språkfrågan* 1976-06-06 (nr 383, sista) Dokumentarkivet B98 M1:1. (Titeln *På ren svenska* förekom tidigare i programtablåerna, t.ex. 1955-10-18.) Molde var professor och chef för Inst. för svensk språkvård.
- 37 Bror Rexed som var chef för Medicinalstyrelsen genomförde en du-reform i sitt verk 1967. Detta följdes upp i pressen och har fått symbolisera du-reformen i Sverige. *Nationalencyklopedin*.
- 38 Det sändes första gången 1989-10-16, enl specialtabell från Publik- & Utbudsanalyser, SVT.
- 39 Radions programarkiv: programkatalogen; *Röster i radio-TV*.
- 40 Programserien sändes 1984–1995. Publik- & Utbudsanalyser, SVT.
- 41 Gittan Mannberg: »Svart på vitt om *Svart på vitt*«. *Röster i Radio-TV* 1986: nr 49.
- 42 Radionämnden anser ... En översikt över nämndens beslut under år 1983 sammanställd av Jan-Olov Swahn, s. 23–25.
- 43 Radionämndens beslut nr 1983:42. Programmen sändes i TV1 1981-11-25, 1981-12-09, 1981-12-21, 1982-02-03, 1982-02-10 och 1982-02-17.
- 44 Medlemmar: dr Bo Andersson (invärtesmedicin) medlem 1956–66; dr Erik Husmark, direktör för Sveriges Läkareförbund, 1956–65; docent Lennart Ljungberg, överläkare vid Beckomberga sjukhus, 1956–69; docent Lars Troell (kirurgi), överläkare vid Marinförvaltningen, 1956–68; docent Arvid Wretling (farmakologi), Karolinska institutet, 1956–60; professor Bo Holmstedt (farmakologi), Karolinska institutet, 1961–69; dr Werner Olsson, livmedikus, 1966–69;

- professor Ragnar Berfenstam (socialmedicin), Akademiska sjukhuset, Uppsala, 1965–69. Dr Sven Paulsson, företagsläkare vid SR. Dokumentarkivet: Sveriges Radios läkarkommitté. Ämnesordnade handlingar 1956–69 T59 F1:1; *Sveriges Radios årsbok* 1968.
- 45 *Röster i Radio-TV* 1964: nr 47. Programmen sändes under perioden 16 nov–30 nov 1964.
- 46 *Göteborgs-Posten* 1971-01-08.
- 47 *Röster i radio-TV*. 1980: nr 33.
- 48 *Vi* 1985-01-10. – 1987 tilldelades Heinemann en belöning av Aftonbladet, det s.k. Gunnar Rosell-priset, som delades ut för sjunde gången till någon som under året svarat för speciella insatser inom hälso- och sjukvården. 1992 blev han årets folkbildare. *Aftonbladet* 1987-12-26.
- 49 *Röster i radio-TV* 1994: nr 13.
- 50 »Doktorn har ordet« Januari–november 1970. Dokumentarkivet B98 M2:1; Läkarkommitténs protokoll T59 F1:1.
- 51 »Doktorn har ordet« Dokumentarkivet B98 M2:2; *Göteborgs-Posten* 1971-01-08.
- 52 *Röster i radio-TV* 1990: nr 39.
- 53 Läkarkommitténs protokoll 30 nov. 1967. Dokumentarkivet T59 F1:1.
- 54 Läkarkommitténs protokoll 3 okt. 1968. Ibid.
- 55 *Hört och sett*, s. 250.
- 56 *Sveriges Radios årsbok* 1965/66. Även Läkarkommitténs protokoll 26 aug. 1965. Ibid.
- 57 Birgitta Floderus (1967) Realistisk narkotikakunskap. Allmänhetens reaktion på TV:s narkotikaserie. RFMA (Riksförbundet mot alkoholmissbruk) Barkarby.
- 58 *Läkartidningen*, vol 63 nr 7, 1966, s. 586.
- 59 Ulla B Abrahamsson (1972) »Om effekter«, i *Radio och tv möter publiken*. En bok från Publik- och programforskningsavdelningen vid Sveriges Radio. Sveriges Radios förlag.
- 60 *Sveriges Radios årsbok* 1960, s. 134.
- 61 Tv-arkivets kortkatalog: Monica Kempe.
- 62 Ibid.
- 63 Margareta Cronholm: *Ont i själen*. SR/PUB nr 14-1984. Dokumentarkivet Ho7 F1:151.
- 64 Gittan Mannberg, »Med sinne för visioner ...« *Röster i Radio-TV* 1973:40.

- 65 »PM för den medicinska verksamheten t.o.m. våren -75« (C. Wir-sén). Dokumentarkivet. C64 A1:1 Natur och vetenskap/TV1.
- 66 Läkarkommitténs protokoll 1967-09-13. Dokumentarkivet, T59 F1:1.
- 67 »Planeringsunderlag ...« 1973-09-13 (Bengt Feldreich). Dokumentarkivet C64 A1:1.
- 68 *Vi* 1993-08-26; *Röster i Radio-TV* 1994-05-13; m.fl. pressklipp.
- 69 *Svenska Dagbladet* 1994-03-26.
- 70 Start 1991-02-17. Publik- & Utbudsanalyser, SVT (specialtabell).
- 71 Margareta Artsman, »Kollegers teknikförakt tände Erik Bergsten«. *Svenska Dagbladet* 1976-01-23.
- 72 De orunda kugghjulen överför linjära funktioner till icke-linjära. De är konstruerade av Uno Olsson på Asea. Leif Andersson, »Nu stänger han dörren till Tekniskt Magasin«. *Arbetet* 1987-06-07.
- 73 Signaturen Ma: »Tekniskt magasin fyller nu hundra, men forskarna vill inte vara med«. *Göteborgs-Posten* 1968-12-16.
- 74 Ibid.
- 75 *Arbetet* 1987-06-07.
- 76 Gittan Mannberg: »Tur att Erik Bergsten inte är tekniker ...« *Röster i Radio-TV* 1978: nr 4.
- 77 *Arbetet* 1987-06-07.
- 78 *Sveriges Radios årsbok* 1965, s. 100.
- 79 ALB:s mikroficheregister: Feldreich.
- 80 Dokumentarkivet, TV1: Natur och vetenskap, C64 A1:1.
- 81 *Röster i radio-TV* 1973: nr 36. ALB:s mikroficheregister.
- 82 Sven Wingård (1989), *Sigma – när vetenskapen överträffar dikten!* Sveriges Radios förlag – *Sigma Special* uppträdde i publikräkningarna första gången 1983-04-27. Publik- & Utbudsanalyser, SVT.
- 83 *Tekniskt magasin* hade i genomsnitt en publik på 10 % av befolkningen – 15 % av männen och 6 % av kvinnorna. (Basen är 23 program under åren 1977–86.) *Sigma* hade i genomsnitt 8 % av befolkningen – 12 % av männen och 5 % av kvinnorna. (Basen är 72 program 1984–93.) *Nova* hade 7 % av befolkningen – 8 % av männen och 6 % av kvinnorna. (Basen är samtliga program under 1994 och -95.) Källa: Specialtabeller från Publik & Utbud, SVT.
- 84 Brev till författaren, februari 1998.
- 85 Sonja Carlberg (1968), »Vi är ett brokigt följe, vi kulturproducenter ...«. *Antennen*, december.

- 86 Yrkesbeskrivningar. Sveriges Radio 1979.
- 87 Eric Dyring (1983) »Populärvetenskap« i Christer Hjort, Bengt Kjöl-
lerström, Patrick Meurling och Peter Malmkvist (red.) *Förklara
forskning för fler*. Liber Utbildningsförlaget.
- 88 Tidiga inslag i utvecklingen: Tidskriften *Forskning och Framsteg*
började ges ut i mitten av 60-talet. 1978–83 bidrog Forskningsråds-
nämnden (FRN) till stipendier och kurser för journalister i forsk-
ningsinformation. »Svenska föreningen för vetenskapsjournalistik«
hade 1983 ca 100 medlemmar. Källa: FRN (1983) *För bättre vetande.
Fyra års försök med forskningsinformation*.
- Dagens Nyheters redaktion för vetenskap startade 1980. Utbild-
ningsradio (UR) blev ett särskilt företag i SR-koncernen 1978/79
och denna förändring föranledde diskussioner om »profilen« i de
faktaprogram som inte hörde till UR.
- 89 Intervju med Roland Gyllander, vetenskapsjournalist på Dagens
Nyheter i Jan Hederén (1988) *Journalistiska arbetsmetoder*, Bokför-
laget Spektra, Halmstad.
- 90 Hederéns intervju med Gyllander, *ibid*.

KAPITEL 4 REGLER OCH RÅD

- 1 Lill Thorén, »Upptäck P1. Vetandets värld«. *Femina* 1979-02-08.
- 2 Elin Lauritzen (1956), *Lagen i vardagen*. Sveriges Radios förlag.
- 3 Enligt ALB:s katalog.
- 4 Brev till författaren från Ivar Ivre, april 1998.
- 5 Sven G. Winqvist & Torsten Jungstedt (1969) *Författare till svenska
långfilmer samt svensk tv-teater*. Svenska Filminstitutet. Skrifter från
Dokumentationsavdelningen nr 3. Proprius Förlag, Stockholm.
- 6 *Hört och sett*, s. 228–229.
- 7 Började sändas 1974-05-09 och fanns också under hösten följande år
(1975-11-28).
- 8 Leif Furhammar: »Den pedagogiska melodramen«. *Dagens Nyheter*
1996-10-09.
- 9 *Nationalencyklopedin*: Sverige/Sociala förhållanden
- 10 Anna-Lisa Berkling (1978), *Folkhemsvår och krisår*. Natur och Kul-
tur.
- 11 Veteranprojektet. Intervju med Anna-Lisa Hansson/ Söderblom/
Berkling. Intervjuare Maj Ödman (1985). Dokumentarkivet V23 F1.
- 12 Bland annat författare till *Svensk socialpolitik*, en bok som getts ut

- i sjutton upplagor 1943–89.
- 13 Lis Asklund (1986), *Uppbrott*. Norstedts.
 - 14 Ibid, s. 143.
 - 15 Maj Ödman: »Hem och familj« i *Sveriges Radios årsbok 1960*.
 - 16 Asklund, s. 146f.
 - 17 Ibid, s. 153.
 - 18 Ludvig Jönsson (1974) *Någon att tala med*. Sveriges Radios förlag.
 - 19 *Sveriges Radios årsbok 1968*.
 - 20 Statistik i anslutning till manussamlingen i Dokumentarkivet. B54 M5:5.
 - 21 Jönsson.
 - 22 1963 publicerades första upplagan av Lis Asklund & Maj Ödman (red), *Föräldraboken*. AB Kulturhistoriska förlagen. Bernces Förlag AB, Malmö. »Utgiven under medverkan av Sveriges främsta experter i barnuppfostrings- och familjefrågor till alla föräldrars hjälp.« Bokens 11:e upplaga trycktes 1982.
 - 23 *Nationalencyklopedin*: Gustav Jonsson.
 - 24 Dokumentarkivet B54 M5:3–4.
 - 25 Gustav Jonsson (1975), *Fråga Gustav. Pappor och pojkar frågor*. Tiden/Folksam, s. 65.
 - 26 Gustav Jonsson (1974), *Fråga Gustav. Mammor frågor*. Tiden/Folksam, s. 10.
 - 27 Gustav Jonsson (1975), *Fråga Gustav. Familjer frågor*. Tiden/Folksam, s. 108.
 - 28 Inger Wennerlund, »Hit vågar de ensamma tonåringarna ringa.« *Land* nr 6, 1984-02-10.
 - 29 *Stockholms-Tidningen* 1982-09-29; 1983-10-01.
 - 30 *Svenska Dagbladet* 1988-02-06.
 - 31 Göran Bergstrand (1992), *Personligt. Tankar om tillvarons villkor*. Natur och Kultur, s. 23, 28.
 - 32 *Röster i radio-TV* 1986: nr 41.
 - 33 *Röster i radio-TV* 1992: nr 2.
 - 34 Cecilia Mora (1994), *Kvinnor håller i mikrofonen. Män kommer till tals. En studie om radioprogrammet Tendens ur genusperspektiv*. Medie- och kommunikationsvetenskap (JMK), Stockholms universitet (C-uppsats).
 - 35 Anna Landin & Janna Olenius (1996), *Berätta, berätta, berätta! Budskap och form i pratprogrammen Evabritt och Tango*. Medie- och

kommunikationsvetenskap (JMK), Stockholms universitet (C-uppsats). – Landin & Olenius gjorde noggranna närstudier av *Tango* och jämför detta program med ett annat pratprogram, *Evabritt* i TV4. De går in på en lång rad aspekter, som komposition, publik, berättelse med mera. Två sändningar granskades: *Fosterbarn. Kan man förlåta att mamma och pappa inte orkade vara föräldrar?* och *Starka kvinnor – rädda män?*

- 36 Mimi White (1985), »Television Genres: Intertextuality«, *Journal of Film and Video* vol 37 (3), refererad av Landin & Olenius.
- 37 Sonia Livingstone & Peter Lunt (1994), *Talk on Television. Audience Participation and Public Debate*. London: Routledge. Även: Sonia Livingstone & Peter Lunt (1992), »Expert and Lay Participation in Television Debates: An Analysis of Audience Discussion Programmes«, *European Journal of Communication* vol 7, s. 9–35. Landin & Olenius, s. 14, uppger även andra skrifter av samma författare.

KAPITEL 5 KONSUMENTUPPLYSNING

- 1 SOU 1971:37. Bilaga 2: »Mål, medel och organisation för hittillsvarande insatser på konsumentområdet«. – Från denna översikt hämtar jag huvudlinjerna i detta avsnitt.
- 2 SOU 1968:58 *Konsumentupplysning – principer och riktlinjer*.
- 3 SOU 1964:54 *Konsumentupplysning i televisionen*, s. 83.
- 4 SOU 1971:37 *Konsumentpolitik – riktlinjer och organisation*.
- 5 SOU 1971:37, s. 13. – Konsumentverket inrättades 1973 genom att de tidigare institutionerna Konsumentrådet, Konsumentinstitutet och VDN-nämnden slogs ihop. Verket finns ännu kvar (1998). Det ska hjälpa hushållen att på bästa sätt använda tid, pengar och andra resurser. Det ska stärka konsumenternas ställning gentemot företagen. 1976 blev Konsumentombudsmannen (KO), som dittills varit en fristående myndighet, chef för konsumentverket.
- 6 SOU 1971:37, s. 14.
- 7 *Hört och sett*, s. 230.
- 8 SOU 1964:54 (*Konsumentupplysning i tv*) s. 11.
- 9 Ria Wägner (1991), *Rena rama Ria. Intryck och hågkomster*. Natur och Kultur.
- 10 TV-arkivet: kortkatalogen.
- 11 SOU 1964:54, s. 10.
- 12 Madeleine Kleberg (1994), »Konsumentupplysning i 60-talets tele-

- vision: vardagslivet synliggörs«, i Kristina Lundgren & Birgitta Ney (red), *Pennskaftens döttrar*. JMK 1994:2.
- 13 SOU 1964:54, s. 13.
 - 14 Diskussionsinlägg av Ingrid Samuelsson i revisionen av reglerna för konsumentupplysning i radio och tv: »Litet om många erfarenheter i samband med konsumentupplysningsprogram«. Dokumentarkivet: Kommittén för publiceringsfrågor. Ämnesordnade handlingar. T65 F1:3.
 - 15 Ivar Ivre (1958) »Tv som samhällspegel. En årsöversikt«, i *Sveriges Radios årsbok 1958*.
 - 16 *Hört och sett*, s. 231. Betr. politiken togs ett viktigt steg den 13 oktober 1956. Se Göran Elgemyr (1987) »När Dagens eko bröt vetorätten«, i Kerstin Brunnberg & Göran Elgemyr (red), *Dagens eko. Nyheter i radio under 50 år*. SR:s förlag.
 - 17 1957 tillsatte radiochefen en arbetsgrupp för att undersöka reklamfrågan. Arbetsgruppens diskussioner utmynnade i Regler mot reklam. Regler för konsumentupplysande program fogades in i skrivningen i ett senare skede och antogs av styrelsen 1960. Dokumentarkivet: Styrelsens protokoll 1960-12-15, A04 A2AA:25.
 - 18 Reglerna återges i SOU 1964:54, bilaga D. Denna version antogs av SR:s styrelse den 27 augusti 1964. Dokumentarkivet A04 A2AA:29
 - 19 SOU 1971:37, s. 191.
 - 20 *Sveriges Radio informerar 1: »Framtidens radio och tv«*. Remissyttrande från Sveriges Radio 1965, s. 106–109.
 - 21 SOU 1965:20, s. 444–448.
 - 22 *Sveriges Radios årsbok 1962/63*. Även »Information till Reklamutredningen« 1973-08-06. Dokumentarkivet B54 F2:2.
 - 23 Ingrid Samuelsson (1960), »Konsumentupplysning och reklam«, i *Sveriges Radios årsbok 1960*.
 - 24 Dokumentarkivet: Kommittén för publiceringsfrågor, Ämnesordnade handlingar, T65 F1:3.
 - 25 *Sveriges Radios årsbok 1967*; Tv-arkivet: kortkatalogen.
 - 26 *Sveriges Radios årsbok 1967*.
 - 27 *Sveriges Radios årsbok 1968*.
 - 28 Prorikon: »Konsumentprogram i radio och teve. Yttrande och förslag avgivna av arbetsgruppen för programpolitiska riktlinjer för konsumentupplysande program i radio och teve.« December 1970. Dokumentarkivet. B54 F3.

- 29 Prorikonrapporten, bilaga 1: »Särskilt yttrande av arbetsgruppens ordförande«, s. 5, 9.
- 30 »Synpunkter på konsumentupplysning i radio och tv«, Radiochefens programsekretariat 1971-05-18 (Erik Pakarinen/Bagerstam). Dokumentarkivet.
- 31 Yttrande över »Konsumentutredningen« (SOU 1971:36). Dokumentarkivet A04 F3:204.
- 32 PM om särskild samhällsinformation i Sveriges Radio. Radiochefens programsekretariat. Bilaga 1 till styrelseprotokoll nr 7 – 1971/72. Dokumentarkivet A04 A2AA:44.
- 33 Brev 1973-04-18 från John-Olof Persson, Stockholms Arbetarekommun. Dokumentarkivet A04 F3:385.
- 34 *Nationalencyklopedin*: Samhällsinformation.
- 35 SOU 1965:20. *Radions och televisionens framtid i Sverige*, s. 421–438.
- 36 SOU 1969:48. *Vidgad samhällsinformation*.
- 37 SOU 1973:8. *Radio i utveckling*.
- 38 Informationsutredningen 1969:48, citerad i propositionen om förbättrad samhällsinformation, Prop. 1971:56. Resonemanget är sammanfattat i »PM om särskild samhällsinformation i Sveriges Radio.« Ibid.
- 39 »PM om särskild samhällsinformation«. Ibid.
- 40 SR:s styrelse, protokoll nr 7 – 1972/73, bilaga 4. Dokumentarkivet A04 A2AA:47.
- 41 SR:s information till Reklamutredningen, 1973-08-06.
- 42 Ibid.
- 43 Ibid.
- 44 SR:s yttrande över en radionämndsansmälan, ärende 37/72. Dokumentarkivet A12 F3:31.
- 45 Enligt uppgift i interna telefonkatalogen.
- 46 »Pressnytt« Radio. 1972-09-06. – Samhällsredaktionens konsumentgrupp bestod av Solveig Björk, Gunnel Granlid, Birgitta Rembe, Måns Rossander och Ulla Undén.
- 47 SR:s information till Reklamutredningen, 1973-08-06.
- 48 Ulla Undén 73-01-25. Dokumentarkivet B54 F2:2.
- 49 Skrivelse från arbetsgruppen undertecknad av Lars Forssberg. 1974-01-28. Dokumentarkivet B54 F2:2.
- 50 »Det allra första idéförslaget till Öppen kanal. Samhällsredaktionens förslag till 'Innan kvällen' – 16.30–18.30«. 1974-02-15. Doku-

- mentarkivet B54 F2:2.
- 51 Karin Nordberg (1992) *Från Farbror Sven till Tant Ellen. Kvinno-
röster och kvinnoperspektiv i svensk radio 1925–1992*. SR-koncernens
jämförande-kommitté. Sveriges Utbildningsradio AB.
- 52 Samhällsredaktionen 1974-02-15.
- 53 Diskussionsförslag från Folke Schimanski; augusti 1976(?) Doku-
mentarkivet: B54 F2:2.
- 54 Personallistor. Dokumentarkivet B54 F2:2.
- 55 Information till Reklamutredningen 1973-08-06, op cit.
- 56 Ibid.
- 57 Ibid.
- 58 Vid Journalistinstitutet i Stockholm fanns en tid en särskild linje för
konsumentupplysare där bl.a. Charlotte Reimerson utbildade sig på
60-talet. *Röster i radio-TV* 1976: nr 14.
- 59 *Arbetet* 1980-03-24.
- 60 Brev till Styrelsen för Sveriges Radio AB från Konsumentverket
1978-09-21. Dokumentarkivet A04 F3:624.
- 61 *Röster i radio-TV* 1986: nr 2.
- 62 *Svenska Dagbladet* 1985-10-29.
- 63 Lena Persson, »Onödigt show i nytt 'Eko'«. *Dagens Nyheter* 1985-09-
29.
- 64 *Radionämnden anser ... Radionämndens beslut 1989–91 – en översikt*.
(Kristina Rennerstedt). Radionämnden, Stockholm, 1993. Även *Da-
gens Nyheter* 1989-08-29.
- 65 Anette Carlsson (1994), *Sådd och skörd i bonnakanalen. Hur pro-
gramansvaret fördelades mellan distrikten i det nya TV2, Sverige-
kanalen 1986/87*. Inst. för Journalistik och Masskommunikation, Gö-
teborgs universitet (JMG).
- 66 1980-01-26. Tv-arkivet: datakatalogen.
- 67 Carl-Ingemar Perstad intervjuad i *Svenska Dagbladet* 1988-02-15.
- 68 *Göteborgs-Posten* 1990-01-30.
- 69 *Göteborgs-Posten* 1996-03-11.
- 70 Ett amerikanskt tv-program, *Motorweek*, som sänds över 350 statio-
ner i USA, återutsänder emellanåt delar av *Trafikmagasinet*. Även
annat samarbete förekommer. (Författarens samtal med C-I Perstad
1998-01-07).
- 71 *Aftonbladet* 1988-04-06, 1988-05-03.
- 72 *Röster i Radio-TV* 1990: nr 7.

KAPITEL 6 UTVECKLINGSLINJER

- 1 1946 års folkbildningsutredning, citerad av Karin Nordberg (1990) i »Radion som folkbildare – en forskningsbeskrivning«. Ingår i *Radion i Kulturbygget. Texter från ett radiosymposium 28–29 september 1989*. Idéhistoriska skrifter nr 12, Umeå universitet 1990, s. 72.

Källor och referenser

Arkiv

ARKIVET FÖR LJUD OCH BILD (ALB)

Microfischekataloger över sända radioprogram 1973–84 och sända tv-program 1977–84, samt RADI, Radiokatalogen på ALB, som omfattar sända radioprogram fr.o.m. 1987.

SVERIGES RADIOS FÖRVALTNINGS AB: PROGRAMARKIVET

Kortkatalog över sparade programexempel t.o.m. 1986.

Databas som omfattar sända radioprogram fr.o.m. 1990.

SVERIGES TELEVISION AB: PROGRAMARKIVET

Kortkatalog över sparad material fram till 1974.

Databas som omfattar sända tv-program fr.o.m. 1974.

SVERIGES RADIOS FÖRVALTNINGS AB: DOKUMENTARKIVET

Allmänt

A04 Centrala kansliet 1925–79.

A2AA Styrelsens protokoll. Månadssammanträden

A6A Radiochefens programkollegium. Protokoll

F3 Ämnesordnade handlingar. Allmän serie

F13 Handlingar rörande besök, konferenser och anföranden

A12 Centrala kansliet / Radionämnden 1967–79

F3 Aktmaterial

H07 Publik- och programforskning 1947–93

F1 Handlingar rörande specialundersökningar

T59 Läkarkommittén (1955–69)

F1 Ämnesordnade handlingar

T65 Kommittén för publiceringsfrågor 1960–82

F1 Ämnesordnade handlingar

- V23 Etermedieprojektet 1992–
F1 Veteranprojektet. Intervjuer med radiomedarbetare.
F2 Oloph Hanssons intervjuer med makthavare inom företaget.

Radio

- B34 Kulturredaktionen 1931–68
Historik i arkivförteckningen av Gunilla Widegren.
D4 Förteckningar över sända program,
bl.a. *Hos forskare och fackmän* (1958–60), *Språklådan*
(1962–67), *Lantbruksradion* (1955–68), *Sesam* (1966–75).
- B54 Samhällsredaktionen 1968–78
F1 Programhandlingar
F2 Diverse ämnesordnade handlingar
F3 Handlingar ang. Prorikon
M5 Sociala brevlådeprogram, manuskript
M6 Konsumentprogram, manuskript
- B98 Vetenskap och forskning 1968–79
Historik i arkivförteckningen av Eila Hedman.
A1 Protokoll
F1 Handlingar ang. skilda program. *Lantbruksradion*.
F2 Diverse ämnesordnade handlingar
M1 Manuskript. *Språklådan/-frågan*
M2 Manuskript. *Doktorn har ordet*
- G21 Vetenskapsredaktionen 1979–
Historik i arkivförteckningen av Eila Hedman 1996.
A1 Protokoll
D1 Förteckning över lantbruksprogram
F1 Handlingar ang. skilda program
M1 Manuskript. *Värt att veta*
M2 Manuskript. *Vetandets värld*
M3 Diverse manuskript
- G24 Samhällsredaktionen 1979–
- J00 Allmänna redaktionen 1979–87
Historik i arkivförteckningen av Eila Hedman.
A1 Protokoll
D1 Producentregister

- J07 *Svar idag* (1968–91)
Historik i arkivförteckningen av Gunilla Widegren.
F3 Övriga ämnesordnade handlingar

Television

- C33 Kulturredaktionen 1959–69
Historik i arkivförteckningen av Gunilla Widegren.
C35 Samhällsredaktionen 1963–69
Historik i arkivförteckningen av Gunilla Widegren.
C40–C70 TV1 1969–79
Gemensam historik med organisationsskisser för TV1:s
avdelningar av Gunilla Widegren.
C64 Natur- och vetenskapsredaktionen TV1 1973–79
A1 Protokoll och kallelser
C67 Samhällsredaktionen TV1 1969–79
F1 Programhandlingar
C80–C99 TV2 1968–79
Gemensam historik med organisationsskisser för TV2:s
avdelningar av Eila Hedman.
C92 Fakta TV2 1969–79
D1 Programförteckningar 1969–79 (bl.a. miljöprogram)
F2 Handlingar rörande skilda program (bl.a. *Naturväktarna*,
Vetenskapens värld, olika miljöprogram)
N00–N23 TV1 1979–87
Gemensam historik för TV1:s avdelningar av Lauris
Suurküla.
N21 Fakta TV1 1979–87
F1 Programhandlingar (alfabetiskt ordnade efter
programtitel)
N50–N64 TV2 1979–87
Gemensam historik för TV2:s avdelningar av
Börje Sjöman.
N61 Faktaredaktionen TV2 1979–87
F1 Programhandlingar

Riksdagstryck

- Prop. 1971:56. Om förbättrad samhällsinformation.
Prop. 1985/86:99. Om Sveriges Radios verksamhet m.m.
Kulturutskottets betänkande 1985/86:21: Sveriges Radio 1986–92.
Prop. 1990/91:149. Om Radio och tv-frågor.

Offentliga utredningar

- SOU 1946:1 *Betänkande angående rundradion i Sverige.*
SOU 1964:54 *Konsumentupplysning i televisionen.*
SOU 1965:20 *Radions och televisionens framtid i Sverige.*
SOU 1968:58 *Konsumentupplysning – principer och riktlinjer.*
SOU 1969:48 *Vidgad samhällsinformation.*
SOU 1971:37 *Konsumentpolitik – riktlinjer och organisation.*
SOU 1973:8 *Radio i utveckling.*
SOU 1977:19 *Radio och tv 1978–1985.*
SOU 1989:73 *TV-politiken.*
SOU 1997:148 *Utbildningskanalen.*

Andra tryckta skrifter

- Abrahamsson, Ulla B (1972), »Om effekter«, i *Radio och tv möter publiken*. Sveriges Radios förlag.
Andersson, Åke (1997), *Staten och jordbruket – en studie med utgångspunkt i rationaliseringspolitiken för jordbruket i Sverige, dess födelse, uppgång och fall åren 1940–1990*. Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för ekonomi, rapport 112. Lic.-avhandling.
Asklund, Lis (1986) *Uppbrott*. Norstedts.
Asklund, Lis & Ödman, Maj (red) (1963), *Föräldraboken*. AB Kulturhistoriska förlagen. Bernces Förlag AB, Malmö.
Bergstrand, Göran (1992), *Personligt. Tankar om tillvarons villkor*. Natur och Kultur.
Berkling, Anna-Lisa (1978), *Folkhemsvår och krisår*. Natur och Kultur.
Blomquist, Gunvor (red) (1980) *Vårt att veta 80. De bästa bidragen ur radioserien Vårt att veta*. Sveriges Radios förlag.

- Blomquist, Gunvor (red) (1986), *Starka kvinnor. Ett urval märkliga kvinnoöden från radioserien Värt att veta*. Sveriges Radios förlag.
- Carlsson, Thord & Lindorm, Per-Erik (red) (1971), *Svar idag*. Sveriges Radios förlag.
- Carson, Rachel (1963) *Tyst vår*. Tidens förlag.
- Cederberg, Jörgen & Elgemyr, Göran (1984), *Tala till och tala med*. Legenda.
- Cronholm, Margareta, *Ont i själen. Publikundersökning kring en programserie i tv, samt analys av allmänhetens attityder till medicinska program i radio och tv*. SR/PUB nr 14-1984.
- Djerf Pierre, Monika (1996), *Gröna nyheter. Miljöjournalistik i televisionens nyhetssändningar 1961–94*. Institutionen för journalistik och masskommunikation. Göteborgs universitet.
- Dyring, Eric (1983) »Populärvetenskap« i Christer Hjort, Bengt Kjöllström, Patrick Meurling och Peter Malmkvist (red.) *Förklara forskning för fler*. Liber Utbildningsförlaget.
- Elgemyr, Göran (1986), »Etermedierna som folkbildare«, i *Pressens Årbog*.
- Elgemyr, Göran (1987), »När Dagens eko bröt vetorätten«, i Brunnberg, Kerstin & Elgemyr, Göran (red), *Dagens eko. Nyheter i radio under 50 år*. SR:s förlag.
- »Etermedierna i Sverige«, *Nordicom-Information nr 3–4/1996*, s. 41–49. Presentation sammanställd av Margareta Cronholm. (Finns även som särtryck hos Stiftelsen Etermedierna i Sverige.)
- Etermedierna och folkbildningen*. Rapport från en konferens på Sveriges Radio april 1989.
- Floderus, Birgitta (1967), *Realistisk narkotikakunskap. Allmänhetens reaktion på TV:s narkotikaserie*. RFMA (Riksförbundet mot alkoholmissbruk) Barkarby.
- Forskningsrådsnämnden (FRN) (1983), *För bättre vetande. Fyra års försök med forskningsinformation*. Carlsson.
- Franzén, Nils-Olof (1991), *Radiominnen*. Natur och Kultur.
- Furhammar, Leif (1995), *Med TV i verkligheten. Sveriges Television och de dokumentära genrerna*. Stiftelsen Etermedierna i Sverige.
- Furhoff, Lars (1974), *Makten över medierna*. Bo Cavefors Bokförlag.
- Hederén, Jan (1988), *Journalistiska arbetsmetoder*, Bokförlaget Spektra, Halmstad.
- Hört och sett. Radio och television 1925–1974*. Sveriges Radios förlag.

- Ivre, Ivar (1958) »Tv som samhällspegel. En årsöversikt«, i *Sveriges Radios årsbok 1958*.
- Ivre, Ivar (1987) »Om folkbildning i radio och TV«, i *Sveriges Radios årsbok 1986/87*.
- Jonsson, Gustav (1974), *Fråga Gustav. Flickor frågar*. Tiden/Folksam.
- Jonsson, Gustav (1974), *Fråga Gustav. Mammor frågar*. Tiden/Folksam.
- Jonsson, Gustav (1975), *Fråga Gustav. Familjer frågar*. Tiden/Folksam.
- Jonsson, Gustav (1975), *Fråga Gustav. Pappor och pojkar frågar*. Tiden/Folksam.
- Jönsson Ludvig (1974), *Någon att tala med*. Sveriges Radios förlag.
- Kleberg, Madeleine (1994) »Konsumentupplysning i 60-talets television: vardagslivet synliggörs«, i Lundgren, Kristina & Ney, Birgitta (red), *Pennskaftens döttrar*. JMK 1994:2.
- Lauritzen, Elin (1956), *Lagen i vardagen*. Sveriges Radios förlag.
- Lindblad, Jan (1966), *Resa till röda fåglar*. Bonniers.
- Livingstone, Sonia & Lunt, Peter (1994), *Talk on Television. Audience Participation and Public Debate*. London: Routledge.
- Livingstone, Sonia & Lunt Peter (1992), »Expert and Lay Participation in Television Debates: An Analysis of Audience Discussion Programmes«, *European Journal of Communication* vol 7, s. 9–35.
- Melin, Margareta (1991), »Journalisters syn på sin yrkesroll«, i Weibull, Lennart (red), *Svenska journalister Ett grupporträtt*. Tidens förlag.
- Myggans nöjeslexikon*. Bra Böcker, 1989–93.
- Nationalencyklopedin*. Bra Böcker, 1989–96.
- Nordberg, Karin (1998), *Folkhemmets röst. Radion som folkbildare 1925–1950*. Idéhistoriska institutionen, Umeå universitet.
- Nordberg, Karin (1992), *Från Farbror Sven till Tant Ellen. Kvinnoröster och kvinnoperspektiv i svensk radio 1925–1992*. SR-koncernens jämställdhetskommitté. Sveriges Utbildningsradio AB.
- Nordberg, Karin (1990), »Radion som folkbildare – en forskningsbeskrivning«. Ingår i *Radion i Kulturbbygget. Texter från ett radiosymposium 28–29 september 1989*. Idéhistoriska skrifter nr 12, Umeå universitet.
- Radionämnden anser ... Översikter över nämndens beslut:*
1967–70 (Staffan Vängby: »Opårtiskhet och saklighet«) Sveriges Radios förlag.
1971–76; 1978; 1979; 1980; 1981; (Lars Bergman) Publika, LiberFörlag.
1982; 1983; 1984; 1985; 1986; 1987; 1988 (Jan Olov Swahn) Radio-

- nämnden, Stockholm.
 1989–91; 1992 (Kristina Rennerstedt) Radionämnden, Stockholm.
 1993–94 (sista utgåvan) Radionämnden, Stockholm.
- Radiotjänst. En bok om programmet och lyssnarna* (1929) (red Carl Anders Dymling) Norstedts.
- Radiotjänsts årsböcker* 1950/51, 1951/52, 1952/53, 1954/55.
- Richter, Ursula & Lindorm Per-Erik (red) (1976), *Nytt urval frågor och svar från radions populära program Svar idag*. Sveriges Radios förlag.
- Samuelsson, Ingrid (1960), »Konsumentupplysning och reklam«, i *Sveriges Radios årsbok 1960*.
- Snow C. P. (1961), *De två kulturerna*. Verdandi-debatt nr 1. Bo Cavefors Bokförlag.
- Sveriges Radio informerar 1: *Framtidens radio och tv*. Remissyttrande från Sveriges Radio 1965. Sveriges Radios informationsavdelning. *Sveriges Radios årsböcker* 1956–71.
- Sveriges Radios verksamhetsberättelser* 1971/72–1991.
- Sveriges Radio (1979) *Yrkesbeskrivningar*.
- Sveriges Televisions verksamhetsberättelser* 1989–1993.
- Weibull, Lennart (red) (1991), *Svenska journalister. Ett grupporträtt*. Tidens förlag.
- White, Mimi (1985), »Television Genres: Intertextuality«, *Journal of Film and Video*, vol 37 (3).
- Wingård, Sven (1989), *Sigma – när vetenskapen överträffar dikten! En bok från tv-programmet Sigma*. Sveriges Radios förlag.
- Winqvist, Sven G. & Jungstedt, Torsten (1969), *Författare till svenska långfilmer samt svensk tv-teater*. Svenska Filminstitutet. Skrifter från Dokumentationsavdelningen nr 3. Proprius Förlag, Stockholm.
- Wägner, Ria (1991), *Rena rama Ria. Intryck och hågkomster*. Natur och Kultur.
- Ödman, Maj (1960) »Hem och familj«, i *Sveriges Radios årsbok 1960*.

Otryckta skrifter

- Björkman, Catrin (1996), *Populärvetenskap i radio – en innehållsanalys av Nyheter från Vetandets värld i P1*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet (JMG): Fördjupningskurs i Medie- och kommunikationsvetenskap, ht 1996.

- Carlsson, Anette (1994), *Sådd och skörd i bonnakanalen. Hur programansvaret fördelades mellan distrikten i det nya TV2, Sverigekanalen 1986/87*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet (JMG).
- Djerf Pierre, Monika & Weibull Lennart, odöpt arbetsmanus.
- Landin, Anna & Olenius, Janna (1996), *Berätta, berätta, berätta! Budskap och form i pratprogrammen Evabritt och Tango*. C-uppsats i Medie- och kommunikationsvetenskap, JMK, Stockholms universitet.
- Mora, Cecilia (1994), *Kvinnor håller i mikrofonen. Män kommer till tals. En studie om radioprogrammet Tendens ur genusperspektiv*. Medie- och kommunikationsvetenskap, Stockholms universitet. (C-uppsats.)
- Nordmark, Dag (1992), »Etermediernas särart och funktion inom de kulturella sektorerna«. *De svenska etermediernas historia*, seminarium i Radiohuset den 8 april 1992.
- Rydbeck, Olof (1958), »Radion och televisionen i samhället«. Anförande vid Sveriges Radios informationskonferens om Radio och Television på Foresta 13–14 oktober 1958. (Stencilrapport.)
- Schyller, Ingela (1996), *Radio- och tv-utbudet 1925–1994*. Stiftelsen Etermedierna i Sverige. Arbetsrapport nummer 1.
- Sylwan, Peter (1973), *Lantbruksprogram i radion 1925–1973*. Examensarbete vid Institutionen för ekonomi och statistik, Lantbrukshögskolan, Uppsala.
- Weibull, Lennart (1992), »Etermedier och samhälle. Ett förslag till samhällsvetenskapligt forskningsprogram om de svenska etermediernas historia.« *De svenska etermediernas historia*, seminarium i Radiohuset den 8 april 1992.

Tidningar och tidskrifter

- Artsman, Margareta, »Kollegers teknikförakt tände Erik Bergsten«. *Svenska Dagbladet* 1976-01-23.
- Andersson, Leif, »Nu stänger han dörren till Tekniskt Magasin«. *Arbetet* 1987-06-07.
- Andersson, Nils, »Jag står med glädje i köket ... « *Arbetet* 1980-03-24.
- Carlberg, Sonja, »Vi är ett brokigt följe, vi kulturproducenter ...«. *Antennen*, december 1968.

- Furhammar, Leif, »Den pedagogiska melodramen«. *Dagens Nyheter* 1996-10-09.
- Hallert, Kerstin, TV-krönika i *Svenska Dagbladet* 1994-03-26.
- Hallingström, Fredrik: »Med den lilla människan i centrum.« *Svenska Dagbladet* 1993-09-24.
- Hellner, Lena, »Vilket naturintresse!« *Röster i radio-TV* 1984: nr 13.
- Lundegårdh, Lennart, »Dyrt i naturen«. *Svenska Dagbladet* 1989-01-27.
- Ma (signatur), »Tekniskt magasin fyller nu hundra, men forskarna vill inte vara med«. *Göteborgs-Posten* 1968-12-16.
- Mannberg Gittan, »Svart på vitt om Svart på vitt«. *Röster i radio-TV* 1986: nr 49.
- Mannberg, Gittan: Tur att Erik Bergsten inte är tekniker ...» *Röster i radio-TV* 1978: nr 4.
- Mannberg, Gittan, »Med sinne för visioner ...« *Röster i radio-TV* 1973: nr 40.
- Permell, Charlotte, »TV-handlaren fortsätter slåss mot tvättjättarna«. *Expressen* 1994-04-22.
- Persson, Lena, »Onödig show i nytt 'Eko'«. *Dagens Nyheter* 1985-09-29.
- Rydin, Lena, »Som att gå på kalas och träffa en intressant människa«. *Röster i radio-TV* 1985: nr 20.
- Sjödén, Rune, »Har vi någon programpolitik?« *Antennen*, december 1964.
- Sundbaum-Melin, Annika, »Öppet kärleksbrev till till Sverker Olofsson, PLUS, TV2«. *Aftonbladet* 1993-01-11.
- Thorén, Lill, »Upptäck P1. Vetandets värld«. *Femina* 1979-02-08.
- Torell, Kristina: »Nya Mitt i naturen på resande fot«. *Göteborgs-Posten* 1997-02-04.
- Törnander, Gunnel: »Flammande genuin entusiasm«. *Dagens Nyheter* 1995-06-01.
- Wennerlund, Inger, »Hit vågar de ensamma tonåringarna ringa«. *Land* nr 6, 1984-02-10.
- Westman Tullus, Barbro, »Följ med Ett med naturen till sparvarnas huvudstad«. *Svenska Dagbladet* 1987-02-03.

ÖVRIGT PRESSMATERIAL

Aftonbladet 1983-03-05, 1987-12-26, 1983-03-05, 1988-04-06, 1988-05-03
Arbetet 1991-06-07
Dagens Nyheter 1989-08-29, 1997-10-18
Dagens Radio, nr 40, sept 1994, resp 1994-09-09
Göteborgs-Posten 1971-01-08, 1990-01-30, 1990-12-21, 1996-03-11
Läkartidningen, vol 63, nr 7, 1966
Månadsjournalen, nr 9, sept 1984
Radiotidningen, 1996: nr 40
Röster i radio-TV 1964: nr 47, 1968: nr 39, 1969: nr 37, 1973: nr 36, 1974:
nr 2, 1976: nr 14, 1978: nr 31, 1978: nr 32, 1980: nr 33, 1981: nr 31, 1986:
nr 2, 1986: nr 41, 1990: nr 7, 1990: nr 39, 1991: nr 41, 1992: nr 2, 1992:
nr 6, 1994: nr 13.
Stockholms-Tidningen 1982-09-29, 1983-10-01
Svenska Dagbladet 1985-10-29, 1988-02-06, 1988-02-15

Intervjuer och brev

Olle Berglund
Leif Björklund
Ivar Ivre
Jan-Olof Johansson
Nils-Erik Kasberg
Carl-Ingemar Perstad
Birgitta Rembe
Peter Sylwan
Publik & Utbud, SVT: specialtabeller

Bildkällor

Omslag: Skogs- och lantbruksfilm: Olle Smeding

- S. 32 EWK (Evert Karlsson)
- 37 EWK (Evert Karlsson)
- 47 Sveriges Radio: Anders Roth.
- 52 SVT Bild
- 52 SVT Bild: Bo-Aje Mellin
- 56 SVT Bild: Bo-Aje Mellin
- 63 SVT Bild: Öiwind Berggren
- 68 SVT Bild: Bertil S-son Åberg
- 81 SVT Bild: Bo-Aje Mellin
- 85 Studio Carl-Johan, Uppsala: Bernth Johansson
- 89 SVT Bild: Bertil S-son Åberg
- 91 SVT Bild: Bo-Aje Mellin
- 96 SVT Bild: Bo-Aje Mellin
- 101 SVT Bild: Lillemor Mårtensson
- 105 SVT Bild: Bertil S-son Åberg
- 111 SVT Bild: Bertil S-son Åberg
- 115 SVT Bild
- 117 SVT Bild: Björn Edergren
- 119 Reportagebild: Frank Setteskog
- 122 SVT Bild: Björn Edergren
- 127 SVT Bild: Peter Tullberg.
- 142 SVT Bild: Bertil S-son Åberg
- 143 SVT Bild
- 146 SVT Bild: Daniels
- 148 SVT Bild

- 153 SVT Bild: Ulf Stråhle
- 157 SVT Bild: Gert Hellström
- 162 SVT Bild: Thorwald Nygren
- 171 SVT Bild: Bertil S-son Åberg
- 177 SVT Bild
- 185 SVT Bild
- 189 SVT Bild: Ulf Stråhle
- 190 SVT Bild: Bo-Aje Mellin
- 201 SVT Bild: Ingela Wirdenäs
- 204 Sveriges Radio: Anders Roth
- 211 SVT Bild

Personregister

- A:son Moberg, Harald 41
Aaby, Lars 64
Ag, Lars 184f
Agardh, Ingela 202
Ahnlund, Katarina 76, 81ff
Allén, Sture 98
Alm, Birgitta 187
Almaas, Jörgen 91
Andersson, Arne 51ff
Andersson, Bo 105, 107
Andersson, Lars 65
Andersson, Åke 33
Anér, Kerstin 73, 87
Arvidson, Gunnar 62, 108,
200
Arvidsson, Ingrid 80
Askelöf, Bertil 108
Asklund, Lis 104, 106, 108,
147ff, 166, 167

Bæhrendtz, Nils Erik 107
Belfrage, Fredrik 98
Bengtsson, Håkan 117f
Bengtsson, Ingvar 24
Bengtsson, Roger 84
Berggren, Margareta 156f

Berglund, Olle 36ff, 46, 47,
57f, 71
Bergman, Birgitta 90, 140
Bergsten, Erik 118ff, 128, 133,
184, 217
Bergsten, Staffan 94
Bergstrand, Göran 158, 167
Berkling, Anna-Lisa se
Söderblom, Anna-Lisa
Bernadotte, Jean Baptiste 103
Bernholm, Bernt 116
Billing, Peter 123
Björk, Solveig 182, 196, 199,
202
Björklund, Leif 45ff, 71, 83,
84, 85
Björkman, Catrin 85f
Björnsson, Anders 84, 99
Blomquist, Gunvor 88f
Boberg, Stig 98
Boije af Gennäs, Louise 145
Bonnevier, Hans 60
Borelius, Maria 127
Borgnäs, Lars 199
Brodd, Arne 170
Brodd, Ragnveig 152

Broström, Lennart
 Bruhner, Gunilla 171, 176
 Brundin, Gertrud 80, 81, 83,
 138, 140
 Bygdestam, Ingemar 58
 Byggdal, Torsten 189
 Böre, Curt 93, 143
 Börjeson, Anders 50

 Carlberg, Sonja 87, 96, 98
 Carlsson, Thord 91
 Carson, Rachel 57f
 Cederberg, Jörgen 18, 96, 98
 Christensson, Henry 100
 Cloffe, Carl-Olof 123

 Dahl, Birgitta 59f
 Dahlbeck, Nils 49, 71
 Dahlberg, Ingrid 113, 134
 Dahmén, Gunnar 73
 Dalunde, Ingrid 186
 Danielsson, Bertil 51
 Danielsson, Jan 50, 63, 64
 Djerf Pierre, Monika 14ff,
 21ff, 27f, 66f, 79
 Domnérus, Arne 113
 Dyring, Eric 82

 Eckerman, Pelle 84
 Edelstam, Carl 49
 Edsman, Carl-Martin 94
 Einstein, Albert 125
 Ekberg, Sven 205
 Ekman, Henrik 61
 Elgemyr, Göran 18

 Eliasson, Georg 90
 Elmér, Åke 147
 Elwin, Göran 143
 Engström, Boris 51ff
 Engström, Gert 51ff
 Engström, Lennart 73
 Engström, Tom 79, 83
 Erikson, Bo G. 124, 126, 217
 Erlander, Tage 101
 Ettliger, Ruth 107, 108

 Falck, Karin 143, 145
 Falck, Åke 139
 Feldreich, Bengt 116, 121f
 von Fersen, Axel 103
 Fichtelius, Erik 202ff
 Fogelberg, Tappas 65
 Fogelin, Peter 49, 50
 Folkesson, Karina 161
 Forsman, Bertil 80, 83, 84,
 96
 Forssblad, Johan 60, 208
 Franzén, Nils-Olof 86, 90,
 107
 Fredga, Kerstin 125, 128
 Frennberg-Langlet, Susann
 187
 Fridén, Pia 65
 Frylén, Gunhild 140
 Furhammar, Leif 14, 18ff,
 24ff, 144f

 Gardell, Annelie 161ff
 Garland, Gabriella 73
 Gelbort, Margareta 86, 90

- Gillberg, Björn 58
 Gillsäter, Sven 54
 Glenning, Christer 207
 Goland, Erik 73
 Gottfarb, Lilian 152
 Grandien, Bo 93
 Granlid, Gunnel 83
 Green, Sven 49
 Grimvall, Göran 94
 Grünler, Peter 139
 Gulbrandsen, Kerstin 182
 Gulbrandsen, Per 203
 Gustafsson, Per 84, 85
 Gustav Vasa 103
 Göransson, Bengt 22f
- Hahr, Henrik 16, 183
 Hall, Petra 162
 Hall, Tord 93
 Hallberg, Olle 59
 Hallert, Kerstin 118
 Halvarsson, Anders 118
 Hamberg, Anita 99
 Hammarskjöld, Dag 100
 Hansegård, Lars 73
 Hansson, Per Albin 147
 Hartleb, Rainer 187
 Heckscher, Gunnar 98
 Hedin, Sven 101
 Hedlund, Bertil 59
 Heinemann, Peter Paul 110f
 Helgesson, Per 84
 Hennix, Hillevi 59
 Hersson, Rolf 84, 85, 90
 Himmelstrand, Karin 170
- Hjelm, Lars 200
 Hjelm, Margareta 200
 Hjelte, Roland 57, 106f, 113,
 134
 Hodén, Barbro 145
 Hofrén, Erik 93
 Holme-Gustafsson, Brita 170
 Holmgren, Qvitt 105
 Holmqvist, Ulla 186
 Holmsen, Åsa 186, 214
 Holte, Karin 81
 Hugo, Yngve 16
 Husmark, Erik 105, 106
 Häger, Olle 99ff, 132, 137, 218
- Ingvar, Cilla 91
 Ingvar, David 94
 Insulander-Lindh, Lotta 145
 Isaksson, Bo 108
 Israel, Joachim 187
 Ivarsson, Malena 159
 Ivre, Ivar 22f, 107
- Jacobs, Catrin 159
 Johansson, Jan-Olov 84, 85,
 129f
 Johansson, Kjell 187
 Johansson, Sten 187
 Jonsson, Gustav 152ff, 166,
 167
 Jonsson, Åke 96
 Jungstedt, Torsten 54
 Järrel, Stig 93
 Jönsson, Ludvig 150ff, 166

Kaijser, Eva 160
 Karl XIV Johan 103
 Kasberg, Nils-Erik 40ff, 47
 Kempe, Monica 79, 106, 107,
 112, 115, 186
 Kjellqvist, Åke 143
 Kleberg, Madeleine 176
 af Klintberg, Bengt 99
 Knave, Bengt 94
 Knutsson, Gösta 93
 Kreuger, Ivar 101
 Kristiansson, Bo 64
 Kristina, drottning 103
 Kullenberg, Anette 162
 Kumlin, Bo 75

 Lagergren, Karl-Axel 110f
 Lagerkvist, Hans 142
 Lagerquist, Lars 93
 Lamm, Staffan 115
 Landin, Anna 163
 Landin, Bo 60f, 71
 Lanefelt, Susanne 159
 Larsson, Lena 206
 Larsson, Sören 206
 Lauritzen, Elin 139
 de Laval, Märta 147
 Leijonborg, Ingemar 122
 Liljeborg, Lena 63, 64
 Liljefors, Noomi 115
 Lind, Ingemar 64
 Lindberg, Tomas 46, 47, 50
 Lindblad, Jan 54f, 71
 Lindgren, Björn 99
 Lindgren, Olle 57, 114

 Lindorm, Per-Erik 91
 Lindqvist, Herman 103, 104,
 135, 137
 Lindqvist, Kjell 80, 83, 84,
 112
 Lindroth, Carl H 49
 Lindström, Marianne 106,
 112
 Linnman, Nils 35f, 47, 49,
 51ff, 71, 94
 Ljungberg, Lennart 105, 107,
 108
 Ljungdahl, Larz Thure 59
 Lorenz, Karin 208
 Lund, Berit 158, 167
 Lundberg, Willy Maria 206
 Lundevall, Karl-Erik 98
 Lundin, Ingvar 50
 Lundquist, Axel 39
 Lundquist, Ingrid 85
 Löfberg, Bo-Ebbe 112f
 Lönnroth, Ami 160

 Malm, Anders-Erik 51, 52
 Malmgren, Bengt 46, 47
 Martin, Ann Louise 84, 85
 Martin, Bo 110f
 Mattson, Lisa 170
 Mattsson, Christina 99
 Mellvig, Folke 141ff
 Molde, Bertil 95ff
 Mossfeldt, Folke 113
 Munthe, Gustaf 98
 Myrberg, Gunilla 112
 Myrdal, Alva 145

- Myrdal, Gunnar 145
- Nilson, Peter 93, 94
- Nilsson, Edvin 64
- Nilsson, Lennart 116, 124,
125, 132
- Nilsson, Rolf 64
- Nilsson, Sven 83
- Nord, Per 49, 160, 205
- Nordberg, Karin 86, 198
- Nordenberg, Karl-Axel 50
- Nordenskiöld, Otto 193
- Nordlund, Lena 85
- Norlén, Håkan 91
- Nycop, Carl-Adam 206
- Nylander, Titti 83
- Nyman, Sverker 81
- Nyström, Bertil 75, 80, 81, 83
- Näslund, Barbro 110f
- Näslund, Lena 50
- Näslund, Sture 98
- Odhnoff, Jan 187
- Olbe, Maria 185ff
- Olenius, Janna 163
- Olivecrona, Gustaf 183
- Olofsson, Sverker 209ff
- Palm, Pelle 49
- Palme, Sven Ulric 93, 98
- Perlström, Roland 59
- Perstad, Carl-Ingemar 206ff
- Peters, Christian 124, 126
- Peyron, Ulf 139
- Plym-Forshell, Eugen 62, 64
- Priwin, Steen 143
- Ragnarson, Per 75f
- Rehnman, Gun 162
- Reimerson, Charlotte 53, 176,
199ff, 214, 220
- Rein, Ann Sofi 73
- Rembe, Birgitta 182, 188, 189,
196, 197
- Rexed, Inga 86
- Richter, Ursula 91
- Riedel, Georg 113
- Rosendal, Bengt 46
- Rossander, Måns 182
- Ruhnbro, Rune 188
- Rundström, Marianne 160
- Rydbeck, Olof 16ff, 107
- Röhl, Gunnila 73
- Röhl, Wilhelm 188
- Salaj, Barbro 185ff
- Samuelsson, Ingrid 114, 170,
171, 175, 183, 187, 188
- Samuelsson, Lars-Erik 50,
205
- Sandler, Rickard 34
- Sanfridsson, Arne 51
- Schenkmanis, Ulf 50, 118,
205, 208
- Schiller, Bernt 98
- Schimanski, Folke 86, 98
- Schrewelius, Ingrid 159
- Schück, Herman 102
- Schytt, Anna 84, 85
- Sigurth, Kåre 176

Silbersky, Leif 143
 Silfverhjelm, Barbro 126
 Sjöblom, Karl-Axel 113, 123,
 134, 184f
 Sjödén, Rune 74
 Sjögren, Roland 59
 Slättne, Carl 186
 Steiner, Marie-Louise 99
 Stiel, Günter 73
 Stålsjö, Dag 102
 Sucksdorff, Arne 54
 Sundbaum-Melin, Annika
 210
 Swedrup, Ivan 93
 Svensson, K. G. 73
 Svensson, Pål 162
 Svensson, Svenning 39
 Swiss Östgren, Torgny 49, 80
 Sylwan, Peter 34, 42ff, 47,
 59f, 71, 83
 Säve-Söderbergh, Torgny 93
 Söderblom, Anna-Lisa 145ff
 Söderling, Bertil 109f
 Söderström, Herbert 183f

 Tarschys, Bernhard 87
 Tirén, Harald 186
 Troell, Lars 105
 Törnander, Gunnel 64

 Umaerus, Maud 86, 90
 Undén, Ulla 182, 197
 Unsgaard, Håkan 188
 Ustinov, Peter 125

 Vagerstam, Gunnar 65
 Wahlin, Bertil 45, 62f
 Wahlström, Sten 50
 Wallberg, Ursula 170
 Wallén, Lasse 113, 116
 Wallenberg, Raoul 100
 Wallner, Brita 73, 87
 Warne, Lars G. 73
 Weise, Arne 61f, 126
 Wennberg, Lena 185f, 188,
 190
 Wennerlund, Inger 155
 Westerdahl, Sven 205
 Westman, Bo 139, 141
 Westman, Margareta 96
 Wetterholm, Lennart 122,
 123f
 Wiberg, Harald 51ff
 Widman, Martin 85
 Wileen, Torbjörn 123
 Wilhelmson, Karin 117f
 Willén, Lasse 49, 50
 Villius, Hans 73, 99ff, 132,
 137, 218
 Willners, Bo 106
 Winberg, Kurt 140
 Wirsén, Claes 113, 115f, 123,
 132
 Wistedt, Börje 110f
 Wohlin, Yvonne 157
 Vormeier, Asta 205
 Wretlind, Arvid 105
 Wägner, Ria 175ff
 Wästerstam, Margareta 184f,
 187

Vögeli, Werner 177

Zetterberg, Stefan 127

Åbyhammar, Hans 39

Åstrand, Per-Olof 113

Öberg, Tomas 50

Ödman, Maj 79, 80, 82, 83,

104ff, 109, 148, 152

Östbom, Hans 61